

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Készült a Magyar Nemzeti Galéria - Szépművészeti Múzeum Derkovits-kutató-csoportja és az MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet Tudománytörténeti Kutatócsoportja együttműködésében, a Magyar Fotográfiai Múzeum támogatásával.

Lektorálta: Pataki Gábor

Köszönettel tartozunk az alábbi intézményeknek és személyeknek:

Magyar Nemzeti Galéria - Szépművészeti Múzeum (Budapest), Magyar Fotográfiai Múzeum (Kecskemét), Szombathelyi Képtár (Szombathely), Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), Kieselbach Galéria (Budapest), MTA BTK Művészettörténeti Intézet (Budapest)

Baki Péter (MFM), Barki Gergely (MTA BTK MI), Boros Judit (MNG), Császtvay Tünde (MNM), Gálig Zoltán (Szombathelyi Képtár), Hessky Orsolya (MNG), Kieselbach Tamás (Kieselbach Galéria), Kiss Ferenc, Marosi Ernő (MTA rendes tag), Pálinkás Réka (MNG), Sasvári Edit (Kassák Múzeum), Szücs György (MNG), Tóth Balázs Zoltán (MFM).

Külön köszönet illeti Molnos Pétert, a *Derkovits - Szemben a világgal* című könyv szerzőjét, amiért minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta munkánkat.

Készült a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatási segédanyagaként.

ENIGMA is an educational material for the Hungarian Academy of Fine Arts.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigmafolyoirat@t-online.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Zrinyifalvi Gábor

Terjesztő: Holczer Miklós Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: mholczer@freemail.hu

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhetők a kiadóban a következő címen:

enigmaterjesztes@gmail.com

Még kapható számaink listája megtekinthető a kiadó honlapján: <http://meridiankiado.hu>

ISSN: 1218-8069

DERKOVITS-OLVASÓKÖNYV 1.

Szerkesztette: Markója Csilla – Bardoly István

HÍVÓSZÓ – DERKOVITS-OLVASÓKÖNYV 1.

Markója Csilla A megsértett otthon lakói – A Derkovits-olvasókönyv elé	5
Derkovits Gyula Emlékek	25
Derkovits Gyula versei	37
Derkovits Gyuláné Derkovits Gyula – A festő halálának 13. évfordulójára	53
Galsai Pongrác „Nem a tárgyakban őrzöm” – Beszélgetés Derkovits Gyulánéval	55
Kusler Ágnes – Szeredi Merse Pál Áttűnések – A derkovitsi piktúra a kortárs fotográfia tükrében – és viszont	60
Derkovits Gyula művészi pályafutásának sajtóvisszhangja 1921–22	74
Bajkay Éva Derkovits bécsi szerepléseinek német nyelvű recepciójáról	82
Derkovits Gyula művészi pályafutásának sajtóvisszhangja 1925–29	93

TRÓPUSOK – A SEMMI ÉN

Marno János – Radics Viktória A semmi én – Levélváltás	114
---	-----

Markója Csilla

A MEGSÉRTETT OTTHON LAKÓI

A DERKOVITS-OLVASÓKÖNYV ELÉ

„A műalkotás... egy küzdelmes szerelmi ölelés az én és a nem-én közt...”

Lesznai Anna naplójegyzése, 1923

Derkovits Gyula végigküzdötte az egész életét, de mintha épp ezzel, amit Lesznai Anna a művészi küzdelmek legnagyobbikának tartott, sosem lett volna gondja. Küzdött a háborúban, küzdött az ott szerzett tüdőbajjal, a béna kezével, az életben maradásért, a büszkeségével, küzdött a kifejezés eszközeiért, küzdött a hatóságok, a társadalmi igazságtalanságok ellen, de az *én* és a *nem-én* oly magától értetődően simult, olvadt össze művészetében, ahogy talán senkiében kortársai közül. Amikor a műveire nézünk, ez a magától-értetődés, ez az alkotói biztonságérzet hat ránk a leginkább, akkor is, ha közben kompozíciói intellektuális minőségeit, különös egyensúlyi játékeit, vagy éppen felfogása korszerű monumentalitását, kifinomult színvilágát dicsérjük. Nadas Péter írta róla, hogy azért kivételes jelenség a magyar látás történetében, mert szinte egyedülként „szabadságotla individualitását”, a szociális érzékenységet avatva kizárólagos témájává.¹ A szabad individuum szabadságolása kötődést, feltétel nélküli azonosulást, közösségvállalást jelent. De nem csupán a *másikkal*, a *sociétassal*, hanem a Lesznai által emlegetett *nem-énnel* is. Felelősségvállalást az individuumon innen és túl. Felelősséget az otthon animális melegéért és a munka hideg, huzatos fennsíkjaiért. A társunkért a szerelemben és a társainkért a társadalomban. Innét a (mindenkori) közösségvállalás azonnali transzcendenciája, melyet már a korai, expresszionista Derkovits-művek méltatói is észrevettek, amikor „szenvéddéssel teli, proletár módra hívőnek” nevezték.² Talán mert a seb, amit az első világháborúban szerzett, mindenki sebe volt, a trauma mindenki traumája. Sértettségé túlnőtt osztályáén. Kortársai azonnal felismerték e sebesülés szimbolikus voltát, e sértettség általános érvényét. Visszatérő motívum a korabeli sajtóban Derkovits tökéletes érzelmi azonosulása a „megalázottakkal és megszorítottakkal”, s mélyen az osztályellentétek alatt erre a címre Trianon óta egy ország formálhatott igényt. Ez

¹ „De ugyanilyen kivételesnek mondható Batthyány és Derkovits, akik viszont kizárólagos témájukká avatják a szociális érzékenységüket. Szabadságotla individualitásukat, s ilyen értelemben kivételesek a magyar látás történetében. Édes mindegy, hogy ezt arisztokrataként teszik-e vagy proletárként.” Nadas Péter: Kieselbach. 2000, 2013. április, 38.

² Vö. H. Menkes a Weihburg Galéria katalógusához írt előszavával. Ld. jelen számunkban, Hessky Orsolya fordításában.

lehet az egyik magyarázata annak, amire csak most, a Derkovits-kutatás legújabb fázisában derült fény, hogy az alig másfél évtizedig alkotó, fiatalon elhunyt művész korabeli fogadtatása meglepően gazdag és szinte egyhangúan pozitív volt, beleértve a jobboldali sajtó reflexióit is. Műveit pedig a polgári műgyűjtés kiemelkedő alakjai keresték és vásárolták. Észrevették és értékelték a kvalitást, az állhatatosságot, az önfejlesztés kemény munkáját és a kései művek lenyűgöző letisztultságát. Derkovits Gyula 40 évesen, 1934. június 18-án hunyt el, a rossz életkörülményektől és tüdőbajtól legyengült szervezetét influenza támadta meg. Éhen halt, veszni hagyták, kiáltotta akkor vádlón az újságírók nagy része, s nem csupán a bulvárszenzáció reményében. Ahogy József Attila esetében, a pör a társadalmi berendezkedés kritikájává vált. De rögtön akadtak olyanok is, akik csírájában próbálták elfojtani a „Derkovits-legendát”, s arról beszéltek, hogy a művész gondoljai nagy részét sértett és gyanakvó természetének köszönhette. Ám a legenda szívósan tartja magát. Derkovits felesége, akit mindenki csak Dombai Vikiként ismert (nevét y-nal írták a hivatalos iratokban), az ötvenes években megjelentetett *Mi ketten* címmel egy nem kevésbé tendenciózus visszaemlékezést, ami mostanáig szinte egyedüli primér forrása volt a Derkovits-kutatásnak. Pedig már a művész halála másnapján megindult élete és műve fölött a párbeszéd, mely olykor heves kultúrpolitikai vita formáját öltötte, s évtizedeken át ívelve máig tart. A megsértett otthon lakói³ nem csupán a kilakoltatott Derkovits és mindhalálig hű felesége. A megsértett otthon lakói mi magunk vagyunk. A megsértett otthon – Magyarország.

A korabeli recepcióban az egyik legmeglepőbb momentum talán, hogy Kassák Lajos „sebeit nem takargató proletárnak”, „vérig sértett rabszolgának” nevezte. „Mint művész, a legfanatikusabbak és legigényesebbek közé tartozott, mint ember azonban nem tudta levetni a proletársors örökségét, pszichikai gátlásai megakadályozták az anyagi érvényesülésben és társasági sikerekben. Milyen kegyetlen átok rajtunk ez az örökség! S akiben nincs meg a kellő eruptív, dinamikus erő, az könnyen úgy járhat közülünk, mint Derkovits, akit ezek a »lelki hemmungok« utóbb már kísértésbe vittek. Az osztálytudat osztálygöggé alakult át benne, azt mondhatnám, gettóember lett belőle, aktivitása passzivitássá komorodott s ki tudja ezt az állapotot nem-e az önmeghasonlás követte volna.”⁴ Árulkodó momentum Kassáknál az „ő” és a „mi” váltakozó használata: az eltávolítás és az azonosulás jár így vitustáncot. S a festő elutasítása mögött az osztályában való csalódás is megbújhatott. Derkovits Gyula azonban az „én”-t gond nélkül azonosította a „mi”-vel. Épp ebben állt az ereje, ebben a totális azonosulásban. Innét mérte fel a „nem én” lehetőségeit, rá szabott adottságait. Nem az akolmelegből, éppen nem. A „mi” az ő esetében inkább kényszerült a világvégi, üres vályúkhöz. Talán azért is élhette az életüket és hallhatta

³ „...a világot két részre szabó ajtókeret egyik oldalán a kiszolgáltatottak, a megsértett otthon lakói, másikon a durva erőszak uralma.” Körner Éva: *Derkovits Gyula*. Budapest, 1968. 216.

⁴ Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. *Nyugat*, 1934. nov. 16. XXVII. évf. 22. sz. 488–493. A szöveget ld. Tímár Árpád összeállításában: Derkovits Gyula művészi pályafutásának sajtóviszhangja 1934–1937. *Enigma*, 2013, no. 75.

a halálukat, ahogy Fülep Lajos állította, mert a proletáriátussal éppoly távoli kapcsolatot ápolt, mint az emberiség bármely más részével. Köztük élt, kiválasztotta őket, a szenvedőket, mert sebeikben a magáéra ismert, de megmaradt szemlélőnek. Kassák viszont egy volt közülük, ismerte, agitálta, tanította védenecseit, a konkrét csoportokat, a konkrét személyeket. És végül ő lett az, aki „meghasonlott”. Oly sok, a munkásság kulturális felemelésének szánt év után épp 1934-ben így írt az „őstehetségek” kiállításáról: „hogyan viszonylanak ezek a paraszt-festők az ipari proletariátus művészi próbálkozóihoz? Semmi közük egymáshoz, annál az egyszerű oknál fogva, mert az ipari proletariátus ezidő tájt jóformán semmiféle művészi képességgel nem rendelkezik. A proletártömegek az élet külső ellentmondásainak olyan erős befolyása alatt állanak, hogy hiányos kulturáltságuknál, bizakodó érzés és alkotásra kényszerítő belső erő hiányában komolyabb produkcióra képtelenek. [...] A paraszt szeretettel, megbecsüléssel, sőt áhítattal áll benne a világban, a városi proletár közőmbös megadással túri sorsát, vagy tudatos gyűlölettel telített. Vannak, akik ezt a gyűlöletet termékenyítő erőnek tartják, nekem az a véleményem, hogy a gyűlöletérzésből alkotó tevékenység nem születhetik meg. A gyűlölet rombol, a művészet pedig épít. Minden művészi tevékenedésnek az egység, a szintézis a célja. Ha azt mondtam, a városi munkásság művészietlen, olykor művészetellenes életszemléletének a kulturálatlansága az oka, – ezzel egyben nem mondom azt is, hogy a parasztság, mivel a művészi tevékenységre hajlamos, kulturáltabb a városi munkásnál. Szó sincs róla. Hiszen tudjuk, a városi munkásság tömegeiben sokkal kisebb az analfabetizmus, mint a parasztságnál. A komoly elméleti tudás jóformán megközelíthetetlen a parasztság számára, ezzel szemben viszont sokkal gazdagabbak közvetlen élettapasztalatokban, mint a proletariátus, a környezetismeret, a föld szeretete, az ég iránti tisztelete és az állatokkal való állandó bensőséges érintkezés gazdag érzelmforrások a számára. A mai ipari munkás egy óriási mechanizmus egyik kereke. Munkája közben elvesztette alakító szerepét. Az eldologiasodásnak ez a folyamata akkor kezdődött, mikor az első szövőszékeket üzembe állították, a kapitalista termelési formák között ma is tart s az embert, aki a gépet konstruálta: a gép rabszolgájává tette. [...] Erőkifejtésének ritmusát megölte a gép és a tudatosodó ember még nem fejlődött benne annyira, hogy a gépi tempó fölé tudná magát helyezni.”⁵

Pedig Derkovits utolsó képeiben, himnikus munkaábrázolásaiban éppen az „erőkifejtés ritmusát” festette. Kassák azonban nem vette ezt észre, mert a „polgári művészet” követelményeivel birkózott. „Hogy csak négy évig jártunk iskolába s hogy húsz-, huszonöt éves korunkig gyárakban és műhelyekben dolgoztunk, alkotásaink kritikai értékelésénél a végső fokon nem jelent semmit. Sőt, jogosan kívánható meg tőlünk, hogy a polgári művészek eredményein túl és legalább is hasonló formakészéssel egy tartalmi pluszt is mutassuk föl. Szó, szín, hang, vonal és formakompozíciónkba valami olyan sajátos jellegzetességet kell belevinnünk, amilyen más embertípus vagyunk mi a polgári típussal szemben.”⁶ Itt Derkovitsot megint magához

⁵ Kassák Lajos: „Őstehetségek”. *Nyugat*, 1934. szept. 1. XXVII. évf. 16. sz. 183–187.

⁶ Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. i. m.

Munkácsi Márton: Cigarettavég, 1931.
Pesti Napló Képes Melléklete, 1931. 03. 08. 8.
© HUNGART

Derkovits Gyula: Vázlat a kenyéért I.-hez (Terror), 1930.
Gouache, papír, 250 x 310 mm. MNG Iksz.: 1936-3021.
© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

rántotta, magához ölelte a szidalmazásban. Ekkor az „abszolút festőiség” terén még nem tartotta olyan jónak, olyan kiérleltnek, mint Egry Józsefet, Berény Róbertet vagy Bernáth Aurélt. El kellett telnie tizenhárom szörnyű évnek, mire odaállította magában a legnagyobbak, köztük Nagy István mellé, akinek művészetével ritkán vetjük össze Derkovitsét, pedig érdemes lenne. A „parasztfestő” és a „proletárfestő”, akik, miközben egy éppen letűnő és egy éppen feltűnő világot festenek, mindketten ritmust és figurát ötvöznek, retorikai értelemben is új szintaxist keresnek egy olyan festészetnek, mely a nagy, közös európai stílustörekvések és stíluskeresések polgári nyelvét lokális, feudális akcentusokkal beszéli.

Ma már, hogy csalódtunk a „népi” demokráciában, s a „polgári” demokráciát mintha hiába tanulnánk, alig értjük ezt a szót: proletár. S duplán nem értjük a kifejezést: „proletár ikonok”. Ha mégis élénk tennék, külön ellenszenv szólna a szintagma első és második felének, nem találnánk összetartozásuk történelmi helyét, kontextusát: legalábbis így gondolhatták a 2014 márciusára tervezett nagy Derkovits-kiállítás kurátorai, Bakos Katalin és Zwickl András, amikor a tárlatnak – hosszas tanakodás után – inkább a *Derkovits. A művész és kora* címet adták. Ez a cím is jó, finom áthallással „költőnkre és korára”, de veszendőbe ment így a felismerés, hogy az

SOKORÓPÁTKAI SZABÓ ISTVÁN karikatúrafényképe
(Munkácsi felvétele)

Munkácsi Márton: Sokorópátkai Szabó István karikatúrafényképe, 1927.

Repr. Pesti Napló Képes Melléklete,

1927. 01. 09. 52.

© HUNGART

Derkovits Gyula: Az ítéletvégrehajtó, 1930.

Papír, tus, 515 x 363 mm. MNG ltsz.: F 56. 36.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

érett Derkovits valóban vallásos áhítatú képeket, modern ikonokat készített, melyek egyben antropológiai felvételek az ember akkor éppen proletárnak nevezett állapotáról. Az ezüst és arany porfestékek használatával tudatosan rá is játszott az ikon tradíciójára, fázó és éhező munkásszentjei pedig egy olyan világ mártírjaiként mutatkoznak be, melyben az igazi áhítatot látványos körmenetek és szenteskedés, a Horthy-éra képmutatása váltotta fel. Ebben a világban minden avantgárd célkitűzésnél, tartalmi és formai reformnál fontosabbnak tűnhetett Derkovits számára „igazi képeket” alkotni. Látszik ez a törekvés legkorábbi, még a mesterek nyomában járó „árkádiai” próbálkozásain éppúgy, mint a bécsi évek expresszionista művein, melyeken – mint azt legérzékenyebb értője, Lesznai rögvést meg is állapította – „Alakjait gyakran rajzolta kuporgón (ezek a legsikerültebb mozdulatai), mintha oly erősen vonzaná őket a föld, hogy nem bírnak kiegyenesedni. Tömör gúlakként guggolnak a különös apró dombok közt, melyek viszont mint vulkanikus kelevények dagasztják, emelik a földet önnön határain túl. A fák lombja kuszált és szárnyyszerű-tollas, de a korona aránylag csekély a földre szívódó, mintegy gyökér felé törekvő törzsek duzzadtságához képest. *Mintha fái égből földnek nőnének.* Majdnem minden kép felülnevezéséből komponált: önkéntelenül nagyobb juszt adván így a földnek, mint mi, körültekintgetők, felfelé kacintók rendesen juttatunk néki. De ez a földre irányultság – mely ennek a tudatos forradalmi léleknek öntudatalatti nyugalomcentruma – mégsem megbékélt, idillikus. Csak azt jelenti, hogy miután évezredek hiába próbálták a földet égre eregetni, mint a sárkányt: ideje lenne az eget lekényszeríteni a földre, mely a miénk, »kiből vétettünk s kibe visszatérünk mindannyian.«⁷ A bécsi korszakon erőteljesen látszik még az indulás, a Nyolcak, Kernstok, sőt, a háborús traumák újra-felidőzésben, pszichés feldolgozásában (a menekülés és tűzvész-képek esetében motivikusan is) Mednyánszky hatása, természetesen a nemzetközi inspirációk mellett. Később ezeket a szenvedélyességükben is a képi rend, az architektónika felé gravitáló műveket finom, mérlegelő kompozíciók váltják fel, melyeken az első időszakok riadalmában keresett egyensúly vizuális analízis tárgyává válik. Az analízis remekművei után a szintézisek következnek. Körner Éva, a művész monográfusa így korszakolta a művész pályáját: „A kezdeti autodidakta tanulóévek nyers realizmusa nem egy elemét tartalmazta már – legalábbis a rajzok egy részében – az 1919-ben kialakult Árkádia-világ idealizmusának. Az árkádikus és vallásos hasonlat négy hermetikus esztendeje a korábbi realizmus tematikus elemeit használta fel saját modelljeinek kialakításához. A legélesebb válaszvonal e korszak és a következő expresszionista korszak között húzódott, az ideális szkémák eltűntek, és helyüket egy új szkémarendszer váltotta fel, amely az eszményvilágból a valóság mélységébe szakadás megrázkódtatásából, a valóság felmérhetetlenségének élményéből csak lassan, több átmeneti fázisban alakult ki. Éles törés és hirtelen átmenetek nélkül hatoltak be ebbe a formavilágba az 1927-től 1929-ig tartó »honfoglalás« során egyrészt az újra bizalomkeltővé vált realitás elemei,

⁷ Lesznai Anna: Derkovits Gyula kiállítása. *Testvér*, 1925. márc. 15. II. évf. 3. sz. 91-92. Ld. jelen számunkban: Derkovits Gyula művészi pályafutásának sajtóvisszhangja, 1925-1929. Összeáll. Tímár Árpád.

másrészt a valóság felmérését megkísérlő törvényrendszer megszilárduló formái. Ez a rendszer egyelőre a külvilágtól elválasztott, kimetszett személyes világra, az „otthon” szellemi valóságára korlátozódott. De tartalmának köre mindinkább szélesedett, s a benn állandó alakzatokká kristályosult valóságelemekből szervezett kompozíció az 1929. évi »szigorú« stílusban érte el a csúcst. Az ezután bekövetkező négy esztendő – 1930-tól Derkovits haláláig, 1934-ig – a törvény kiszélesítésének korszaka, a realitás nagyobb területének felméréséé. [...] A világot a város peremének nézőpontjáról méri, ahonnan a dolgok egy bizonyos súlybeli, jelentésbeli perspektívába rendeződnek. Ez a szemlélet és személyes szituációja, osztályával való azonosulása és végletes magánya alakítja ki művészi formájában a közvetlenség és általánosítás sajátos koordinátáját, a korszak hármastendenciáját: 1. a racionalist: a törvény, a szilárd kompozíció, a szilárd forma megszabására törekvőt, 2. az érzelmi-indulati elragadtatottat: a formát, a kompozíciót, az arányokat feszítőt-torzítót, a stabilitást megdöntőt, 3. a szabadságot tételezőt: a jövőben élőt, a monumentális formát. Ezek a tendenciák döntötték el a korszak kompozíciós módszereit, formáit, színvilágát, ecsetkezelését, a tárgy-, forma- és szín-szimbolikáját, témaválasztását, satirikus illetőleg tragikus kettősségét. Szemléletének „ugró perspektívája” lebontja azt a szigorú, zárt formarendszert, amely 1929-ben alakult ki. A részre hajló szenvedély nem tűri az általánosított formák egyensúlyos helyzetét. Helyt kell adnia a realitás megrázó hatásainak.”⁸

Az *Enigma* kétkötetes Derkovits-olvasókönyvét olyan forrásokból állítottuk össze, melyeket még nem, vagy csak alig hasznosított a Derkovits-kutatás. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete mindig is elsődrendű feladatának tartotta a magyar művészettörténet-írás forrásanyagának közreadását. Az *Enigma* már több ízben partner tudott lenni ebben a munkában, számos hasonló karakterű forrásközlés jelent meg már a lap hasábjain, kezdve a Mednyánszky-olvasókönyvtől a Munkácsy-olvasókönyvön, a kétkötetes Lesznai-számon, a négy számra nyúló Zádor Anna interjúköteteken át egészen a Római Iskola, Aba-Novák Vilmos és Gerevich Tibor munkásságát bemutató kétkötetes forrásválogatásig. Közreadtuk Farkas István frontnaplóját, Kernstok Károly berlini feljegyzéseit, Ferenczy Béni Noéminek írt leveleit és még számtalan más dokumentumot, s most, a Magyar Nemzeti Galériával együttműködésben, Tímár Árpád több éves, mikrofilmtárban végzett kutatómunkájának köszönhetően közzétesszük Derkovits Gyula korabeli recepcióját, egészen 1937-ig, illetve bécsi szerepléseinek német nyelvű sajtóját (magyar fordításban), visszaemlékezéseit gyerekkorára, verseit, a feleségével készült interjúkból a kevésbé ismerteket, s mindazokat a sajtó- és egyéb fotókat, melyek meglepő kompozicionális vagy motivikus hasonlóságot mutatnak Derkovits festményeivel. Ezzel egy új utat is szeretnénk megnyitni a Derkovits-kutatásban, mert bár Körner Éva néhány mondatban már jelezte a populáris vizuális kultúra, a korabeli fotográfia vizsgálatának szükségességét és Molnos Péter 2008-as kiváló Derkovits-albumában lépéseket is tett ebbe az irányba, az a képanyag, amelynek alapján következtetéseket lehetne levonni, mindaddig nem került összegyűjtésre és publikálásra. A kurátorok megbízásából két

⁸ Körner 1968. i. m. 202–203.

fiatal, nemrég az ELTE-n végzett művészettörténész, Szeredi Merse Pál és Kusler Ágnes állt neki a nagy munkának, az ő szorgos kutatómunkájuk eredményét adjuk közre a két kötetben folytatólagosan képtáblákon (római számozással), kiegészítve 16 olyan képpárral (arab számozással), melyek elsősorban a *Pesti Napló Képes Melléklete* és a *Tükör* hasábjairól valók – ezek korabeli nyomdatechnikával készült sajtófotók reprodukciói. A látványos analógiák egyfelől önmagukért beszélnek, másfelől művészettörténeti szempontból nem is olyan egyszerű feltérképezni a hatások és kölcsönhatások rendszerét – erre tesznek kísérletet a fiatal szerzők Derkovits és a fotó viszonyát firtató tanulmányukban.

Derkovits Gyula mindent tudott kora képmutató és képmutogató természetéről. Körner Éva elámult a csak néhány elemi végzett művész képeinek intellektualitásán. Ugyanilyen meglepő emlékiratainak és verseinek kézírata, melyből nem csupán a mai átíratot közöljük, hanem egy mintát is az eredetileg igen rossz helyesírással írt szövegekből. Körner ezekkel a mondatokkal kezdte mára klasszikussá érett monográfiáját: „A fiatal Derkovits valójában autodidakta volt – s mégis az adott hagyomány legbonyolultabb formanyelvéhez folyamodott. Vidéki iparoscsalád gyermeke volt, ő maga is iparos-munkás, egyszerű származású és tanulatlan ember, mégis az összes választható festészeti irányok közül a leginkább intellektuális jellegűhöz csatlakozott. Pályája kezdetében benne volt érett választása és célja: gondolatilag motivált festészet művelése. Konok, törhetetlen és befolyásolhatatlan egyénisége azonnal ráhibázott útjára, amelyen minden ellenszegülő tendencia ellenére is végighaladt, olyan időszakban, amikor az intellektuális, a tudatos magatartásra épülő művészi pályakezdekések éppen ellenkezőleg, az impressziók irányába laposodtak.”⁹

Azóta kiderítette a kutatás, hogy Derkovits édesapja több alkalmazottat is foglalkoztatott harmadik generációs vidéki asztalosműhelyében, sőt, egy időben a Holczheim Kálmán Bútorgyár üzletvezetője is volt. Derkovits édesapja, id. Derkovits Gyula – bécsi, müncheni és párizsi – tanulóévek után 1887-ben gróf Erdődy Gyula szolgálatába állt. Az 1887-ben Szombathelyen rendezett iparképzésen egyidejűleg állított ki Derkovits Antal és fia, idősebb Derkovits Gyula, ahol munkáikat aranyéremmel tüntették ki. Derkovits Antal egy olyan asztalt állított ki, melynek lábait a gróf esztergálta, a márványlapját annak felesége festette. 1887. november 7-én id. Derkovits Gyula kérte az iparhatóság engedélyét, hogy Szombathelyen műhelyt nyithasson. 1889-ben vette feleségül a söppei Csontos Erzsébetet, a festő édesanyját, aki 1908-ban hunyt el. Felesége hozománya tette lehetővé, hogy jól felszerelt műhelyt állítson fel. Minden nagyobb megrendelés elkészítése előtt külföldre – elsősorban Bécsbe – utazott helyszíni tanulmányokra. Nagy műgonddal végzett munkája miatt nem bírta a versenyt a nagyipari termelés áraival s lassan tönkrement, annak ellenére, hogy inasok, köztük az információkkal szolgáló Kiss Pál és négy fia is műhelyében dolgozott.¹⁰ Derkovits Gyula ebben a műhelyben nőtt fel, majd a háborúban, ahova

⁹ Körner 1968. i. m. 7.

¹⁰ Kuntár Lajos: Derkovits Gyula és szülővárosa. *Vasi Szemle*, 28. 1974. 422–433. – a szerző a levéltári adatokon kívül id. Derkovits Gyula egykori inasának, Kiss Pálnak szóbeli közléseit is felhasználta.

önként vonult be, súlyos kézsérülés érte, ami gátolta eredeti szakmája folytatásában. A Tanácsköztársaság idején ismerkedett meg későbbi feleségével, Dombay Viktóriával, aki élete alkonyán egy igen érdekes interjút adott Hegyi Bélának, melyben nem csupán Derkovitsról, de magáról is beszélt. Derkovits ekkor már régen halott és az emlékéét ápoló özvegy egy szociális otthon lakója. Noha az 1976-ban készült interjú, *Vigília*-beli megjelenése után Hegyi *A dialógus sodrában* című kötetében is napvilágot látott, a szöveg nem került az érdeklődés homlokterébe. Ezért érdemes belőle kissé hosszabban idézni, mintegy bevezetve ezzel az *Enigmában* közreadandó források sorát, melyek közül kiemelésre érdemes még az a két levél, melyeket Derkovitsné írt Szabó Júlia művészettörténésznek, aki Körner Éva mellett az életmű másik jelentős kutatója. Ezek a források érdekes információkat tartalmaznak nem csupán Derkovits életére és kapcsolataira, hanem művészi inspirációira vonatkozóan is. Az interjúból például kiderül, hogy Derkovits a tanulmányai, fejlődése szempontjából sorsdöntő bécsi éve alatt bizonyíthatóan látta Eisenstein *Patyomkin páncélosát*, ami az úgynevezett „vágásos” vagy montázstechnikája szempontjából ugyanolyan lényegi momentum, mint az, hogy Bécsben szabadon hozzáférhetett Kassák kiadványaihoz, a kiállítóhelyek katalógusaihoz, vagy hogy a kávéházakban áttekinthette a nemzetközi sajtót, amiképpen itthon is minden bizonnyal megfordult a kezében minden jelentős orgánus, köztük a *Pesti Napló* Képes Melléklete. Az 1925-ben indult, a Miklós Andor-féle Est-lapokhoz tartozó *Pesti Napló* vasárnapi mellékletét olyan nívón szerkesztették, mint a kor meghatározó német lapjait, a *Berliner Illustrierte Zeitungot* vagy a *Münchner Illustrierte Pressét*. Adtak arra, hogy a legjobb fotográfusokat foglalkoztassák, akik nem félnek merész képkivágatokkal, dinamikus átlós vagy felülnézeti kompozíciókkal kísérletezni, újszerű fényképhasználat és képtördelés jellemezte a lapot. Balogh Rudolf mellett olyan fotográfusok dolgoztak a Képes Melléklet számára, mint Escher Károly, vagy a később világhírűvé lett Munkácsi Márton, de Világ Miklós, Kinszki Imre, Vadas Ernő és Haár Ferenc fotográfiáit is megtaláljuk a vörösbarna mélynyomású oldalakon.

A Dombayval készült interjúban szó esik arról az erotikus sorozatról is, melyet Reiter László, az Amicus kiadó vezetője rendelt meg a festőtől, s melynek akvarell változatait a Derkovits-gyűjtéstörténet terén úttörő munkát végző Molnos Péter adta közre először 2008-as albumában. A Reiterrel való kapcsolat annál is fontosabb, mivel Dombay a *Mi kettenben* nem mesélt Derkovits Füst Milánhoz fűződő kapcsolatáról. Reiter László (1894–1945) 1913-tól állított ki rendszeresen. 1921-ben alapította a bibliofil könyvművészet egyik legigényesebb hazai műhelyét, az Amicus Kiadót, amely hivatalosan 1930-ban szűnt meg. 1920-ban egy erotikus litográfiamappát rendelt Derkovitstól. A sorozat *Pandämonium* címmel, fiktív párizsi kiadó feltüntetésével 300 példányban jelent meg. Derkovits illusztrálta Füst Milán *Advent* című regényét, melyet aktuálpolitikai áthallásai miatt nem kis kockázattal járt megjelentetni: az Amicus azonban ezt is bevállalta. A bécsi évekre vonatkozó adalékok pedig szerencsésen egészítik ki azt a kis forrásválogatást, amit Hessky Orsolya fordításában szintén ebben az *Enigma*-számban adunk közre. Derkovits bécsi sajtóját felesége gyűjtötte össze, a füzet, melybe – sajnos sokszor oldalszám nélkül – ragasz-

Munkácsi Márton: Szegény asszonyok, 1926. Repr. Pesti Napló Képes Melléklete, 1926. 12. 25. 117. © HUNGART

totta be az újságkivágatokat, a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában található. A kutatás még adós a bécsi sajtótermékek eredetiben történő áttekintésével, a cikkgyűjtemény sem teljes, és feldolgozatlan a festőt Bécsben vendégül látó testvérbáty, Derkovits Jenő politikai kapcsolatrendszere is. A pártkapcsolatok kérdése megfelelő források hiányában a Derkovits-kutatás legingoványosabb része, Dombay visszaemlékezései ezeken a pontokon forráskritikát igényelnek – a Magyar Nemzeti Galéria kiállítását majdan kísérő tudományos katalógus tanulmányírói talán ezekre a kérdésekre is találnak válaszokat. És akkor következzen az interjú Derkovits Gyulánéval!¹¹ „Édesanyám Dombay Anna, apám Kovács József. Egyszer az iskolában megkérdezte tőlem a tanítónő (emlékszem, mindig magas nyakú pulóverben járt), hogy miért hívnak engem Dombay Vikinek, mikor az édesapám Kovács József? Persze, a többiek nevettek. Fel kellett írnom a táblára háromszor: törvénytelen gyerek vagyok! A bátyámat is sokat csúfolták emiatt a katonaságnál. Apánk viszont azt mondogatta nekünk: Kovácsból sok van, Dombayból pedig nincs. Jóval később azt is hallottam valakitől, hogy a Dombay családnak kutyabőre is volt, bár én ezt nem láttam soha.

Apám kocsikísérő volt, speditőr. A speditőr-kocsik nagyok, kis kerekkel és széles farú lovakkal. Apám gyalog ment a kocsi mögött, és útközben be-betért a kocsmába, ahol mindig csak vonalat húztak a neve mellé. Anyám mosott a kocs-

¹¹ Derkovits Gyuláné. In: Hegyi Béla: *A dialógus sodrában*. Budapest, 1978. 443–457. (részlet)

„Szigorú pillantás”. Derkovits Gyula a 20-as évek végén.
MNG Adattár, ltsz.: 17243-1966

márosoknak is, le-letörölt a vonalakból. Apámat borissza és nagytermészetű embernek ismertem. Ha italos volt, tört-zúzott, bár hozzánk és anyánkhoz nem nyúlt, de még a szekrényt is a padlóra fordította hatalmas erejével. Fogadásból is evett-ivott, néha két napig is a kocsmákat bújta. Szerette a kalandokat. Sokszor elküldött bennünket Pestről, hogy főleg szakácsnéknak udvaroljon. Ha nem voltam otthon, legényéletet élt. Amikor modell lettem Kernstoknál, nem hitte el, hogy tisztességesen keresem meg a pénzemet. Sűrűn veszekedtünk emiatt. Ez is egyik oka volt annak, hogy elmenjek hazulról és a Gyulához költözzem. Nálunk a családban kedélyes kegyetlenség uralkodott. Hathónapos koromban apám úgy bevágott az ágyba, hogy a deszkája leszakadt alattam. Azt hitték, meghaltam. Anyám talán örült is, hogy a hetedik gyerekére már nem lesz gondja. Másnap bejelentette a halálomat, de az orvos megvizsgált és azt mondta, még szívhangok vannak, még élek. Injekciót adott, és szólt anyámnak, hogy szoptasson meg. Amikor apám megtudta, büszkén mondogatta, látszik, hogy az ő gyereke vagyok. Büszke volt arra, hogy mindezt kibírtam. Én voltam a hetedik gyerek, és én élek már egyedül közülünk.

Anyám szülei az 1852-54-es fekete himlő járványban haltak meg. Anyám is megbetegedett akkor, talán tőle örököltem himlőhelyes arcomat. Őt, a legkisebbet gyám nagybátyja forgatta ki jussából. Testvéreit tanították, őt meg éppen csak megtúrték. Anyámtól hallottam, hogy talán azt szerették volna, ha meghal. Egyik nővére, Dombay Rozália apáca lett, két unokaöccse pedig pap, egyikőjük, a szerzetes Dombay Kajetán a falunkba is eljött prédikálni. Erzsébet királynő kedves papjának tartották. Szép hangú ember volt. A Dombayak egyébként is jó hangúak. Szüleim végül is azért nem házasodtak össze, mert apám nem volt katolikus. Nem tudtak megegyezni, melyik templomba menjenek. S közben sorban születtek a gyerekek.

Fiús gyerek voltam, jobban szerettem a fiúkkal játszani, mint a lányokkal. Durva, vad játékokat és stikliket szerettünk csinálni. A többiek mindig elfutottak, engem meg elkaptak. Hiába szaladtam, szaladtam végig az utcán, csattogtam a rossz lábammal. Később aztán nekem is adtak a lopásból. Nehezen tanultam meg járni; kisgyerekek koromban béna volt a lábam. Szeretem ma is a macskákat, mert - ha ki is nevetnek érte - én a macskáktól tanultam meg két lábra állni. Úgy, hogy utánoztam őket. Figyeltem, hogyan kapaszkodnak fel a falra, hogy elérjenek egy bogarat. Már gyerekkoromban - ahogy mondani szokták - »részt vettem a mozgalomban«.

A Szondi utcában, ahol laktunk, a kvártélyosok bíztak meg először »mozgalmi feladattal«. Megbíztak bennem, mert fiúnak vettek, aki nem pletykás. Minden héten egy kiló nápolyit kaptam jutalmul. Tüntetések előtt figyelnem kellett, hol csoportosulnak a rendőrök. A Ligetig kellett végigmennem. Egy nagy táska volt nálam, amibe a házak mentén az útról odahajított köveket szedtem. Ha megkérdezték a katonák: mit csinálsz? - azt kellett válaszolnom: - Anyám káposztát savanyít, ahhoz kell nehezéknem. A köveket persze azért szedtem, hogy a tüntetőknek legyen mivel védekezniük a rendőrök ellen. Hét-nyolc éves voltam akkor. Szabadon választhattam, hogy csokoládés vagy citromos nápolyit kérek. Persze, a csokoládést választottam. A tüntetés nem olyan békés vonulás volt, mint manapság. Gyakran követelt emberáldozatot, mert a kivezényelt rendőrök ütötték-vágták a tüntetőket. Egyszer a pincéből

lestük meg, hogyan vágják el bicskával az egyik rendőrló lábán az inakat. Az állat összeroskadt. Hatalmas fenekével a pinceablaknak esett, az betört és az ablak is elgörbült. A tüntetés nekünk, gyerekeknek jó »zrí« volt. A nagy zűrzavarban csenni tudtunk a szatócsboltok kirakatából.

Mint nagyobbacska lány téztaüzemben dolgoztam az első világháború idején. Egy napon katonák jöttek, megtudtuk tőlük, hogy hamarosan megszállják az üzemet, nekünk pedig az Úteg utcai tüzérlaktanyába kell majd átköltöznünk. Otthon – mivel rossz híre volt a laktanyának – azt tanácsolták, ne menjek oda, mert a katonák »behúzzák a lányokat«. Egy hét múlva jött három tiszt. Egy öreg csíkos nadrágos, széles stráffal a nadrágján és két fiatalabb tisztecske. Az egyik Reiter László,¹² aki később munkát adott Derkónak, a másik – mint később megtudtam – Kernstok Károly fia.¹³ Közölték a munkásokkal, hogy átveszik a tarhonyaüzemet, és ezentúl a laktanyában fogunk dolgozni. – Na, kislány jön velünk a laktanyába? vannak ott csinos katonák – mondta az öreg tiszt és vállamra tette a kezét. – Jön-e nekünk segíteni? Leráztam kezét a vállamról: Miért a laktanyában vannak? Miért nincsenek a fronton? Az öreg rám förmedt: Mi az, maga bolsevik? – Nem, nem vagyok én bolsevik. Én Dombay Viki vagyok. A két fiatal tiszt röhögött. – Hát akkor szocialista. Szocialista, bolsevik, mit tudtam én kamaszfejjel, hogy mit jelent. – Jól van, kislány – mondta végül –, maga csak álljon félre, máshová kerül. Még a munkakönyvem sem kaptam vissza. Állás nélkül maradtam.

Anyám akkoriban a városligeti Beketow cirkusznak mosott, Jancsi bohócnak is, aki családos volt. Én vittem el a tiszta ruhát, és hoztam vissza a mosnivalót. Bizalmas barátságba kerültem egy műlovarnóval. Egy alkalommal megkérdezi tőlem: – Kislány, szerelmes vagy? Nem válaszoltam, elpityeredtem. – Elhagyott a palid? Micsoda? A fiúd? Nem hagyott el engem senki, sírtam el magam, elvették a munkakönyvem és most sehol se kapok munkát. Vigasztalt és azt ajánlotta, menjek el festőkhöz mintának. Szép kosztümökben, maskarákban festenek meg. Megtetszett nekem az ötlet. Hírdettek is a Főiskolán. Elmentünk anyámmal együtt. A portás fogadott, korán volt még. Kérdezte, mit akarok. Mintának jelentkezem. Üljön le, mert az urak csak fél 9-re jönnek. Urak, milyen urak? – gondoltam magamban. Többen érkeztek egyszerre: Szőnyi Pista, Réti és Aba Novák Vili katonaruhában, sarkantyút pengetve. Aba Novák nagyon kekk ember volt, soha nem szerettem. Azt mondták, menjek a paraván mögé és vetkőzzek le. Nem vetkőzöm én le! Mi az, maga beteg? Nem vagyok beteg! Akkor meg miért nem vetkőzik le? Nekem azt mondta a műlovarnó, hogy itt kosztümökben, jelmezekben kell állnom. Nekünk nem arra van szükségünk, majd ha öregasszony lesz, állhat modellt ruhában. Szőnyi azt tanácsolta

¹² Reiter László (1894–1945) grafikus, könyvillusztrátor, művészeti író. Reitert származása miatt kényszer munkára hurcolták és Sopronbánfalván érte a halál. Vö.: Elek Artúr: *Reiter László könyvművészete*. Budapest, 1943.; Farkas Judit: Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István. *Ars Hungarica*, 37, 2011, 4. 32–54.

¹³ ifj. Kernstok Károly (1898–1953), festő. Művészeti tanulmányait édesapjánál kezdte, majd Párizsban folytatta. 1926-ban a párizsi Galerie Devambez-ben, 1928-ban az Ernst-Múzeumban volt kiállítása.

a többieknek, hogy vegyenek föl fejmodellnek. Nem kellettem. Kislány, adok magának egy címet – sajnált meg Szőnyi –, menjen el a Haris közbe, az intimebb hely. A növendékeknek pedig odaszólt: – A kisasszony nem tudta, mit kell csinálnia, és ki vetkőzne le akárhol meztelenre. Elmentem a Haris közbe, Kernstok szabadiskolájába, a Belvederébe. A növendékek nagyon örültek, hogy ilyen szép kislányt fognak festeni. Én azonban makacskodtam. Látták rajtam, milyen zavarban vagyok, a lányok biztattak, hogy nem lehet semmi bajom, vigyáznak ők rám. Először a hátamon eresztettem le az ingemet. Szép hátad van, azt fogjuk most rajzolni. Később megérkezett Kernstok. Kérdezi tőlem: – Miért nem vetkőzik le? Odajött hozzám, megfogta az ingemet és le akarta rántani. Felemeltem a kezemet, pofon akartam vágni. No, no! – mondta – Vigyázzon! És kisvártatva hozzátette: Itt aktmodellre van szükség. Liebermann Lucy¹⁴ és Csinszka beszéltek rá, és én húzódozva, nagy nehezen levetkőztem. Naponta tíz órát álltam mozdulatlanul. Úgy áll ez a Viki, mondogatták a növendékek, mint a szobor. Nehéz volt, de sosem látták rajtam, hogy mozdulok, hogy elfáradok. Ebből éltünk később ketten Gyulával. Nem igen feküdtem, szinte mindig álló modell voltam. Itt találkoztam először művészekkel. Megszerettem őket, jó volt köztük élni. Emlékszem Csinszkára. Gyula temetésére ő adott gyászruhát, fátyolt (ma is megvannak még). Itt találkoztam Fischer Annie-val. Emlékszem egy Dobrovits¹⁵ nevére, Molnár Margitra,¹⁶ Móricz Idára,¹⁷ Novotny E. Róbertra. Sokan, tehetségesek, kezdték el a munkát, és ma már nem tudni róluk, eltűntek.

És itt találkoztam először Derkóval. Derkónak, mert így hívták, már jó neve volt a növendékek között. Furcsa figurának tűnt. Tudták róla, hogy súlyos tüdőbeteg. Egy kis edényt is hordott magánál, és lehetett látni, hogy köhögés után elveszi a zsebéből. El is húzódtak tőle emiatt. Csendes, hallgatag fiú volt. Meglepett, hogy a hideg télben csak egy überciherben járt, átmeneti kabátban. Megkérdeztem tőle, miért ilyen vértelen a keze? A hidegtől? – A háborúban megsebesült a bal karom könyökben – mondta. Csak a palettát tudta fogni vele. Tájszólásban beszélt, hogy *fenek menek, lenek menek, lu*. Nem így kell beszélni, figyelmeztettem. Felmegyek, lemegyek, ló. Nevetett, és továbbra is úgy mondta. Kérdeztem, honnan került ide? Felcsattant: – Mi az? Kikérdezel? Nem volt barátságos természetű, az embereket távol tartotta magától. – Miből él? – kérdeztem másszor. – Rökkantságit kapok, de

¹⁴ Liebermann Lucy (1899–1967), klinikai pszichológus. 1926-ban végzett a budapesti Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán s itt dolgozott Szondi Lipót Gyógy- és Kórtani Laboratóriumában és a Beszédfélség Állami Intézetében 1937-ig, amikor is megszervezte az I. sz. Gyermekklinika nevelési tanácsadó rendelkezését. Pátzay Pál szobrász felesége volt.

¹⁵ Dobrovits Péter (1890–1942) [Petar Dobrović] festő.

¹⁶ Feltehetően Vészi Margitról (1885–1961), Molnár Ferenc feleségéről (1906–1910) van szó.

¹⁷ Móricz Ida (1894–1987), keramikus, szobrász. Móricz Zsigmond író húga. 1914-ben végzett az Iparművészeti Iskolában, majd a Magyar Képzőművészeti Főiskolán esti alakrajztanulmányokat folytatott. 1919-ben Beck Ö. Fülöp mellett tanult. 1920-ban férjével Varga (Weisz) Hugó János költő-filozófussal Bécsben telepedtek le. 1940-től kispasztikát és kerámia dísz- és használati tárgyakat tervezett és kivitelezett.

A VILÁG LEGNAGYOBB FILMJÉNEK, A „METROPOLIS”-NAK ÉRDEKES,
MŰVÉSZI PLAKÁTJA

„A világ legnagyobb filmjének, a Metropolis-nak érdekes, művészi plakátja”.
Repr. Pesti Napló Képes Melléklete, 1927. 02. 20. 63.

abból alig-alig lehet megélni. Később egyre többet beszélgettünk. Sokszor egészen hazáig elkísért. Anyám mondta, vigyázz erre az emberre, betegnek látszik. Nehogy összeszedj tőle valamit!

Modellt álltam a Körmeny-Frim testvéreknek is, akiknek fakitermelésük volt Sopronban. Egyébként szombathelyi születésűek. Kérdezték tőlem, mi van Derkovitscsal? Mondtam, rosszul megy a sora, 19 után megvonták a rokkantságját. Ők elintézték a hadügyminisztériumban, hogy újra megkapja, meg is emelték az összeget és még visszamenőleg is fizettek neki. Persze Gyula nem ruhát vett rajta, hanem stafelájt és finom, drága festőanyagokat. Ha tehette, mindenből sokat összevásárolt, hogy hosszabb ideig dolgozni tudjon. Dolgozott is mindig, még éjjel is felébredt az alvásból és skicceket készített magának.

Egy alkalommal, mivel Derkó már régen nem jött le a Belvederébe, Kernstok elküldött hozzám, nézzem meg, mi van a megrendelt munkával. Reiter László ugyanis több rajzot kért tőle. A Népszínház utca 18-ban lakott a harmadik emeleten, albérletben. Egy néni nyitott ajtót és betessékelt a szobába. Ne ácsorogjon a folyosón, mert a Gyula még a fürdőszobában van. Derkó szobája halfarokszerűen elvékonyodó helyiség volt: egy ágy, egy asztal, két szék s talán egy szekrény az egész bútorzat. Az ágyon kiterítve rajzok, odalépek, látom, mind erotikus rajz. Meglepetten akarok kimenni, kezem már a kilincsen, de az övé is – belép. – Milyen rajzok ezek? Ez az a nagy megrendelés? – támadok neki. – Mondd, Derkó, te ezeket csináltad Reiternek? Sokáig nem szólt semmit. – Ezeket a klozet izéket. Amit most csinállok, az nem művészet, reterát. Ne beszéljünk erről – és az egészet letakarta pokróccal! Mondtam Gyulának, hogy segíték rajta. Nem tetszett neki, hogy én akarok segíteni. Úgy tudtam segíteni, hogy odaköltöztem hozzá. Nem voltunk mi olyan egymást faló szerelmesek. Megszeretett, talán szerelmes is lett, ha ugyan tudott ő egyáltalán szerelmes lenni. Én nagyon szerettem, jó volt vele élni. Átvettem tőle, ami jó benne, és ő is tanult tőlem, amit lehetett. Nem volt goromba. Nagyképűnek hitték, pedig inkább a gátlásosságával küszködött. Védekező-támadó volt egyszerre. Emlékszem, milyen romantikusan, bohémként viselkedett kezdetben: nagy művészkalapot hordott, fekete selyem, széles masnis csokornyakkendőt, kezében egy hosszú bambuszbotot. Ez nem tetszett nekem. Mondtam is: a balerina sem jár balerina ruhában az utcán. Te minek jársz úgy, hogy lássák, mit csinálsz? Később aztán elhagyta ezt. Attól még nem lesz művész a művész, ha csokornyakkendőt köt magának.

Egyszer a Váci utcában sétáltunk Derkóval. Meg-megálltunk a fényesen kivilágított kirakatok előtt. Gyula szerette nézni a szép anyagokat, selymeket. Az egyik kirakatot telerakták jó ételekkel. Mondtam neki, ha betörnénk az üveget – mert csak álltunk és néztünk –, ha betörnénk az üveget, elérhetnénk, és végre jóllakhatnánk finomságokkal. De addigra el is vinnének a rendőrök, felelte ő, és nem lehetne a tiéd egy falat se. Figyeld inkább az arcod a kirakat üvegében! Ne csak a tükörrel állj szembe otthon, hogy fessd magad. Fessd azt is, amit magad körül látsz és nem érhetsz el. Nem szerettem, ha kitalált dolgokat festett. Festett például kanári árúst a tengerparton. Hát honnan tudod, milyen a tenger? Nem láttad még soha a tengert.

Szívesen olvastam, sokszor hangosan is Gyulának. Amikor egy nagy könyvből Dózsáról olvastam fel, mindketten feküdtünk már, Gyula néha félbeszakított és skicceket csinált. A párttól és személyesen Lukács Györgytől kapta a megbízást, hogy a Dózsa-sorozatot megmetssze. Megkapta a szükséges irodalmat, és a könyvtárból beszerezte. Elutaztunk Ceglédre is. Megadott méretben rendelték meg a fametszetteket, de Gyula azt mondta, ő nem vacakol ilyen kis mérettel, ha akarják, akkor lekicsinyítik. Bécsben terjesztették volna könyvesboltokban, pult alól. Mikor elkészült a vázlatokkal, megvásárolta a metszőkéseket és a körtefát. Otthon két hokedlit egymáshoz tett, szorítóval ráfogta a fát és úgy metszette meg. Azelőtt soha nem csinált fametszetet. Mérgező volt, amikor elkészült, mert gyakorlatlansága miatt az egyik lapra fordítva véste a betűket, a Rákos szót.

Egy ideig Bécsben is laktunk Gyulával. Ahol laktunk, illegális találkozóhely volt. Gyula Bécsben néhány orosz filmet is látott, a *Patyomkin páncélost* gyakran említette. A magyar filmeket nem szerette. Chaplint nagyon kedvelte. Amikor egy alkalommal visszaérkezett Pestre, megkérték, engedje meg, hadd aludhasson valaki a lakásban. Egy nagydarab ember szállt meg nálunk. Később kiderült, hogy ez a jó hangú, barátságos ember Dimitrov volt. Politikai könyvekhez csak akkor jutottam hozzá, mikor Gyulával összekerültem. Mondhatom, nem is férj-feleség voltunk, hanem inkább barátok, testvérek, pajtások. Egyszer meg is kérdezték Gyulát, ki az a kislány, akivel kézen fogva sétál? Hát én voltam persze, csak mivel kicsi voltam, nem karonfogva mentünk.

Gyula szerette a csöndes, zenés borozgatást. Olyan búsmagyar volt, szívesen énekelt bor mellett. Esténként elüldögéltek a savanyú Egry Józseffel, iszogatva. Legjobb barátja talán Borosnyói Jenő hegedűs volt. Borosnyói tudott szép erdélyi nótákat, Gyula boldogan hallgatta. Úgy hívta Jenőt: egykomám. Olyan barátai, akiket meghívott volna magához, nem voltak. Becsülte Nagy Baloghot, de azt mondta róla: – Nem szeretem, ha valaki a sebeit mutogatja és túlságosan magába zárkózik.

Nem akartunk gyereket Gyula tüdőbaja miatt. Szüleim még érintkezni sem akartak velem, nem tudták megérteni, hogyan tudok velem élni. Fest ő nekem annyi gyereket, amennyit csak akarok – mondta nekem.

Egyszer, még ismeretségünk elején látom, hogy csatos, fedeles imakönyv van a kezében. Hát te ezt olvasod, ezt hiszed? Sem ő, sem én nem hittük az Istent. Az imakönyv az édesanyjái volt. nagyon tetszett nekem, hogy úgy őrzi az édesanyja emlékét. Gyula bibliás ember volt. Gyerekkorában vallásos. De mi már nem voltunk vallásosak. A Bibliára azt mondta, mindegy, miért írták, fontos olvasnivaló, mert értékes irodalom. Szerette a templomban az orgonát hallgatni, és figyelte az embereket, hogyan zsongítja el őket a templom hangulata. Ott a gondolkodó emberek is hatás alá kerülnek.

Halála után meg akartam hálálni Hoselitz gyáros¹⁸ jóindulatát a bécsi támogatásért. Levettem a rámáról a *Fázó asszonyt*, gondoltam, igazán méltó ajándék, ezt

¹⁸ Hoselitz Ernő Bécsben élő textilgyáros, aki Fónagy Béla műgyűjtő javaslatára támogatta a Bécsben élő Derkovitsot. Derkovits 1925-ben adóügyi rendezése miatt kéri Fónagy Bélát, hogy beszéljen érdeké-

festette élete utolsó napján. Összegöngyölve vittem, mert a hatóság nem engedélyezte volna a kivitelét. Bécsben felkerestem Hoselitz-et, nem volt otthon. A felesége fogadott, átadtam a képet, fogta és bedobta a szekrénybe a rongyok közé. Na, gondoltam, lehet, hogy át se adja a férjének. Hoselitz-től később sem kaptam semmi értesítést.

Ha visszagondolok, kiket szerettem azok közül, akikhez Gyulának is köze volt, azt hiszem, Szőnyit. Ő igazán művész volt, és emberséges. Én nem szerettem a szögletes, kubisztikus képeket, de azokat sem, akik ilyeneket csináltak. A kép ne pontosan olyan legyen, mint a valóság, de valóság legyen. Hogy Gyula szeretetre vágyó volt-e? Nem mondhatom. Egy dolgot szeretett kétségtelenül: a festést.

Képeinek egy része eltűnt. Rajzai szintén. Néhányat tőlem vittek el, de nem kaptam vissza őket. Ha Gyula élne, minden könnyebb volna. Öregasszony lettem, egyedül vagyok.

Neki sohasem volt pénze noteszra, ezért egy falinaptárból csinált magának. Abba jegyezte bele, mennyi pénz jött be a képeiért, ki tartozik. Még a halála napján is van egy bejegyzés hat pengőről.

Azóta is tartoznak neki.

ben „Hoselitz bíró úrral”. Idézi: Körner 1968. i. m. 300.: 100. jegyzet. Az említett bíró, Hoselitz Ernő testvére Hoselitz Gyula (1875–1925) törvényszéki tanácselnök, neves műgyűjtő (állítólag elsősorban erotikus műveket gyűjtött), a Magyar Bibliophil Társaság egyik alapítója (többek között Fónagy Bélával és Reiter Lászlóval). Ahogy halálakor írta róla Bálint Jenő: „Nem állt művészi irányok fanatikus hívői közé, ám a fiatalok törtéteit még tévedéseivel is szerette. Szerette bennük, hogy akarnak, hogy mernek. Szerette a lázadást a művészetben.” Bálint Jenő: Hoselitz Gyula dr. *Nyugat*, 1925. október 16. XVIII. évf. 19. sz. 183.

Derkovits Gyula

EMLÉKEK¹

Szombathelyen is és máshol is ezernyolcszázkilencvennégy április 13-at írták, mikor erre a ma is tapasztalható világra jöttem. Erre az egész fiatal koromra nemigen tudok visszaemlékezni. Valószínűleg pelenkában töltöttem el a nap java részét, idővel pedig az anyám segítségével megtanultam járni. Később aztán már kezd derengni körülöttem. Látom az ablakon keresztül előttem elvonulni a mindennapi életet, emberek jönnek-mennek, majd szekerek zörögnek tovább, viszik a kis borjúkat a vásárra, az anyám meséli, hogy elvágják késsel a nyakukat és aztán megnyúzzák őket –, amire én elszontyolodok, de mert közben új élmények jönnek, hamar el is felejttem a rémmesét. És nagy az örömöm, ha egy kicsikót látok ugrándozva futni. Meggörnyedve asszonyok jönnek és nehéz bugyrokot cipelnek a hátukon...

Az ablakon belátszik egy-egy parasztasszony profilja, kosárban ülő csirkékkel és kakással a fején, a kakasnak zsandártolla van és színét változtatva visszacsillog a szemembe... Nézem tovább a sáros utat, amint a robogó kocsik felkavarják a sárát és azt szertehányva újabb nyomokat vágnak... Lónyertés majd disznórőfögés hallatszik és vegyül bele a tovább iramló élet zajába, majd újabb forgataga jön az életnek... Messziről valami döng és egyre közelebb jön, – hupp, hupp, hupp, hupp, hupp, hupp, hupp – katonák jönnek, barna zubbonyban, karddal az oldalukon, sipkájukon fehér szalag. Kíváncsian kérдем az anyámat:

– Hová mennek, mért van az a fehér a sipkájukon?

– Gyakorlat van – mondja az anyám –, és azért fehér-szalagosok, mert mennek a vörös-szalagosok ellen – hupp, hupp, hupp, hupp, hupp, hupp –, döng a sok csizma mindinkább messzébb, közben az eső is szemezni kezd, az utca is kiürül, az eső minderősebben szakad és elnyeli egészen a hangokat. Kint bőrig ázott emberek

¹ Derkovits Gyula visszaemlékezéseit gyermekéveire közreadja Bardoly István, Markója Csilla. A kézirat lelőhelye: Magyar Nemzeti Galéria Adattára, ltsz.: 9066-9069/56. Kéziratból kiolvasta Bardoly István, szerkesztette és az átiratot készítette Markója Csilla. Függelékben közlünk mintát a betűhív kiolvasásból és példát az eddig közreadott szövegváltozatok közötti eltérésekre. A visszaemlékezés több részlete megjelent már Derkovitsné Dombay Viktória könyvének két kiadásában (*Mi ketten*, 1954, 1977), illetve Körner Éva Derkovits-monográfiájában (1968) és teljes egészében Molnos Péter Derkovits-albumában (2008). Jelen változatban a lehető legnagyobb hűségre törekedtünk a szó szerinti kiolvasás terén, de a helyesírást az olvashatóság érdekében jobban közelítettük a maihoz. Az első kiadás erős stilizációjához és szelekciójához képest ez egy jóval részletesebb és szöveghibb változat (a betűhív kiolvasásból reményeink szerint kiderül, miért csak változatokról beszélhetünk – hatványozottan igaz ez Derkovits verseinek esetében). Néhány helyen lábjegyzetben jelöltük azokat a mondatokat, amelyeket Derkovits özvegye vagy a sajtó alá rendező személy jellemzően kihagyott a megjelentetett szövegváltozatokból.

sietnek futva tovább. A kocsisok zsákokat terítettek a fejükre, a nyakukba, és széles kocsijukkal dübörögve száguldanak a megázott lovak.

A zuhogó eső lecsurog az ablak üvegén, és én belülről odanyomom arcomat az ablak üvegére, mire az elhomályosul. Mint homályos ködkép, vonulnak el gyermekkorom emlékei: házak és ablakok, más és más utcák, mint ahogy szüleim hurcolkodtak évről évre más és más házba. Most egy olyan házba hurcolkodtunk, ahol egy gróf huszártisztnek a lóistállója van: elől, az udvarban vannak a lakások, majd utánuk a faházak, aztán a disznóólak következnek, hangos rőfögéssel, és a végükön ganédomb, egészen külön az udvar szélességében húzódik az istálló a grófi lovakkal...

Reggelenként, mikor anyám kiküldi velem az összesöpört szemetét, én elindulok vele kifelé, és körülnézek hátul az udvarban, ami először is a szemembe ötlük, az a gané gőzölgő ölelkezése az ezüst párakkal, aztán tovább nézek a rőfögők felé, majd észreveszem a nyerstégla homlokzatú, fehérre meszelt istállóépületet. Néhány huszársipkás alak szorgalmasan dörzsöli az ajtószárfára felakasztott lószerszámokat, ezek a gróf emberei, egy darabig nézem őket, aztán visszaballagok mihozzánk, és legugrogok az ajtónkba játszani...

Közben a gróf úr felébredt, és jön be a kapun huszártiszt egyenruhában és egy kényesen lépkedő, csizmás dáma társágában, a kezükben valami ezüst nyelű pálcaféle csillog, amint beérnek az udvar közepére, a gróf valamit kiált az embereinek; mire ezek kivezetik a lovakat, ők pedig nyeregbe szállnak és egy csomó lovásztól, meg agaraiktól kísérvé gőgösen kilovagolnak... A rossveiterek pedig örülnek, hogy gazdáik elmentek; most legalább kifújhatják magukat egy kicsit, amit meg is tesznek, aztán nekiállnak a ganét kihordani és az istállót rendbehozni, mikorára sorban elkészülnek a munkájukkal, már magasan áll a nap, és Antus az udvaron jön előre – általában így hívták azt az alacsony, széles vállú, tömzsi huszárt, ki többedmagával a gróf sok lovát gondozta – akihez különben nagyon vonzódtam, mert általa még az utcára is kijuthattam, most is jött, és kérte az anyámat – asszonyság kérem, legyen szíves engedje el a kislőjót, egy pakli pipa dohányér, csak ide a szomszédba.

- Na jó van, mondta az anyám – még az egyszer elmehet, de csak ide a szomszédba, mert még a gyerek nem igen ismeri ki magát az uccán és eltévedhet. Antus megköszönte az anyámnak, hogy elengedett, és a kezembe nyomott négy krajcárt, a dohány árát, aztán usgyi kilovagtunk az utcára, ő meg hátraballagott az istállóhoz. Már jöttünk visszafelé a dohánynyal a boltból, amikor a kapuszínbe bérobtunk, és játszótársam, aki a paripám volt, megvadult ló módjára ugrált, erre is, meg arra is, kanyargott, közben a spárga gyeplő a nyakára csavarodott, és én, mint aki meg akarja fékezni a megbokrosodott lovat, egyre rángattam a spárgát, egyszerre aztán megállt ám a paci, elkezdett cikázni, levegő után kapkodni, de én nemigen tudtam rajta segíteni, inkább, azt hiszem, hogy még jobban összekuszáltam az amúgyis összehurkolódott spárgát a pajtásom nyakán, úgy, hogy az kékült meg zöldült beléje. És ha közben Antal huszár meg nem sokallja, hogy még mindig nem jövünk a dohánynyal és ki nem néz, akkor bizony másképp is végződhetett volna a játék, de ő meglát bennünket, és azt is észreveszi, hogy valami nincs rendben, siet

előre, egyrészt a dohány végett, másrészt pedig, hogy mért nem jövünk – sejt valamit a köztünk történetből – és siet előre, mikor odaér hozzánk, akkor látja, hogy fele sem tréfa, fogja biciskáját és fulladozó pajtásom nyakán elvágja a spárgát, és amint a spárgát elvágja, szertefoszlik az ijesztő torz is a pajtásom arcán, most már nem kékülzöldül, hanem nagyokat lélekzik, és az ijesztő torz helyét elfoglalja a mosolygó élet, az ijedelem pedig megbújik valahol a szívünk csücskében...

Most még nem tudjuk, hogy megvernek-e bennünket, vagy sem? De úgy látszik, most az egyszer nekünk kedvez a szerencse...

Igaz, hogy Antus huszár látta az esetet, de ő neki semmi köze hozzá, meg az egész csak véletlenül volt – hiszen csak játszottunk –, pajtásom kanyargott és megbokrosodott, én meg csak a gyeplőt rángattam...

Anyám is kinézett közben, hogy megjöttünk-e már és odajön hozzánk, amire éppen Antus az, aki elmondja neki az esetet, és megjegyzi hozzá – játékból majd megfojtja egyik a másikat –, erre aztán anyám elveszi tőlem a spárgát, és most már nem lovazhatunk, de annál jobban örülünk, hogy ilyen simán úsztuk meg a bajt, és most már csendesen üldögélünk egymás mellett. A fecsegő Antus pedig már biztosan rágyújtott a pipájára és vígan füstöl... De ni, éppen most fordult ki az istálló bejáratán, sipkájában és pipával a szájában, megint jön a lakások felé, mindenkit hív, – nézzék csak meg, milyenre csináltuk az istállót –, mihozzánk is bejön, és bennünket is hív, hátramegyünk, édesanyám mellett én is megyek, megnézni az istállót, a lovakat. Amint hátraérünk az istállóépülethez; először bekukkantunk a nyitva lévő bejáraton, aztán beme gyünk.

Édesanyám a konyhában tett-vett, én pedig bent a szobában, a padlón játszottam. Jenő a kis Sanyit tanítgatta jární – áll, áll, Isten babája –, és a kis Sanyi az ágy oldalába kapaszkodva, lassan, bizonytalanul, az első lépéseket tette a nagyvilágba – ha egy kicsit oldalvást is, de elindult; és rögtön seggre is ült, hogy újabb erőt gyűjtsön a nagy problémához. Elindult már az útján, a neki még ismeretlen távolságokba; ahol mindenki addig csetlik-botlik, míg végre igazán seggreül; anélkül, hogy akarta volna. Jenő még mindig mondogatta – állálláll, áll a baba –, álláll, Isten babája –, és Sanyi, mint a kiskacsa, szorgalmasan totyogott. Én ezalatt magamban mondogattam – így-úgy; így-úgy, és hajtogattam a sokbetűs újságpapírt addig, amíg egyszer csak kész hajó lett belőle... Tu-tú, úúú – indult a hajó... Vú... vúú – vúúújj !!! – zúgott a tenger képzeletemben ... És ment a kis hajó – hullámok dobálták, ment messzire, messzire, még nagyobb viharba... Közben már a deket is elharangozták és éhes lettem, mire otthagytam a hajót a padlón, és elmentem kenyérért az anyámhoz... Délután egy asszony jött az udvarba és hangosan kiabálta – halat vegyenek, friss halat tessék! Aztán odajött az ajtóba hozzánk és letette kosarát: kiterítette belőle kendőjét, melyben a halak voltak; a halak ezüstösen csillogtak rajta a nap fényében. Én örültem nekik, de nem kezdhettem velük semmit, mert még meg sem engedték fogni őket –, pedig élő halak voltak, mert nagyokat fickándoztak a tányéros mérlegen... És úgy el lehetett volna velük játszani, akár az ólomkakassal – melyik ha felé fújtak, kukorékolt... És úgy csillogtak, akár az ezüst, amit értök kellett

adni... A halasasszony újra összehajtogatta kendőjét és karjára vette kosarát, aztán elindult a kapu felé mint ahogy jött... Alighogy elment a halasasszony, s képzeletem napfényében még ott fickándoztak az ezüst színű halak... Pedig a nap már beborult és az eső nagy cseppekben hullott alá az udvarra, és én megint csak belülről nézegethettem kifelé, a konyhaajtó üvegén keresztül, pedig de szerettem volna az esőben kinn nyargalászni az udvar közepén, de így most csak az eső bugyborékolását figyelhettem, ahogy lettek, jöttek és elmúltak... És sok bugyborék múlt el addig, amíg az eső elvonult, és én újra kimehettem az udvarra. Igaz, hogy most már a nap sem süttött ki, csak a disznók turkáltak a sötétlő fekete pocsétákban, melyben a felhők mint piszkos rongy úsztak tovább... De most már kint kergetőztem az udvaron a disznókkal, kezemben egy késsel, hangosan kiabáltam.

- Megölöm a cocát!...

- Közben anyám oda-odaszólt hozzám.

- Ugye most félsz a cocától - ugye?...

Erre aztán még jobban felbuggyant bennem a buzgalom, és most már csak azért is, teljes erőmből futottam a disznó után, amikor az éppen az egyik nagy tócsához ért, én meg utána, és elkiáltottam magamat hogy, - megölöm a cocát!...

De a kés kilódult a kezemből, és a sár magasan fröccsent föl, én meg bent voltam a pocsolyában, még az arcommal is. ... És amíg én bent hasaltam a pocsolyában, az alatt a disznó szépen tovább ügetett... De azért nem sírtam. Igaz, hogy most már hasonlítottam négy lábú társaimhoz, de még jó, hogy anyám idejében fölkapott a pocsolyából, mert különben nekem estek volna a hízók...

És akkor biztos, hogy sírás lett volna a vége, így meg édesanyám, apámmal együtt jót nevetett rajtam, és becézve mondta - gyere kicsi fiam, gyere, és vitt be a konyhába; ahol levetkőztetett anyaszült meztelenre, aztán száraz ruhát adott rám, de most már elvegyült bennem az egész napi öröm és ugrándozás a fáradsággal, inkább már az álom hívogatott, mint a disznóval való viaskodás. Odakinn már egészen beesteledett és a pocsolyákat elnyelte a sötétség, a konyhákban már meggyújtották a lámpákat, és a fény kiszüremlett az eltakart ablakok résein keresztül az udvarra, hol elszabadulva végig cikázott a sötét pocsolyákon... Apám kint állt az ajtóban, hátratett kézzel és nézett bele a sötétségbe...

Kimentem hozzá, álmosan megköszönni a vacsorát, és aztán félig alva visszabotorkáltam a szobába, hol édesanyám lefektetett bennünket. - De édesapánk még mindig nem jött be... gondolom keresett kint a sötétségben valamit - amit sokan keresünk benne -, a biztosat a bizonytalanságunkban.

Apám asztalos volt. Lehettem vagy négyéves, mikor az öregem egy olyan háromlábú ógörög asztalfélét készített, ami engem nagyon megfogott, mert ez nem csak egy egyszerű asztal volt, hanem faragott lábai levelek közül kihajló, szárnyas, meztelen, félemleri figurákat ábrázoltak, melyek lópatás lábokban végződtek és gyermekfejeken álltak.

Emlékszem a Gobecz bácsira, az öreg faragóra, aki eljárt hozzánk és magával hozta a nyers, félignagyolt asztallábakat, hogy azokat megmutassa az édesapámnak és meg-

beszéljek vele a tennivalókat. Persze amíg ők beszélgettek, én mindig ott lógtam körülöttük, és bámultam hol őket, hol pedig az öreg faragó óraláncán fityegő nikkelhalacsát; végre aztán mikor már az öreg elmenőben volt, bátorságot vettem, és megtapogattam a nikkelhalacsát, ezzel megnyugtattam magamat –, bár szerettem volna, ha az enyém lenne... Gobecz bácsi meg, mint aki úgymegbeszélte a tennivaló dolgokat, felszedte a féligfaragott asztallábakat – jó estét kívánt és elment. De aztán még sokszor eljött az öreg faragó, és ez nekem mindég nagy örömet szerzett, úgyhogy szinte mindég vártam, mert ha jött, akkor biztos hozott is valami cifráságot. Egyszer aztán egy este betoppant ám megint az öreg Gobecz, de most már nem alaktalan fatömböket hozott; hanem körtefából faragott szárnyas figurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők el voltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg-megtapogattam a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjaimat a szárnyain, de sehogysem tudtam betelni vésett ábrázatokkal. Ez új volt a számomra. Igaz, hogy én akkor már élénken figyelő gyermek voltam – az udvaron virágzó rózsafabokrot le is rajzoltam, mégpedig egy széttépett skatulya födelének a belső felére, úgy, ahogy az egészet megfigyeltem, kint az udvaron, reggelenként, mikor kiugrottam az árnyékból és bent sütkéreztem a párás napfényben, elnézegettem az esőverte, nyirkos földet, a giliszták kanyargó útjaival és az apró bogyszerű földtúrásokkal, amelyekre azt gondoltam, hogy a giliszták csinálják, majd továbbmentem, vitt a kíváncsiság a virágok közé, hol leráztam a virágokon üldögélő harmatcseppeket és elnéztem a rózsabokrok körül keringő méheket, darazsakat és ezernyi apró életét a világnak, belenéztem a rezedák közé, és kiszedtem közülük a méhet vagy darazsat, mikor milyent találtam, hogy meggyőződjek arról, hogy is néz ki a méh vagy darázs, aztán visszamentem ajtónkhoz, leültem a kőgrádicsa elé a porba, és megkezdődött a tanulmányozás. A kőgrádics szolgált nekem mint asztal, hol kíváncsian nézegettem a szárnyainál fogvatartott méhet vagy a haragos darazsat, és rendszerint egy vékony szálla segítségével irányítottam a mozgását, nehogy megszúrjon fullánkjával, közben meg-megcsiklandoztam a haragos darázs potrohát, ilyenkor az egészen meggörbült, és dühösen kezdett lábaival hadonászni, én meg annál nagyobb kíváncsisággal figyeltem, mert akkor tisztán láttam, hogy milyenek, s a fullánkjuk, arra mindég kíváncsi voltam, pedig sokszor megcsípett a sárga méh vagy a szőrös-fekete darázs, de azért nem szűnt meg a szomjúságom a tudás iránt, sőt annál inkább akartam látni, mivel csíp meg, igaz, hogy itt most már óvatosabb voltam mint az elsőknél, és ha mégis megszúrta a méh, vagy a kóbor vaddarázs, akkor egész délig rágtam az ujjam hegyét... De meggyőződtem róla, hogy hogyan is néz ki, mert láttam, és a tapasztalattól még sajgott az ujjam hegye... Most is úgy voltam, az öntudat után tapogatózva, az előttem még ismeretlen dolgok előtt, és bámulva a faragott asztallábfigurákat, mint a legnagyobb alkotást, de sehogysem tudtam eleget nézni ahhoz, hogy megértsem ezt, a vésett félemler figurákat.

Főleg ami nagyon tetszett nekem, az az volt, hogy meg lehetett fogni a figurák alakját, és a részletformákat megtapintva el lehetett mondani: orra, szeme, szája, füle – vagyis mi más volt ez, mint a tér, amit már a születésünk előtt is érzünk, és ott van a méhek keringésében a rózsafák körül, ott van a színekben, melyek messziségbe

ragadják a szemeinket, majd sebesen forogva a szemeinkbe fúródnak, és a képben csak öntudatra törekszünk velük, a formák viszonylataiban, én ebből megéreztem valamit, és láttam végbemenni a figurák fejlődését, a körtefatömböktől a fába vésett félembéri figurákig... Ezekből a félembéri figurákból asztal készült, akik a fejükön hordják a jó és finom falatoktól roskadásig megrakott asztal kőlapját, és amíg gazdáik rogyásig esznek, ők meg sem mukkannak – nem mukkanhatnak, mert fából vannak... És amíg a magas körök finom úri népe az asztal tetején vígan táncolva jár, addig a félembér hűségesen szolgál, de csak próbálnál egy falatocskát is elvenni az asztról, hogy éhségedet csillapítsd, a patkós lábakat egyszerre a fejedre éreznéd és nem menekülnél meg a rúgásaiktól... Így volt az asztal felépítve, és így van ma is, de amíg így van, addig félemberek vagyunk, már pedig a félembérnek szolgálni kell, mint a megrakott baromnak, amíg a felsőbb körök rogyásig megrakott asztalát a fején görnyedve hordja, saját magának meg üres a hasa, és ezenfelül még jól megrugdadják a patkós csizmákkal és kirúgják... Ez volt, ez van, beleépítve az asztalba – de asztalos, kalapács a kezében, rád vár a munka, hogy másképp építsd föl az asztalt.

Esténként, ha kimentem a gyöngyösmenti földek szélén kóborolni, csak késő éjszaka vetődtem haza, mikor már a hold tányérképe is teljesen ragyogott az égen, ilyen holdfényes éjjelen, mikor hazafelé bandukoltam, sokat korgott a gyomrom – de koroghatott is attól a kis szalonnától meg kenyértől, amit még este hatkor ettem. A menyeyi tányér pedig magosan ült a fejünk fölött, szétárasztva fényét a földre – de én ettől még éhes lehettem –, mert ez nem segített rajtam, azonban fénye megmutatta a sárgarépa meg a karalábé földeket, és az ember gyereke tudta, mit kell csinálni. Fogtam, kihúzogattam egy csomót belőle, aztán jóízűen bepofáztam, és most már csendesesen kérődzve ültem a Gyöngyös partján, elgyönyörködve tovább a hold tányérképében, amint az visszarágyogott a mormoló Gyöngyös vizéből. – Most boldog voltam, mert jóllaktam, és mehettem mint a vad, szabadon – legalább éjjel –, mert nappal újra keserves rabszolgája lettem a műhelynek... Húztam a kocsit, dolgoztam a gyalupad mellett, deszkát fűrészelve, gyalulva, vésve, vagy pedig politúroztam, és hajtottam szorgalmasan körbe a palnit – „még egy kis hónaljzsírt is rá” – mordult meg egy hang a hátam mögött, és fényesült is a mahagónifalemez a rádörzsölt politúrtól, de még jobban az arcom verejtékétől, és nem csak a falemez –, amelyik most már ragyogott a munkám nyomán, s mint a vér tükrözte vissza az arcomat, de fénylett az arcom is testem verejtékétől... Hiába, mégis fájó szívvel gondoltam az estére, a rajzolásra, amit most már csak ritkán csinálhattam, azt is csak este, ha már fáradtan abbahagytuk a munkát és az emberek pihenni tértek. – Este, oh az este, ha ráteregte kék homályát a szemekre és megennyhültek a forró nyárnap műhelyi kínjaim, én akkor próbálgattam a szárnyaimat, mint a bagoly... Vagy vasárnap, akkor az egész nap az enyém volt, rajzolhattam, faraghattam akár estig, ez volt az örömöm, meg az a kis gyér koszt, amit kaptunk, no meg az éjjeli csavargások. Mivelhogy édesanyánk nem élt már, az öregünk meg későn járt haza, mert egy özvegyasszonynak kurizált,² így hát mi is szabadon

² „Mert egy özvegyasszonynak kurizált,” Derkovitsné mindkét kiadásában kihagyva.

csavarogtunk az éjben, és kapukulcs hiányában a deszkapalánkon átugrálva jutottunk az udvarra, aztán az udvari ablakon keresztül bújunk be a szobába, mert ez elég alacsonyan feküdt és nem volt beriglizve, így rajta keresztül könnyen elintéztük a hazatérést, aztán lefeküdtünk, mélységesen elaludtunk, úgy, hogy csak reggel az öregünk hangja ébresztett föl bennünket.

- Hat óra, fölkelni! -

- Pedig fenéket volt hat óra, csak az öreg akart bennünket időben kizavarni a műhelybe, és azért zörgött már jóval előbb. Mi szemünket dörzsölve dűnnyögünk, - hű az öreg hogy zavarog, már öt órakor fölkeltek az embert, még ki sem alhatja az ember magát. - Hétfő volt, hétfőn mintha mindig agyontapostak volna, kezdődött a nyúzás előlről ott, ahol szombaton abbahagytuk...

Már itt volt a csilingelő barát is. Hiába kenték szenteltolajjal szegény anyám talpát, nem járt az már többé... Hiába volt minden igyekezet, megmondta már az orvos - nem indult az már, s inkább még rosszabbul lett, és utoljára még így szólt hozzám -, ha meghalok, ne verekedjete, legyetek jók -, a könnyek a torkomra szorultak és sírás fojtogatott, nehéz volt a szívem, sejtettem, hogy itt van már... És rettegve figyeltem édesanyám lázrőzsás arcát... - csak ne halna meg, gondoltam. Alkonyodott a júniusi nap és közelgett az est. Az árnyak megnőttek a szobában, és édesanyánk zihálva vergődött az ágyban, felénk fordította orcáját, hosszasan nézett bennünket könnyes szemével, mintha mondani szeretett volna valamit, de már beszélni sem tudott. A csengettyű hangja hamar szertevitte az udvarban, hogy valaki közülük készülődik el az életből. Alkonyatban, mikor édesanyánk már nagyon rosszul volt, benézett hozzánk a házbeli suszternak is a felesége. Kíváncsiságból-e, vagy valaki hívta-e, azt már nem tudom, de amikor látta, hogy édesanyánk tényleg a végét járja, akkor feszületet meg szentelt gyertyát kért, de mivel nekünk sem szentelt gyertyánk, sem egy rendes feszületünk nem volt, gyorsan elszaladt, hogy hozzon ő. - Habár édesanyánk sokszor róttá az öregünket - te Gyula, te még egy feszület sincs a szobába.³ - Igaz, hogy később kapott az öregünk egyet, örökségképpen a nagynénjétől. Egy rozsdás feszületet meg egy üres vindólt.⁴ Mind a kettő egyformán ócskavas volt. A feszületet már annyira megette az idő foga, hogy a Krisztust látni se lehetett. A zsíros vindólt pedig mind lyuk volt, kiette a rozsdá, úgyhogy a számunkra már elfolyt belőle a zsír. Mondta is neki az édesanyánk - no ezeket akár ott is hagyhattad volna nekik...⁵ Közben visszajött már a suszterné, most még a lányai is vele jöttek. S mint jó katolikusokhoz és Mária-lányokhoz illik, kis álló feszületet, szentelt gyertyát meg fehér terítőt hoztak magukkal. Aztán letakarták

³ „Habár édesanyánk sokszor róttá az öregünket, - „te Gyula te még egy feszület sincs a szobába” ez mind a két kiadásban kihagyva.

⁴ zsírosbödön - „Egy rozsdás feszületet meg egy üres vindólt.” - ez mind a két kiadásban kihagyva.

⁵ „A zsíros vindólt pedig mind lyuk volt, kiette a rozsdá, úgyhogy a számunkra már elfolyt belőle a zsír. Mondta is neki az édes anyánk, - nó ezeket akár ott is hagyhattad volna nekik...” - ez mind a két kiadásban kihagyva.

a terítővel az asztalt és a feszületet rátették. Most volt csak igazán kereszt az asztalon. Nem volt ki számunkra főzzön, és nem lesz már többé édesanyánk sem, ki gondozzon, sírt föl bennünk a gondolat. Hoztak most keresztet, de nem volt benne köszönet. – Na most segíts Istenem. Sokat imádkoztunk már ezen a délutánon, úgy, hogy még enni sem ettünk semmit, hanem a dunyhába fúrtuk a fejünket, és sírva kértük az Istent, hogy ne haljon meg édesanyánk. De hiába, az Isten csak nem segített... pedig a kereszt ott állt az asztalon, és a betegnek csak oldalvást kellett pillantani, már láthatta is, nem volt ébenfából, és ezüstből a Krisztusa, mint amilyeneket a gazdagok rendelnek az aranyművesnél az ő saját használatukra... Csak egyszerű kereszt volt a megfeszítettel, de kereszt volt, jelképe a hitnek, vigasztalója a lelki szegényeknek és bitója az ordító éhségnek, s kemény tölgyből már neki is készen volt valahol a nagy raktáron a keresztje, csakhogy várni kellett rá, míg pont kerül a felirat végére, most aztán annak is elérkezett az ideje, érezte is ezt édesanyánk, mert nagyon nehezen lélezett, de könnyes szemei rajtunk függtek a szoba sarkában, ahol mint megijedt állatok, egy csoportba húzódva összedugtuk a fejünket és imához térdepeltünk. Már vitte, már húzta a mélység anyánkat, és ő tehetetlenül süppedt be az ágyba, mire bátyánk, aki a legidősebb volt köztünk, karjával támogatta alá hanyatló édesanyánk fejét... Most a suszterné meggyújtotta a szentelt gyertyát és a halódó anyánk kezébe adta, azaz csak adta volna, de ő már nem igen tartotta, inkább a sokgyerekes suszterné, kinek ugyanolyan sok gyereke volt, mint neki, aki most készült itthagyni ezt az élő világot... Imádkozunk, szólalt meg a sokgyerekes suszterné, keresztet vetve magára, és mi a szoba sarkában sírva-imádkozva rákezdtük: az Atyának és Fiúnak Szentlélek Istennek nevében Amen. A gyertya siralmasan világított a sötétlő szobában, sápadt fénye ott imbolygott édesanyánk fakuló arcán és megvilágította a homlokáról alágyöngyöző verejtékcseppeket... – És legyen meg a Te akaratom, miképpen a mennyben, azonképp itt a földön is... Édesanyánk szaggattottan lélezett, megfeszült a kebele, majd besüppedt, és ismét emelkedni kezdett, mintha viharzana benne, nehezen hörgött, nyúlós, habos nyál szakadt föl belőle, s jött ki a száján, és még mélyebbre hanyatlott halálos ágyában... Az imát továbbmondtuk – Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a Te méhednek gyümölcse... Mert élünk utánad mi, gyerekeid, és itt van melletted legidősebb fiad, ki segít támogatni fejedalját és letörli arcod kínverítékét.

Édesapánk épp most jött haza, mert elvult valahol pénz után – mert hiába, az élet enni kér, és pénz nélkül még csak enni sem lehet – még akkor sem, ha közben a legkedvesebb édesanyánk hal is meg.

Mikor az öregünk belépett és meglátta élete párját fakuló arcával, keserűen húzódott le bajuszának szöglete, és a szeme sarkába pár viharvert könny futott, megérezte ő is az életét a másik sorsában. Nehezen térdet hajtott, majd újra föllállt és fojtottan hallgatott. A szobában pedig sötétben zümmögött az ima hangja – most és halálunk óráján amen, szállt el a befejező végmondattal... A beteget görcsös fuldoklás rázta meg, és mind lassabban lélezett, szemei, mint a befagyott ablak, egyre homályosultak. Kint a nap ment lefelé szokott útján és fénye utolsókat keringett a még érző test érzékeny agyában... aztán kialudt élete lámpája, elérte élete végét,

megette keserű kenyerét. Miután féltucat gyerekeknek életet adott, nyomorgott és reggeltől estig dolgozott.

FÜGGELÉK

Minta a kézirat betűhív kiolvasásából és a megjelent szövegváltozatokból

Apám asztalos volt. Lehettem vagy négyéves, mikor az öregem, egy olyan háromlábú, - o-görög asztalfélet készített, ami engem nagyon megfogott, mert ez, nem csak égy, egyszerű asztal volt, hanem faragott lábai; levelekközül kihajló, szárnyas mezelen, félembéri figurákat ábrázoltak, melyek lópatás lábakban végződtek, és gyermekfejekben álltak.

Emlékszem a Gobecz bácsira, az öregfaragóra, aki eljárt hozzánk és magával hozta a nyers, félignagyolt asztallábakat, hogy azokat megmutassa az édesapámnak, és megbeszéljék vele a tennivalókat. Persze amíg ők beszélgettek, én mindig ott logtam körülöttük, és bámultam hol őket, hol pedig az öregfaragó óraláczán-fittyegő nickelhalacskát; végre aztán mikor már az öreg elmenőben volt, bátorságot vettem, és megtapogattam a nickelhalacskát, ezzel megnyugtattam magamat, - bár szerettem volna, ha az enyém lenne.... Gobecz bácsi meg, mint aki ugysis megbeszélte a tennivaló dolgokat, felszedte a félignagyolt asztallábakat, - Jó estét kívánt, és elment. De aztán még sokszor eljött az öregfaragó, és ez nekem mindig nagyörömet szerzett, úgyhogy szinte mindig vártam, mert, ha jött, akkor biztos hozott is valami cifraságot. Egyszer aztán egy este betoppant ám megint az öreg Gobecz, de most már nem alakatlan fatömböket hozott; hanem kőrtéfabolfaragott, szárnyasfigurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők elvoltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg, meg, tapogattam, a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjimat a szárnyain, de sehogysem tudtam betelni véset ábrázatukkal. Ez uj volt a számomra. Igaz hogy én akkor már, élénken figyelő gyermek voltam, - az udvaron virágzó rozsafabokrot leis rajzoltam, még pedig, egy széttépett skatulya födelének a belsőfelére, úgy-ahogy, az egészet megfigyeltem, kint az udvaron, reggelenkint mikor kiugrottam az árnyékból, és bent sütkéreztem a párás napfénybe, elnézegettem az esőverte, nyirkos földet, a giliszták kanyargó utjaival, és az apró bogyszerű földtúrásokkal amelyekre azt gondoltam, hogy a giliszták csinálják, majd tovább mentem, vitt a kíváncsiság a virágok közé, hol leráztam, a virágokon üldögélő harmat csepeket, és elnéztem a rozsabokrok körül keringő méheket, darazsakat, és ezernyi apró életét, világnak, belenéztem a rezedákközé, és kiszedtem közülök a méhet, vagy darazsat mikor milyent találtam, hogy meggyőződjek azzal, hogy is néz ki, a méh vagy darázs, aztán vissza mentem ajtonkhoz, [törlés] leültem a kőgrádicsa elé a porba [törlés], és megkezdődött a tanulmányozás. A kőgrádics szolgált nekem mint asztal, hol kíváncsian nézegettem, a szárnyainál fogvatartott méhet vagy a haragos darazsat, és rendszerint egy vékony szálla segítségével irányítottam a mozgását, nehogy megszúrjon fulánkjával, közbe meg, megcsiklandoztam a haragos darázs potrohát, ilyenkor az egészen meggörbült,

és dűhösen kezdett lábaival hadonászni, én meg annál nagyon kíváncsisággal figyeltem, mert akkor tisztán láttam hogy milyenek s a fulánkjuk arra mindég kíváncsi voltam, pedig sokszor megcsipet a sárga méh, vagy a szőrös-fekete darázs, de azért nem szűnt meg a szomjuságom a tudás iránt, sőt annál inkább [a]kartam látni mivel [törlés] csíp meg igaz hogy it most már ovatosabb voltam mint az elsőknél és ha mégis megszurt a méh vagy a kobor vaddarázs, [törlés] akkor egész délig rágtam az ujjam hegyét... De meggyőződtem rola, hogy hogyan is nézki, mert láttam, és a tapasztalattól mégsajgott az ujjamhegye Most is ugy voltam az öntudat után tapogatozva, az előttem még ismeretlen dolgok előtt, és bámulva a faragott félembéri asztallábfigurákat, mint a legnagyobb alkotást, de sehogysem tudtam elegetnézni ahhoz, hogy megértsem ezt a véset félembér figurákat.

Főleg ami nagyon tetszet nekem az, az volt, hogy meglehetett fogni a figurák alakját, és a részletformákat megtapintva ellehetett mondani: órra, szeme, szája, füle – vagyis mi volt ez más? – Mint a tér, amit már a születésünk előtt is érzünk, és ott van a méhek kerringésében a rozsafak körül, ott van a színekben, melyek messziségre ragadják a szemeinket, majd sebessen forogva a szemeinkbe fúrodnak, és a képben csak öntudatra törekszünk velük, a formák viszonylataiban, én ebből megéreztem valamit, és láttam végbe menni a figurák fejlődését, a körtefatőmböktől a fába véset félembéri figuráig... Ezekből a félembéri figurákból asztal készült, akik a fejükön hordják a jó, és finom falatoktól roskadásig megrakott asztal kőlapját, és amíg gazdáik rogyásig esznek ők megsem mukkannak, – nem mukkanhatnak mert fábol vannak... És amíg a magas kőrök finom úrinépe az asztaltetején vigan tánczolva jár, adig a félembér hűségessen szolgál, de csak próbálnál egy falatocskát is elvenni az asztalról, hogy éhségedet csilapistd, a patkóslábakat egyszerre a fejedén érze<ez-néd>d, és nem menekül<nél>sz meg a rugásaiktól... Így volt az <a> asztal felépítve, és így van ma is, de amíg így van addig félemberek vagyunk, már pedig a fél-embernek szolgálni kell mint a megrakott baromnak, amíg a felsőbb kőrök rogyásig megrakott asztalát, a fején görnyedve hordja, saját magának meg üres a hasa, és ezenfelül még jól megrugdadják a patkoscsizmákkal, és kirugják... Ez volt, ez van, beleépítve az asztalban – de asztalos, kalapács a kezében, rád vár a munka hogy másképp építsd föl az asztalt.

Betűhív változat

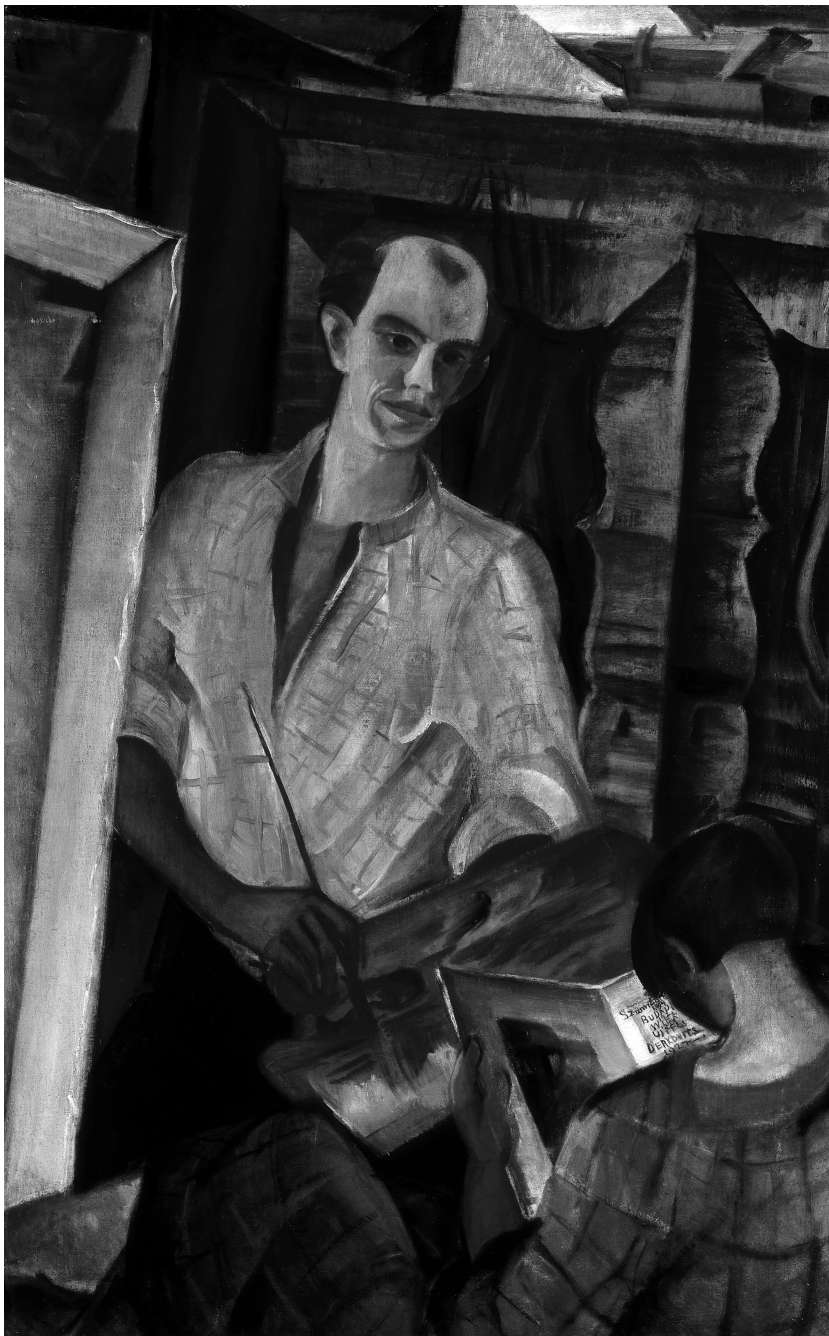
Gobez bácsi meg, mint aki ugysis megbeszélte a tennivaló dolgokat, felszedte a féligfaragott asztallábakat, - Jó estét kívánt, és elment. De aztán még sokszor eljött az öregfaragó, és ez nekem mindég nagyörömet szerzett, úgyhogy szinte mindég vártam, mert, ha jött, akkor biztos hozott is valami cifraságot. Egyszer aztán egy este betoppant ám megint az öreg Gobecz, de most már nem alaktalan fatömböket hozott; hanem körtefábolfaragott, szárnyasfigurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők elváltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg, meg, tapogattam, a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjimat a szárnyain, de sehogyssem tudtam betelni véset ábrázatukkal.

D-né 1954. 11.

Mindég vártam a fafaragó jöttét, mert ilyenkor újabb cifraságokat hozott. Egy este is betoppant hozánk, szép, fából faragott asztallábakkal és amíg ők egymással beszéltek, én felvettem az egyiket és a fejét nézegetve, megtapogattam a faragvány arcát, majd felfuttattam az ujjaimat a szárnyain, de sehogyssem tudtam betelni vésett ábrázatukkal.

D-né 1977. 11.

Egyszer aztán egy este betoppant megint az öreg Gobecz, de most már nem alaktalan fatömböket hozott, hanem körtefából faragott szárnyasfigurákat tett le az asztalra, majd apámmal kezdett beszélgetni, és amíg ők elváltak foglalva, addig én felvettem az asztalon fekvő figurák egyikét, és fejét nézegetve meg-megtapogattam a faragvány arcát, majd felfuttattam ujjaimat a szárnyain, de sehogyssem tudtam betelni vésett ábrázatukkal.

Derkovits Gyula: Én és a feleségem (Önarckép), 1927. Olaj, vászon; 138 x 86 cm.
MNG 60.43. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

DERKOVITS GYULA VERSEI¹

1.

[BEMUTATKOZÁS]

Gyaluval, kalapáccsal dolgoztam
én; most ecsettel, festék-
színekkel az élet tükrét
adom én...

Véreztem a hazáért, mások
vagyonáért: életembe bele
mások tapostak, kik
viruló arccal járnak
most...

Sötét van: sorsom
mint homályos fény
bolyong.
Kik tipornak? – kik árulták
el sorsomat?? Ők most
mosolyognak.

1928. június

¹ Közreadja Bardoly István, Markója Csilla. A versek illetve versvázlatok kéziratának lelőhelye: Magyar Nemzeti Galéria Adattára, ltsz.: 9070/56. Kivéve az utolsót, mely az MNG Grafikai Osztályán található F 65-96-os jelű vázlatfüzet 7. oldalának hátlapjára íródott. A szövegeket kéziratból kiolvasta Bardoly István, szerkesztette és az átírást készítette Markója Csilla. A versekből jelentek már meg részletek, de az összes együtt most lát napvilágot. A szövegeket először a mai helyesírásnak megfelelő átíratban közöljük, de a függelékben publikálunk mintát a betűhív kiolvasásokból, a feltehetően Derkovitsné Dombay Viktória által legépelte verziójukat és néhány ismert szövegvariációt.

2.

ANGYALFÖLD

Pohos jóllakott emberek, ott
laknak az arany oszlopok
felett...

De mi rongyosok, itt lakunk
az Angyalföld mögött, hol
porból épít tornyokat a
szél.

A fák sem nőnek nagygyá,
és az emberek is szegények!
Csak a szél épít porból
tornyokat, és a nincstelének
zúgólódnak...

Gyerekek porba
guggolnak,
fömlállanak, és
ugrálnak.

Felettük a por, mint az idő
száll, és ha jön a zivatar,
alatta akkor minden a
sötét sárba ragad...

Este van, nap nem süt
már...

S az idő így múlik, hallod!
míg a sötétség virradatra
meghasad...

De a láthatár vonalán,
az új nap vérző csíkja
jelzi már, hogy vagyunk...

1928. augusztus

3.

SZÜRKE ÉS VÖRÖS

Vér és por,
Porból kiált hozzád a vér,

- testvér!
Vérrel tapasztja az
alkotó a sarat,
vérből és porból
épül az új világ.
Száll a por, hull a vér
minden időben,
gránitkockákra ömlik ki szerte
a téren a vér a minden-
napi kenyérért!
Sötét csizmák tapossák
arcodra a sarat,
proletár, ez így meddig
marad?!

1928 őszén

4.

FELJÖN NAPUNK

Szenvedések mérhetetlen
mélységéből, véresen
gőzölögve jön fel napunk.
És dübörögve hajt az égre,
s gyújt világosságot a
sötétbe.
Törj, zúzz, rombolj!
- A sötétségért nem kár...
Minden csend pillanat, a
számodra halált és
szolgaságot tart...
Hallod?? -
Bilincseink panaszkodnak,
börtönünk falára
eljön a nap és porrá
zúzza azt!!....

Újpest

5.

[FELHŐK SZÁGULDANAK]

Felhők száguldanak az égen,
megyünk mélyen az éjben.
Naptalan éhes éjjelünk, mikor, hová
érünk?
Lassan toporogva megyünk, így csöpörög-
ve vérzik el életünk?
Millió, millió vércsepp jelzi az utat,
merre életünk elhalad...
De kihullt vérünk tengernyi hullámmá
dagad, és bömbölve söpri el a gátakat,
Millió, millió hulláma palotáid tövét
kiássa, falaid leomlanak, és
kiontott vérünkből, mire hajnal
hasad, új élet sarjad...

1932. június 2.

6.

HIDEG TÉL

Cudar idők vannak.
Patkós csizmában jár a
nap, és sarkai a fejünkön
kopognak...

Vérző fejünk fölemeljük
mi, és a nap millió társunk-
kal tükröz vissza
minket.

Nem szán bennünket sem
év, sem nap, így estefelé
csak még cudarabb...

1932. március

7.

[AKI HIDEG ÉJÉBEN]

Aki hideg éjében falatot
nem talál gyomra éhére,
kinek gyomrába a nincs
ki-be jár, és benne az
éj hidege meghál...

Kipp, kopp, szabad vagy
nem szabad, téli reggelen
kopognak: csikordul az
ajtó, rajta az ismert
vendég megint ő...

Kipp, kopp, kopik az
állad, pedig csak ajkaid
rágod...
Nem tudod ember vagy-e,
vagy pedig már állat...
Jobb, jobb, ha állat vagy,
vadállat, ki tép, marcangol,
de éhen nem halhat.

De neked, embernek, kell
látnod kövér, jóltáplált
pofákat és érezned, hogy
üresen kóvályog a béled.
Króóó, krróó, szabad vagy
nem szabad, beleid morognak.

1932. január, Újpest

8.

[ARANYAID CSENGÉSE]

Aranyaid csengése, vérem ke-

ringése, vérem keringése,
aranyod élete.
Nem látom a napot,
de érzem roppant súlyod.
De láttam én már napot,
mikor aranyad nem ért
egy marék homokot.
Nélkülem holt aranyad
csengése, mert életet vérem
keringése ad neki...
Érzem, hogy hullik vérem
a napod alatt, de ez meg-
torlatlan nem maradhat.
Béklyós kezeim felemelem,
és bilincseimet rajtad
töröm széjjel én...

1932. március 2-án este, Újpest

9.

[KILAKOLTATÁS UTÁN]

Lassan szívárogo vérem az
életem álló keserűség, pohara
telj meg hát!
Karmaitokkal szívembe
hiába vágjátok, nem
adom!!
Neszték itt van keserű
májam, pofátokba vágom.
Forduljátok föl tőle
mint mérgezett állat.
Lábatokat az égre hányjátok
és érte az istent áldjátok.

1932. március 3-án, Újpest

10.

[EMLÉKKÖNYVBE]

[Jakobovits Jenő lányának]

Kék pont a szemem, barna
tán a tied?
Ismeretlenül írom e
sorokat, avagy már
szemeink összevillantak?
Életem rongy citromcafát,
mért kell írnom e sorokat?
Hogy még magam is
magamba marjak...

1933. március

11.

ÉLET

[Egy vázlatfüzetből]

Megszűnt a nap a fejében, és
lábai, az élő ingák, nem járnak.

A nap vörösen felragyog minden
reggel és tovább fut szüntelen.
Mint a végzet: ő lefogja
szemeinket, és imádkozik
lelkem érted...

FÜGGELÉK

Derkovits Gyula néhány verse betűhív kiolvasásban, megjelent szövegváltozatokkal²

² A kéziratok betűhív átírása után közöljük a Derkovitsné Dombay Viktória hagyatékából az MNG Adattárba került gépiraton található átgépeléseket, illetve újságkivágatot, a rajtuk található információkkal együtt (Itsz.: 19129/1975). A gépiratot feltehetően az özvegy készítette, de érdekes módon a versek olykor mégis eltérő szöveggel kerültek a *Mi ketten* első, 1954-es kiadásába. Közöljük továbbá

1.

Betűhív átirat:

Gyalúval, kalapáccsal dolgozom
én, most ecsettel, festék
színekkal az élet tükrit
adom én..

Véreztem a hazáér, mások
vagyonáér: életembe bele
mások tapostak, kik
viruló arczaal járnak
most.
Sötét van: sorsom
mint homályos fény
bolyong.
Kik tipornak? – kik árulták
el sorsomat?? Ők most
mosolyognak.

[Más kézzel: 1928 Junius]

Gépelt változat:

*Bemutakozás [Kézírással]: Vinklis önarcképhez.
Régi gépelt 31 oldra.*

Gyaluval, kalapáccsal dolgoztam én,
Most ecsettel festek, és színekkal az élet tükkrét
Adom én.

Véreztem a hazáért, mások vagyonáért,
Életembe bele mások tapostak, kik viruló arccal
Járnak most.

Sötét van. Sorsom, mint a homályos fény bolyong.

Székely Zoltán átiratait az 1959-es tanulmányából: Székely Zoltán: Derkovits Gyula a Magyar Nemzeti Galériában. *Magyar Nemzeti Galéria Közleményei*, 1. 1959. 21-58. Végül Körner Éva kiolvasásait is mellétezzük, aki 1968-ban megjelent monográfiájában sűrűn idézett a versekből.

Kik tipornak? Kik árulják el sorsunkat?
Még mosolyognak.

Körner monográfiájában (260.):

Gyaluval, kalapáccsal dolgoztam
én most ecsettel, festék
színekkal az élet tükrét adom én...

3.

Betűhív átirat:

Szürke és vörös

Vér és por,
Porból kiált hozzád a vér,
- testvér!
Vérrel tapasztja az
alkotó a sarat,
vérből és porból
épül az új világ.
Száll a por, hull a vér
minden időben,
gránit kockákra ömlik ki szerte
~~a téren a vér a minden~~
napi kenyérért!
Sötét csizmák tapossák
arcodra a sarat,
proletár ez így meddig
marad?!

1928 őszén.

Gévelt változat:

~~A föld-dala~~ [kézírással]: 1931.

Szürke és vörös. Vér és por.
Porból kiált hozzád a vér, - testvér!

Vérrel tapasztja az alkotó a sarat
 Vérből és porból épül az új világ...
 Száll a por, hull a vér minden időben.
 Gránitkockákra ömlik ki vérünk
 A napi kenyérért.
 Sötét emberek sulyos csizmái tapossák
 Arcunkra a sarat.
 Proletár ez így meddig marad? !

Székely Zoltán tanulmányában (136.):

Szürke és vörös,
 vér és por.
 Porból kiált hozzád a vér,
 – testvér !
 Vérrel tapasztja az
 alkotó a sarat,
 vérből és porból
 épül az új világ.
 Száll a por, hull a vér
 minden időben.
 Gránit kockákön ömlik ki szerte
 a téren a vér a minden
 – napi kenyérért . . .
 Sötét csizmák tapossák
 az arcodra a sarat,
 proletár ez így meddig
 marad ? !

A Mi ketten első kiadásában (128.):

Vérből és porból
 Épül az új világ...
 Száll a por, hull a vér minden időben.
 Gránitkockákra ömlik ki vérünk
 A napi kenyérért.
 Sötét csizmák tapossák
 Arcodra a sarat,
 Proletár, ez így meddig
 marad?!

Körner monográfiájában (307):

Vér és por.
Porból kiált hozzád a vér,
- testvér!
Vérrel tapasztja az
alkotó a sarat,
vérből és porból
épül az új világ.
Száll a por, hull a vér
minden időben,
gránit kockákra ömlik ki ezerszer (?)
(a téren a vér a minden-)
napi kenyéréért...
Sötét csizmák tapossák
arcodra a sarat,
proletár ez így meddig
marad?

4.

Betűhív átirat:

FELJÖN NAPUNK,

Szenvedések mérhetetlen
mélységeből, véressen
gőzölögve jön fel napunk.
És dübörögve hajt az égre, s
s gyújt világosságot a
sötétbe.
Gyúts, Törj, zuzz, rombolj!
- A sötétségér nem kár...
Minden csend pillanat, a
számokra halált és
szolgaságot tart
Halod?? -
Bilincseink panaszkodnak,
mert börtönünk falára
eljön hág a nap és porrá
zuzza azt!
Újpest

Székely Zoltán tanulmányában (149.):

Szenvedések mérhetetlen
 mélységéből, véresen
 gőzölögve jön fel napunk.
 És dübörögve hajt az égre
 s gyújt világosságot a
 sötétségbe.
 Törj, zuzz, rombolj !
 – A sötétségér nem kár...
 Minden csend pillanat,
 a számodra halált és
 szolgálást tart...
 Hallod ? ? -
 Bilincseink panaszkodnak,
 börtönünk falára
 eljön a nap, és porrá
 zúzza azt!!...
 (Feljön napunk)

Körner monográfiájában (277.):

Szenvedésünk mérhetetlen
 mélységéből, véresen
 gőzölögve jön fel napunk
 és dübörögve hajt az égre
 s gyújt világosságot a
 sötétbe.

6.

Betűhív átírat:

HIDEG TÉL [utólag más kézzel írva]

Cudar idők vannak.
 Patkos csizmába jár a
 nap, és sarkai a fejünkön
 kopognak...
 Vértől fejünk fölemeljük,
 és <mi> a nap millótársunk

- kall vissza tükörz vissza
minket.

Nem szán bennünket sem
év, sem nap, így estefelé
csak mégczudarabb...

Derkovits Gyula

1932 Március

Gévelt átírata:

Hideg tél. /1932. Újpest/
[kézírással]: Téli nap. képhez.

Cudar idők vannak.
Patkós csizmában jár a nap
És sarkai fejünkön kopognak...

Vérző fejünk fölemeljük,
És a nap millió társunk
Arcát tükrözi vissza.

Nem szán bennünket s
Sem éj sem nap
Így este felé még cudarabb.

Valamely napilapban megjelent változat:

HIDEG TÉL

Cudar idők vannak.
Patkós csizmában jár a nap,
És sarkai a fejünkön kopognak.
Vérző fejünk fölemeljük, és a nap
Millió társainkkal tükörz vissza,
Nem szán meg bennünket sem év,
sem nap -
Így estefelé csak még cudarabb.

1932. március 1.

9.

Betűhív átírat:

Lassan szívárog vérem az
 életem álló keserűség pohara <bögréje> <fojts>
 telj meg hát!
 Karmaitokkal szívembe
 hiába ~~ma~~ vájtok, nem
 adom!!
 Netek itt van keserű-
 májam, pofátokba vágom.
 Forduljatok föl tőle
 mint mérgezet <állat> ~~patkány~~
~~féreg~~
 Lábotokat az égre hányátok
 és érte az istent áldjátok.

Dgy

1932 Márczius 3 án
 [Más kézzel: Újpest.]

Gévelt változat:

~~Életem.~~ /1932-1 Újpest/.
 [Áthúzások és a dátum javítása kézírással]
 [Kézírással.]
 1931. Dec. 15. emlékezetére

Lassan szívárog vérem
 Egy életem át...
 Keserűség pohara, telj meg hát!

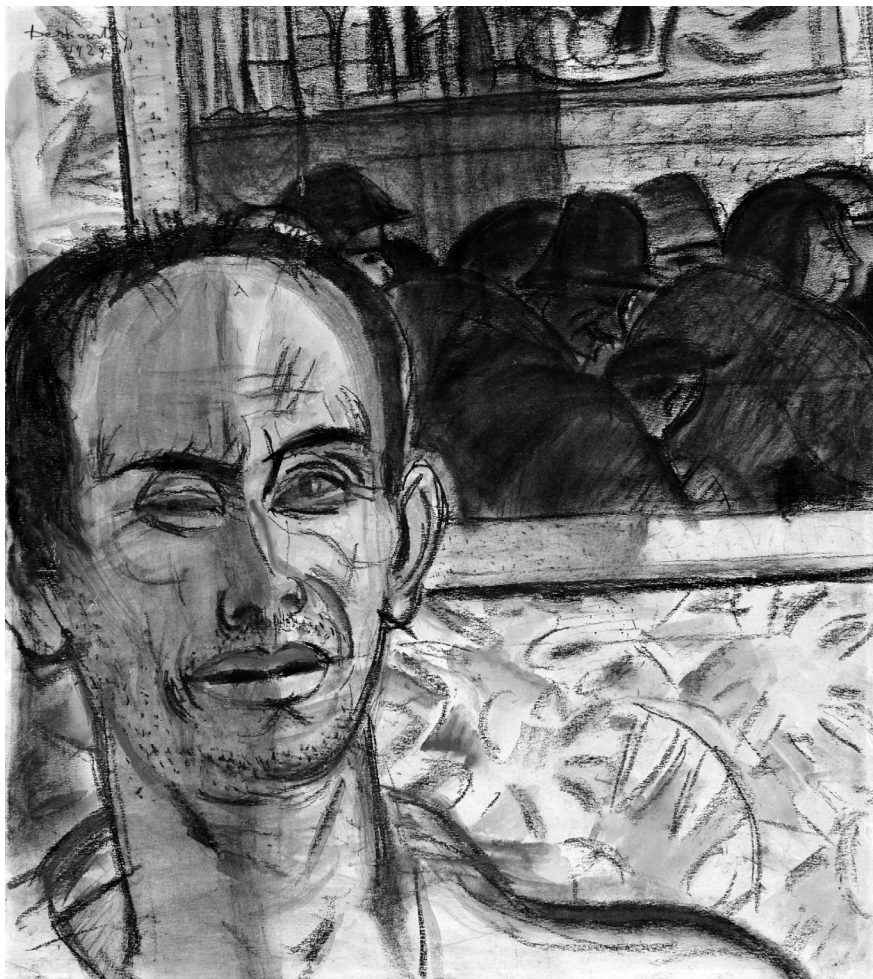
Karmaitokkal szívembe
 Hiába vájtok, nem adom.
 Netek, itt van keserű májam
 A pofátokba vágom...

Forduljatok fel tőle mint mérgezett állat.
Lábatokat az égre hányjátok,
És érte az Istent áldjátok...

[Kézírással]: Közölve van a 70 oldalon
kilakoltatás után

A Mi ketten első kiadásában (125.):

Lassan szívárogo vérem az
életen át, keserűség pohara,
telj meg hát!
Karmaitokkal szívembe hiába vátok - nem
adom!!

Derkovits Gyula: Önarckép, 1929. Színes kréta, akvarell, papír; 456 x 408 mm;
MNG, Itsz.: 1936-3019. © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Derkovits Gyuláné

DERKOVITS GYULA

A FESTŐ HALÁLÁNAK 13. ÉVFORDULÓJÁRA¹

Derkovits Gyulát úgy is mint embert, úgy is mint művészt sokan és sokféleképpen próbálták magyarázni. Sikertelenül. Éppen ezért kötelességemnek tartom, hogy a gyakran rosszindulatú legendák helyett megpróbáljam megmutatni Derkovits igazi arcát.

1894-ben, Szombathelyen született. Apja asztalosmester volt. Kulturált ember, felesége Csontos Erzsébet finomlelkű asszony és anya, aki már a 6–7 éves kis Gyula rajzait nagy figyelemmel kísérte. A kisfiú hatalmas elefántot fest a ház tűzfalára, sokat rajzol az ösztönös tehetség erejével. Képeztetni szeretné a fiát, de a szegénység nem engedi. Valamikor az apa is építész szeretett volna lenni, s nem lehetett, s most a fiának is gyalut kell a kezébe adni ecset helyett. A szülők korán meghalnak, Derkovits Gyula négy testvérével együtt² árván marad. A kislány árvaházba kerül, a négy fiú asztalosmestereknél helyezkedik el. Az elkeseredett fiatal Derkovits Gyula végül is önként jelentkezik a frontra. A Kárpátokban súlyosan megsebesül, 75 százalékos rokkantként tér haza. Bal karja béna és a súlyos tüdőbetegség egész életén át elkíséri. Mint asztalos próbál keresethez jutni, de a gyalu ép kart, a munkaadó hasznot kíván. Mindenünnen elbocsátják. Rajzolni próbál. Rajzaival jelentkezik a MA-nál, néhányat sikerül is eladnia. Majd felmegy a *Népszavá*hoz, ahol Bokányi és Bölöni beajánlja a Vedres-Kernstok képzőművészeti szabadiskolába. De betegsége a rendszeres tanulásban is gátolja. Beajánlják az Erzsébet szanatóriumba, ahol dr. Ország főorvos segítségével több portrét rendelnek tőle az orvosok és a tehetősebb betegek. Derkovits új ruhát vesz keresetéből és állapota sebesen javul.

Az októberi forradalom híre, láza őt is magával ragadja és kiiratja magát a szanatóriumból. Újból feljár Kernstok szabadiskolájába, kis pénzét festékbe, vászonba fekteti. Közben sokat éheznek. 1919 márciusában Nyergesújfalura kerül a Kernstok kolóniába. A magyar tanácsköztársaság palettát ad a kezébe, nyugodt tanulást és ellátást biztosít részére. A „Nagy fa alatt” című olajkompozíciója itt születik meg. A tanácsköztársaság bukása, a szörnyű nélkülözések és munkásüldözések kora Derkovits Gyulát sem kíméli meg. Rokkantsági járulékát a negyedére csökkentik. Ebből a néhány fillérből és a rákoskereszturi erdőben végzett favágás keresetéből tengődik. Ekkor találkoztam vele. Együtt küzdünk tovább a jobb jövő reményében. De ezt a

¹ A cikk leőhelye: *Szabad Nép*, 1947. június 26.

² Kuntár Lajos anyakönyvi bejegyzésekre alapuló kutatásai szerint Derkovits Gyulának valójában hat testvére volt: Terézia, Jenő, Sándor, Ernő, László és Erzsébet. Vö. Kuntár Lajos: Derkovits Gyula és szülővárosa. *Vasi Szemle*, 28., 1974. 3., 434. (- a szerk.)

küzdelmet, nyomort, megaláztatást és harcot nem lehet dióhéjban elmondani. Erről életrajzot kell írnom.

Tájékoztatásul kívánom felemlíteni: Derkovits Gyulát nem a halála után fedezték fel. Művészetét már életében méltányolták, elismerték. Külföldön is rendezett kiállítást, állandóan résztvett a KUT művészeinek bel- és külföldi kiállításain. De az erkölcsi tőkén kívül máshoz nem juthatott. Csak filléreket keresett. Bűnt követ el az – bárki legyen is –, aki a tények ismerete nélkül felületesen foglalkozik Derkovits életével és komédiává alacsonyítja le ezt az emberi tragédiát. Derkovits egy fejezete a magyar képzőművészet történetének. De hozzátartozik ő a magyar munkásosztály történetéhez is, szószólója és harcostársa volt a munkástömegeknek, tehát nemcsak az ő emlékét, hanem a magyar munkásosztályt is sérti, ha ezt a nagy festőt szánalmas figuraként mutatja be valaki a közönségnek.

Ha ma itt volna közöttünk, féltő gonddal függesztené szemét a Kollégiumra, amely az ő nevét viseli és bizakodva nézné azokat a fiatalokat, akik szénnel vagy ecsettel a kezükben az ő nyomán haladva menetelnek a népi demokrácia felé.

(Derkovits Gyuláné gyári munkáslány volt, amikor megismerkedett a festővel. Modellje lett, majd felesége, aki jóban-rosszban mindvégig kitartott férje mellett.)

Escher Károly: Derkovitsné Dombay Viktória, 1930 k., MNG Adattár, ltsz.: 9079. © Magyar Nemzeti Galéria - Szépművészeti Múzeum © HUNGART

Galsai Pongrác

„NEM A TÁRGYAKBAN ŐRZÖM...”

BESZÉLGETÉS DERKOVITS GYULÁNÉVAL¹

Kis ház Rákoscabán; alacsony tető, apró ablakok, léckerítés.

Itt lakik Derkovits Gyuláné. A szoba is szerény, mint egy faluszéli néni otthona. Nincs benne történelmi levegő. Csak valami meleg almaillat; a téltre elrakott, s a szekrény tetején ráncosodó almák öreges illata. Emléktárgyak, ereklyék nincsenek. Csak egy varrógép a szoba közepén. S a gép melletti asztalka tele könyvekkel. Bebelművét látom, »A nő és a szocializmus«-t, meg a Mongólia történetének új kiadását.

Így él hát az özvegy, ebben a faluvégi otthonosságban; blúzokat varr és a mongolok történetét olvassa.

Elmondom, hogy mi járatban vagyok.

Derkovitsné felül az ágy szélére; nyersen megmunkált, kerek paraszt-arc, kiugró arccsont, ferdevágású szemek; egyenesen ül, kihúzott derékka; aprótermetű, gömbölyded alakját most szinte katonássá feszíti ez a tartás – s ilyen ő maga is: egyszerre nyájas és tartózkodó.

– Hol is kezdjem?

Elgondolkodik.

– Férjemmel 1918-ban Kernstok Károly festőiskolájában találkoztam először – mondja – modellt ültem a növendékeknek; ő meg a székek, rajztáblák között kóválygott, és társainak munkáját figyelte. Jó néhány évvel idősebbnek látszott a koránál. Akkor már megjárta a kárpáti frontot; bal karját találat érte, majdnem amputálni kellett, s tüdejét is megrágtá a betegség. Magas volt, sovány és nagyon elhagyott. De szeme fényes – az éhségtől, vagy a láztól, nem tudom – s ajkai valószínűleg pirosak. Még most is látom hajlott hátát, s bő kabátujjában a suta kart, vértelenül fehér ujjakat. Egyszer csak megállt Szilágyi Jolán² rajza előtt: »Szép, szép – mondta, és rám nézett, majd megint a rajzra –, de miért kell ezt a kislányt idealizálni? Az ő lába rövid, s kicsit nagy a feje is...« Hát ez volt az első bók, amit kaptam tőle...

Derkó – most így jár a neve közöttünk – még tapintatból sem hazudott. Később, a házasság szép óráiban is csak ennyit mondott a feleségének: »Igazán rendes kis

¹ A szöveg lelőhelye: *Nők Lapja*, 1962. november 17. 6-7. Galsai Pongrác (1927-1988) író, kritikus, lapszerkesztő. 1954-től a *Dunántúl* c. lap szerkesztője, 1958-1983 között a *Nők Lapja* irodalmi rovatának vezetője, majd főmunkatársa volt. A riporthoz a fényképeket Rédner Márta készítette.

² Szilágyi Jolán (1895-1971) grafikus. Kernstok és Rippl-Rónai József szabadiskolájában tanult. Szamuely Tibor felesége. 1919-ben a Közoktatásügyi Népbiztosság titkára. 1919-1948 között Bécsben, Berlinben, majd Moszkvában élt. 1955-ig az *Új Világ* c. lap munkatársa volt.

ember vagy...« Vagy ezt: »No lám, mint egy kis medvebocs... Tudod, hogy ahhoz hasonlítasz?...«

És aztán?

- Legközelebb 1919. május 21-én találkoztunk - folytatja Derkovitsné. - Azon a napon, amikor a proletárdiktatúrát kikiáltották. Gyönyörű, fényes este volt. Az utca - végre a mi utcánk, a mi házaink és a mi köveink - mintha megáradt volna az örömtől; hatalmas tömeg hömpölygött rajta, emberhullámok ömlöttek egymásba, zajosan és örvényesen. Én ahhoz a csoporthoz csatlakoztam, amely Derkovits transzparensét vitte legelő: a sárkányölő munkás alakját. Nem tudtam, hogy merre mennek, de nem is érdekelt. Amikor a Nemzeti Színház elé értünk, magas fiatalember lépett ki a járdaszigeten állók tömegéből; ő volt az, Derkovits. »Menjünk együtt« - mondta, és belém karolt. Úgy hiszem, akkor szerettünk egymásba...

De csak egy év múlva kötöttek házasságot.

Derkovitsné elmosolyodik:

- Én kértem meg a kezét...

1919 őszén híre járt, hogy Derkovits Gyula, a festő nyomorog. E gyászos ősz leverte a lábáról; naphosszat az ágyban fekszik, tüdőbaja kiújult, dolgozni nem bír, s már jártányi ereje sincs. Amikor Viki - mert így hívták a fiatal modell lányt, kinek »lába rövid volt, s kicsit nagy a feje is« - meghallotta a hírt, még aznap beállított a nagybeteg festőhöz. S nemsokára hozzáköltözött.

- De várjon... Hiszen ezt megírtam a könyvemben is...

Derkovitsné feláll, kinyitja a szekrényt, s előveszi ismert emlékiratát: a »*Mi ketten*«-t. Pár percig keresgél benne, majd felütve elém teszi:

- Olvassa csak: »Szótlanul ettünk, Gyula a kenyérgendőt nézte. Mikor később kosaramban még valamit keresgéltem, két szegetlen konyharuha akadt a kezembe. Tudtomon kívül anyám ajándéka.

- A hozományom - mondtam mosolyogva, s Gyula az ujjai között szakértelemmel morzsolgatta a két kendőt:

- Majd festek rájuk... A mi konyhánknak egy is elég.

És később egyikre a »*Papagájos ember*«-t, a másikra a »*Dögvivők*«-et festette. Ezekkel a képeivel szerepelt a Nemzeti Szalon tavaszi tárlatán,³ 1920 áprilisában...«

Két Derkovits-festmény - a krajcáros vászonkendőkön. Kegyetlen szimbólum.

S mégis megnyugtató. Kazinczyra gondolok, ki a kufsteini börtönfalra karcolta verseit, s József Attilára tán, aki újságszélekre rögtönzött remekműveket. Ó, szegyetelen korok! Sokszor csak egy sarkot, egy faldarabot, egy konyharongyot adtak a zseninek... de azon is megteremtette a halhatatlanságát...

³ Derkovits 1920-ban a Nemzeti Szalon téli tárlatán szerepelt, bár a katalógusban nincs műve feltüntetve. Elek Artúr azonban a kiállításról írva egy cikkében említi a kiállító művészek között. Ld.: (e. a.): A Nemzeti Szalon téli tárlata. *Az Ujság*, 1920. decemebr 19. 4. „Igaz örömünk csak kevés képben tellett. Scheiber Hugó munkáit és a szép jövőt ígérő Derkovits Gyula érdekes festményét emeljük ki.” 1920-ban még az Otthon Körben rendezett kiállításon szerepeltek művei. Timár Árpád szíves közlése.

Dekovitsné rám néz:

- Azt kérdi, hogyan dolgozott? Hát így. Rengeteg nyomorban és törhetetlenül. Ha belefáradt a festésbe, képét a falnak fordította, és lement a Duna-partra, de ott se ült tétlenül, a kirakodó munkásokat, vagy a pecázókat rajzolgatta. Utolsó műve, a »Fázó asszony« születésekor arra kért, hogy játsszam meg a gesztenyesütő néni didergését; topogjak magam körül, és csapkodjam a testemet. De az utánzat gyatrán sikerült. Kora nyári kánikula volt, majd megfőttem a hőségtől... S mit mondjak még? Gondolni kellett rá, különben enni is elfelejtett volna. Emlékszik a »Mi ketten« című rézkarcára? Hát ott egy joghurtos üveget tartok a kezemben... Munka közben úgy kellett etetnem, mint egy gyereket, falatonként loptam szájába az ennivalót. Feltéve, hogy volt mit...

S újra belelappoz a könyvébe. Egy feljegyzést mutat, 1930-ból: »Augusztus 24-én már csak húsz fillérünk van. Olcsó a sárga ringló, hat fillér kilója. Három kilót veszünk. Otthon megolvassuk, hány szem van benne. Elfelezzük. Százhusz jut egynek. Ha naponta húsz szemet fogyasztunk, akkor szeptember 1-ig kibírjuk...«

Némi ellenvetéssel próbálkozom:

- De hát Derkovits Gyula már életében sikeres festő volt...

- Ó, igen.

- És a mecénások?... Azok nem segítettek?

- Ők csak átmenetileg juttatták lélegzethez. Néhány hétre, vagy hónapra. A képeket olcsón vették, részletekben fizették ki és drágán értékesítették, 1932-ben a Tamás Galéria tulajdonosa három rajtot vásárolt tőlünk darabonként száz pengőért. Aztán megtudtuk, hogy Tamás úr csak az egyiket, a »Gond« című tusrajtot ezerkétszáz pengőért adta el.⁴ De mondhatok szomorúbb példát is. Gyula halálakor egy dús-gazdag műgyűjtő havi húsz pengős részletekkel tartozott nekünk. Nagy gondban voltam: honnan teremtem elő a temetési költségeket? Elmentem hát hozzá, s megkértem, legalább ötven pengőt fizessen ki egy összegben. Mire a műgyűjtő így szólt: »Szégyellje magát az ország, ha Derkovitsot nem tudja ingyen eltemettetni!« S nem adott egy fillért sem. Hát ilyen emberektől függött az életünk...

Az özvegy hallgat róla, csak célzásokkal érzékelteti; Derkovits Gyula sorsát megnehezítette az a művészi önérzet is – egy létének értelmében megsértett művész jogos gőgje –, amellyel távol tartotta magát a hivatalos műpártolóktól. S e nemes tartás már-már önpusztító konoksággá fajult. Hadd szóljon erről egy anekdota is.

1932, Tamás Galéria. Két úr jelenik meg Derkovits gyűjteményes kiállításán. »Gróf Andrássy Géza⁵ vagyok – mutatkozik be az idősebb. Majd társára mutat: Ez meg itt a keresztfiam, herceg Hohenlohe... Ő is fest.« Derkovits egy tekintetet vet a pingáló előkelőségre: »Aztán nem kár azért a festéért?« – kérdezi. És hátat fordít.

⁴ Tamás Henrik visszaemlékezéseiben írt nem éppen felhőtlen kapcsolatokról az 1929-ben rendezett kiállítás kapcsán. *Tamás Henrik emlékezései (művészekre, képszalagonokra, a Tamás Galériára...)* és *műgyűjteménye*. Sajtó alá rend. és szerk. Nagy András. Budapest, 2004. 148-149. (- a szerk.)

⁵ Gr. Csíkszentmihályi és Krasznahorkai Andrássy Géza (1856-1938), politikus, országgyűlési képviselő, sportvezető. 1907-1938 között a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja, a Magyar Atlétikai Club elnöke.

- Igazi segítséget csak a párttól kaptunk - mondja az özvegy. - Az illegális Kommunista Párt, amelynek férjem 1923-tól tagja volt, még lakást is szerzett nekünk. Itt, a Hunyadi tér 10-ben tartották a Központi Bizottság összejöveteleit. Izgalmas évek voltak. Lenn, a téren a rendőrség páros őrszemei keringtek. S minálunk?... Férjem a híres Dózsa-rézkarcon dolgozott. Ezt a sorozatot különben a párt rendelte meg. Bécsben kezdte terjeszteni...

1948-ban három nagy halott kapott Kossuth-díjat.

Az egyik József Attila volt. A másik Bartók Béla. És Derkovits Gyula a harmadik.

Lassan elfogy a szó, szedelőzködöm. De elmenőben még körülnézek a szobában:

- Ezek az ő bútorai? - kérdezem.

Dekovitsné is feláll:

- Nem, itt már semmi sem az övé - mondja. - A régi bútorok mind tönkrementek, elkallódtak... S ami megmaradt: festőállványát, palettáját, ecseteit, még a leveleit is átadtam a múzeumnak. Nekem már nincs szükségem rájuk; hadd legyenek a közé. Férjem emlékét én nem a holt tárgyakban őrzöm...

Várom, hogy így folytassa: »nem a holt tárgyakban, hanem a szívemben...«

De elhallgat.

Kusler Ágnes – Szeredi Merse Pál

ÁTTŰNÉSEK

A DERKOVITSI PIKTÚRA A KORTÁRS FOTOGRAFIA TÜKRÉBEN – ÉS VISZONT¹

Derkovits Gyula (I. tábla) *Halas csendéletével* azonos évben készült a festőnél alig öt évvel idősebb, azonban egzisztenciálisan jóval nagyobb biztonságuk örvendő Pécsi József *Hal citrommal* címen ismert fotográfiája.² (IV-V. tábla) A motivikus és kompozicionális hasonlóság első pillantásra megkapó – egy a kevés Derkovits mű közül, melynek fotóval történő *partikuláris* megfeleltetésére példát is találunk a szakirodalomban.³ A hal kecsegtető művészi matéria: a fény játéka pikkelyein éppoly érdekesnek mutatkozhat a fotográfus, mint a festő szemében.⁴ Ezen felül a beállítás

¹ Jelen tanulmány a 2013. március 19-én megrendezett *Derkovits-szimposium* keretében azonos címmel tartott előadásunk kibővített, átdolgozott változata. Kutatásunk szorosan kötődik a Bakos Katalin és Zwicli András által jegyzett, a Magyar Nemzeti Galériában 2014-ben *Derkovits Gyula és kora* címmel megrendezésre kerülő kiállításához, melynek termeiben a kortárs műalkotások mellett a korszakban készült fotográfiák is szerephez jutnak majd. A probléma feltérképezésében, valamint a koncepció körvonalazásában nyújtott segítségüket ezúton is köszönjük.

A tanulmányhoz tartozó képtáblákat – terjedelmi okokból – két részletben közöljük. Az I-XVII. tábla az *Enigma* jelen számában, a XVIII-XXXIV. tábla pedig a következő számban található meg.

² Derkovits Gyula felesége, Dombay Viktória *Mi ketten* címmel írt memoárkötetének gyakorta idézett passzusa a *Halas csendélet* első változatának keletkezési körülményeit a következőképp mutatja be: „1928 márciusában egy este füstölt halat vettem vacsorára. Az asztalra tiszta konyharuhát terítettem, elhelyeztem rajta a tányérokat, a kést és a halat. A hal pikkelyei a füstöléstől patinásan aranylottak a lámpa fényében. Gyula megbűvölten nézte és a szemén már láttam, hogy komponál.” Derkovits Gyuláné [Dombay Viktória]: *Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára* [1954]. 2. jav. kiad. Budapest, 1977. 54. – Teljesen szubjektív benyomásunk alapján úgy véljük, hogy a *Mi ketten* műalkotások keletkezési körülményeit leíró „képtörténetei” nagyobb részben születhettek a már elkészült műalkotások, mint a szerző emlékei alapján. A *Mi ketten* szövege alapvetően „újraolvasásra” szorul, ezzel kapcsolatban vö.: Molnos Péter: A Nyolcak tagjai a bíróság előtt. *Enigma*, 18. 2011. no. 69. 134–147.

³ A fotótörténeti irodalomban az egyetlen példa. Ld.: Haulisch Lenke: Pécsi József életműve. *Fotóművészet*, 13, 1970, 3. 46–47. – Valamint: „Lehet, hogy Derkovits festménye hatott Pécsire, lehet, hogy mindkettő ugyanabból a forrásból merítették.” Simon Mihály: *Összehasonlító magyar fotótörténet*. Kecskemét, 2000. 143. – Talán az 1970-es évek elején csábítónak tűnhetett Pécsit Derkovits mentén pozicionálni?

⁴ Talán teljesen véletlen egybeesés, de Derkovits gyermekkorának néhány epizódját felidéző – éppen az 1920-as évek végére datálható – kéziratos visszaemlékezésében is megjelenik a hal-motívum. A halasasszony megáll a család portája előtt, s kiteríti a halakat kendőjére, melyek beleégtek emlékeibe:

szinte magától adódik – azonban a két kép között mégis szubsztanciális különbségek fedezhetők fel. A hal citrommal: ínycsók fogás, mely a delikát műtermi beállítást követően tán nem is emberi gyomorban végezte. Ezzel szemben a hal a Derkovits házaspár asztalán, amely helyett, miután „modellé” vált, sós, paprikás kenyér a vacsora: a munkás-lét jelképes közhelye, a szegény ember eledele.⁵ Összevetésük mégsem parttalan. A kutya vacsorája és „a kutya vacsorája” két pólust jelöl ki – talán az adott évben a két legeltérőbbet –, amely mentén a motívum a művészi képzalkotás eszközeivel feldolgozható. Nem formai, hanem sokkal inkább *feldolgozási* különbségre mutat rá – amely gondolatmenetünket is tovább gördíti.

A számtalan felmutatható hasonló kompozíció közül ragadjunk ki egy újabb ikonikusát: Lengyel Lajos fotográfiáját a *Munka* Kassák Lajos által összeállított *fotókönyvből* – *A mi életünkéből*. (VI. tábla) A durva szöveten nyugvó, csuklóban elvágott kézfej görcsösen, s mégis élettelenül szorítja az apró halat. A „vacsora” itt még erőteljesebben asszociatív, a létért folytatott fájdalmas küzdelem szimbóluma – hasonlóan a kenyérhez Derkovitsnál (*Éhesek télen*, XXIII. tábla; *Kenyerért*, IX. tábla). Noha a beállításban egyértelmű hasonlóságot nem találunk, a – kimondatlanul is szembeötlő – gondolati kapocs sokkal szorosabb szálakkal fűzi egymáshoz e két művet, mint Pécsi fentebb említett fotóját. Lengyel 1938-ban készítette következő halas csendéletét: szokatlan – jelen esetben vertikális – elrendezés, valamint plasztikusan meggyűrt alap jellemzi. Kétségtelenül őszintébb *Derkovits-hommage* – talán még a festmény előképként történő felhasználását is feltételezhetjük. (XVII. tábla)

A fentebbi példa nyomán egy számos kérdést gerjesztő problémakör bontakozik ki, melyet Körner Éva először 1968-ban publikált Derkovits-monográfiájában részben már felfejtett. A tanulmányon végigvonul az előképek és párhuzamok felmutatásának igénye, így a művészettörténész saját elvárásának tesz eleget, mikor az 1930–1934 közötti periódus műveit elemző fejezet bevezetőjében felhívja a figyelmet arra, miszerint „Derkovitsnak utolsó korszakában a kortárs magyar festészetben nem [...] volt rokona,” azonban „triviálisabb-brutálisabb ábrázoló művészeti ágakban annál inkább.” Körner természetesen a fotográfiára utal, pontosabban véve a múlt század éppen ezen éveiben ébredező szociofotóra, mely nem csak, hogy „ugyanahhoz a nyersanyaghoz nyúlt, mint Derkovits,” de egyúttal „az értelmezés igénye” is nagyon hasonlóvá tette alkotásaihoz. A fotósoknak és a festőknek „nemcsak témaválasztásuk vágott gyakran egybe, de kompozicionális megoldásaik is bámulatosan egyeznek.”⁶

Jelen tanulmány célja, hogy a festő életének utolsó négy évre koncentrálna feltárja és rendszerbe foglalja a Körner által egy rövid bekezdésben már felvillantott lehetőséget: Derkovits művészete és a kortárs fotográfia párhuzamba állítását. Hangsúlyozandó, hogy bár dokumentálható kapcsolatról, illetve hatásról – sem közvetlen, sem pedig közvetett tekintetben – nem beszélhetünk, egyetlen, a két világháború

„Alighogy elment a halasasszony s képzeletem napfényében még ott ficzkándoztak az ezüstszerű halak...” Az emlékirat kiolvasását ld. az *Enigma* jelen számában.

⁵ Derkovitsné 1977. i. m. 54.

⁶ Körner Éva: *Derkovits Gyula*. 2. átdolg. kiad. Budapest, 1971. 175.

között alkotó képzőművésznünk sem alkalmasabb egy ilyen jellegű összehasonlításra, mint Derkovits. Legjobb tudomásunk szerint munkamódszeréhez nem tartozott hozzá fotográfiai előképek felhasználása, valamint arról sincs információnk, hogy fotókiállítás látogatott volna. Körner Éva két példát említ írásában: Escher Károlyt, valamint a *Munka-kör* fotográfusait.⁷ A két példa kijelöli a vizsgálódás főbb irányait, egyrészt az illusztrált sajtó, másrészt az avantgárd által befolyásolt korai szociófotó irányában – s a felfedezhető *áttűnések* mégis indokoltá tesznek egy koncentráltabb analízist. Ahogyan azt már a bevezető elemzés esetében is jeleztük, célunk nem kizárólagosan a *formai* egyezések regisztrálása, hanem olyan vizuális párhuzamok keresése, melyek *gondolati* síkon is analógok a derkovitsi piktúrával – melyekben a szociális téma feldolgozásakor a festőhöz hasonlóan „indulat és ráció” küzd egymással.⁸

Derkovits életének és művészetének utolsó négy évét a szociális érzékenység, a társadalom periferiáján élők gondjainak-bajainak vizuális leképezése, valamint képzőművészeti feldolgozása határozta meg. Programja már 1927-es *Ernst Múzeumbeli* kiállításának katalógusába írt *ars poeticájából* is kiolvasható,⁹ azonban az erősödő gazdasági válság, a munkanélküliség és az anyagi, erkölcsi kiszolgáltatottság őt magát is állandó szorongásban tartó látványa Derkovitsot véglegesen „értékrendszerének újjáalakítására” készítette. Az 1930. szeptember elsején tartott nagy munkástüntetés, valamint az egy évvel későbbi személyes tragédiája, a kilakoltatás és elítéltetés egyaránt katalizátorként hatottak.¹⁰ Korábbi formakincsét és témáit hátrahagyva új, járatlan útra lépett: alámerült, „magának és osztályának, a társadalom szenvedő részének sors szabta életkeretébe.”¹¹ Képein „nem harmonikus szépségű emberpéldányok, hanem elnyűtt proletáraszonyok, munkanélküliek” szerepelnek,¹² melyek mégsem egyéni sorsukat jelenítik meg. Célja a tipizálás, a szimbólumkeresés,¹³ az „egyedi”

⁷ Életműüket áttekintve megállapítható egy újabb, a közvetlen kapcsolatnak még a lehetőségét is kizáró tény – miszerint felvételeik sok esetben nem is kerültek közönség elé Derkovits halálát megelőzően.

⁸ Körner 1971. i. m. 174.

⁹ „Festészetemet minden illuzionisztikus elemtől megszabadítani akarom, mert szerintem csak úgy jöhet létre egy erős festészet, ha tisztára festői formákkal dolgozunk és festjük az élet jelenségeit mindenhol, hogy mentül intenzívebben tudjuk magunkat kifejezni. Össze kell kötni a képzőművészetet a mondanivalóval, mert az embernek biztosan van közölni valója. Mint festőnek és mai embernek érzem, hogy kötelességem az életünk és társadalmunk jelenségeit maradék nélkül kifejezni. Azt hiszem, hogy teljesítem is ezt, mikor az aktualitásokat tudomásul veszem.” *Az Ernst-Múzeum kiállításai. XCI. csoportkiállítás (Derkovits Gyula, Molnár C. Pál, Rauscher György, Simon György János, Cselényi Walleshausen Zsigmond festőművészek és Kósa Mária szobrászművész). A kiállítást rendezték: Ernst Lajos, Lázár Béla. Budapest, 1927. 7.*

¹⁰ „Derkovits mikrovilágában [...] kulminációs pontként élt tovább a[z] [...] egy halálos áldozatot és sok tucat sérültet eredményező tüntetés.” Molnos Péter: *Derkovits. Szemben a világgal*. Budapest, 2008. 54.

¹¹ Körner 1971. i. m. 202.

¹² Uo., 222.

¹³ Vö.: Várkonyi György: „Hagyomány” és „lelemény”. Archetipikus elemek Derkovits késői korszakának kompozíciós megoldásaiban. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 40. 1995. 185–210.

alapján „az egészre vonatkozó igazságok, törvények megállapítása.”¹⁴ Monográfusa véleménye alapján tehát „nincsenek spontánul kínálkozó modelljei,” hanem „ismétlődő típusai” vannak, melyeket „társadalmi szerepük szerint” alakít.¹⁵

Nézetünk szerint azonban mégis felfedezhető az „egyedi” a tárgyalt korszak alkotásaiban. Nem csak a spontán rajzokon, de az esetenként kompozíciós vázlatok sokaságán kiérlelt festményein is érezhető egyfajta „impresszionisztikus” hatás: az első pillantás tétova bizonytalansága.¹⁶ Festményei ilyen értelemben fotografikusak: a montázs-technika alkalmazásával a valóság mozaikdarabjaiból kompilált pillanatsfelvételek.¹⁷ Derkovits valós látványt hoz létre, viszont az ábrázolt pillanatot saját szimbólumrendszerének alárendelve tipizálja. Megváltozott szempontrendszerének egyik legszembevetőbb manifesztációja képein a *nézőpont* lejjebb ereszkedése.¹⁸ 1927-es főművén, az *Uccán* (II. tábla) még távolságtartó felülnézetből ábrázolja Budapest forgatagát – 1930-ban azonban már a város utcáit rója.¹⁹ Vásznaát is szemmagasságba helyezi, melyen mintegy kultúrantropológiai indíttatású portyáinak élményeit formálja kompozícióvá. Az *Uccán* referenciaként felsorakoztatott karakterek a festő későbbi szimbolikus mikrokozmosza „állandó társulatának” tagjai, akik „szociális fordulatát” követően saját történetük főszereplőivé válnak. A polgárság és a munkásosztály jellegzetessé formált karakterei *premier plán* elevenednek meg, majd darabokra szakítva integrálódnak a festő „síkra vetített” valóság-montázsába. A művész fotografusi látásmódja és az objektíven keresztül megörökített valóság-szegmens között azonban alapvető különbség mutatkozik. „A fotó, természete révén, szoros kapcsolatot tart a pillanatonként változó valósággal” – írja Hevesy Iván Derkovits halálának évében – s így „nehezen tudja azt jelképes értelművé sűríteni.” Általában „meg kell elégednie a tünetek, jelenségek képszerű konstatálásával, leszögezésével,” explicit „szociális tartalmat csak bizonyos motívumoknak a képben való kihangsúlyozásával” tud kifejezni.²⁰ A fotografusnak nincs lehetősége a pillanatképek drámai *sűrítésére*, kompozitá alakítására. Hevesy felismerése nyomán két út áll előtte: vagy az események sodrát követve rögzíti a valóságot, vagy a spontaneitás látszatát feladva szimbolikussá komponálja felvételét mondanivalójának hangsúlyozása érdekében.

A – Körnernél Escher személyébe sűrített – sajtófotó és Derkovits fotografikus látásmódban fogant képeinek összehasonlítását érdemes a művész fordulatának egyik legfontosabb momentumát megörökítő műveivel kezdeni. A nagy munkástüntetésről

¹⁴ Körner 1971. i. m. 202–203.

¹⁵ Uo., 280.

¹⁶ Vö.: „Az ihlető bizonytalanság, az értelmezés termékeny zavara, Derkovits műveinek egyik utánózhathatlan erénye.” Molnos 2008. i. m. 58.

¹⁷ Molnos Péter a filmes montázs (Eisenstein) látásmódbeli rokonságát említi. Uo., 56.

¹⁸ Vö.: Körner 1971. i. m. 203.

¹⁹ A *Mi ketten* írója az Újpestről a belvárosba történő visszaköltözés kapcsán említi, hogy Derkovits a Munkácsy utca körül gyakorta tett kimerítő, hosszú sétákat – mely akár a korábbi évekre is érvényes lehet. Derkovitsné 1977. i. m. 81–82.

²⁰ Hevesy Iván: *A modern fotóművészet*. Budapest, 1934. 63.

készített, a Dózsa-rézkarckokhoz hasonlóan *horror vacui* megfogalmazott rajzaiból egy mentális képekből előhívott riportázs áll össze. A nap eseményeiről a sajtóban megjelent felvételek között nem találunk Derkovits rajzaihoz hasonlóan drámai erejűt. (VII-VIII. tábla) Nézőpontja sokkal közelebbi, mint a riportereké. A megélt borzalmak emlékképei fotografikus fókusszal elevenednek meg papírján – egyenesen az események epicentrumában áll. A hatalom elnyomásának áldozatát kegyetlen verizmussal megjelenítő *Kenyérért* kompozíció első változatán kiválóan egyesül a pillanatfelvétel-jelleg és az erőteljesen szimbolikus tartalom. A kép egy konstruált pillanat emlékműve. Mintha a tüntetők és a csendőrök összecsapásának káoszában menekülve a földre tekintő szempáron keresztül látnánk a soha el nem feledhető tragédiát, melyet egyúttal – az elnyomást megjelenítő, statikusan álló katona alakjával, valamint a lázadás okaira utaló kenyérral kiegészülve – időtlenné is alakít a művész. (IX. tábla) A tüntetés egyetlen, jól ismert halottja Darnyik János volt, akinek élettelen testét elhagyatottan megörökítő felvétel feltehetően amatőr fotóstól származik, nem jelent meg a kortárs sajtóban, azonban a reális viszonyokat kiválóan dokumentálja. (X. tábla)

A motívikus és eszmei rokonság Derkovits képeivel a korszak sajtóban megjelent fotográfiáin alapvetően nehezen kérhető számon. Az elsődlegesen a szórakoztatás céljait szolgáló illusztrált sajtó áttekintését követően megállapítható, hogy a publikált szociális témájú felvételek száma elenyésző.²¹ Albertini Béla a *Pesti Napló Képes Mellékletével* kapcsolatos megjegyzése általánosítható: a magazinok „az amerikai színésznők, a formás lábak, a bájos úrigyerekek gyakori bemutatásától kezdve a népies-romantikus Magyarország-kép tolmácsolásán át a műszaki és technikai újdonságok, valamint a sport és a divat népszerűsítéséig” mindent vállaltak.²² Az általában a munkásosztály mindennapjaiból vett, a fotóriporter által képalírásokkal ellátott felvételek csak ritkán lépnek túl a merő illusztráció szintjén. Amennyiben mégis, úgy az politikai célok szolgálatában történik – melyre mindkét irányból ismert kilengés. A *Nemzeti Újság* képes melléklete, az 1930-ban indult *Nemzeti Magazin* Wallner Viktor munka *hiányában* – s nem ahelyett – az utcán fekvő szunyókáló targoncásról készített fotóját – cigarettázó amerikai építőmunkások mellett – *Dolce far niente* képalírással közölte.²³ A proletár-otium ellentétes felhanggal jelenik meg az idejét olvasással töltő kubikus képén, Kárász Judit interpretációjában – mely akár Derkovits *Nemzedékek*-motívumát – művelődés – is megidézheti. (XVIII. és XXXIV. tábla)

A szociális fotográfia baloldali propagandának alávetett alkalmazásának leglátványosabb példája Szélpál Árpád hatalmas életműve, melyet a *Népszava* 1929-től

²¹ „Az érzelmileg közönyös, magán az emberen kívül álló fényképi emberábrázolás olyan roppant erővel uralkodik a magyar fényképezésben, hogy a szociofotó alig mer jelentkezni.” Hevesy Iván: *A fényképezés nagy mesterei. A fotóművészet 100 esztendeje*. Budapest, 1939. 129. – A sajtóban megjelent, átfogó jelleggel szociofotóként értékelhető összeállítások teljességre törekvő, kronologikus feldolgozását ld.: Albertini Béla: *A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig*. Kecskemét, 1997. 31–100.

²² Albertini 1997. i. m. 43.

²³ *Nemzeti Magazin*, 1930. július 6. 16.

kezdve majd egy évtizeden át heti rendszerességgel közölt. Derkovits-hoz hasonló szociális érzékenységgel kereste témáit, azonban ellentétben a művésszel, célja nem azok szimbolikus feldolgozása volt. Akut problémákat dokumentált: a nyomort, a kiszolgáltatottságot, a rendszer szociális igazságtalanságait. Az ellenzéki laphoz méltóan nyers és fanyar hangvételű riportjai mellett közölt felvételei az írások sokk általi nyomatékosítására szolgáltak.²⁴ Szélpál igazi tehetsége abban állt, hogy szinte minden témában meglátta a *nyomorúságot* – felfogása ellentétes Derkovitséval. Hosszabb indoklás helyett álljon itt egy összehasonlítás a tüntetés évéből. A város tele világháborús rokkantakkal: béna, vak, végtagjukat veszített katonákkal. Míg Derkovits az *Ismeretlen katonán* összetett szimbólumrendszer középpontjába helyezi a kiszolgáltatott hőst, addig Szélpál november 1-jén *élő halottak* címmel közöl róluk – anti-milicista propagandára kifuttatott – riportot.²⁵ Egy kései interjúban egyértelműen elhatárolta magát a szociofotótól: „a valóságot fényképeztem [ami] nem »modell«, hanem »anyag«” – azaz több, mint közömbös.²⁶

Témáját tekintve még két – áttételes – *áttűnés* Derkovitscsal Szélpálnak a megyeri strandról – ahol a *Mi ketten* tanulsága szerint a művész és felesége az újpesti nyarakat töltötte –, valamint a Duna-parti dinnyeszezonról készített riportja.²⁷ Jellemző, hogy Szélpál az ingyen-strandot a világ legszörnyűbb helyeként, a dinnyét pedig legnyomorúságosabb eledelként mutatta be. Derkovitsék is gyakorta jártak a rakparton: a helyszínen készített vázlatok alapján festett *Dinnyeevő* kompozíciója pedig kísértetiesen hasonlít Rédner Mikós éppen *szalonnázó munkására*. (XV–XVI. tábla) Körner értelmezésében a *Dinnyeevő* a „degradáció mélypontja,” Derkovits 1932-ben formálódó programjának, a „megalázott nincstelenség” és a „munkában kiteljesedő emberség” szembeállításának egyik főműve.²⁸ A lépcsőkre roskadt munkás József Attila-i alakja fotók sokaságán látható – alapvetően a szociofotó egyik toposza, melyet a *Mi életünkől* válogatásában Frűhof (később Gönci) Sándor dokumentált. Egyúttal ő az, aki élményei alapján a jelenség okait is bemutatja, 1930-ban a *Munkában* megjelent *Munkásfotó* című írásában.²⁹ A városi nincstelen, koldus, kubikus elvesztette büszkeségét, hétköznapi – többnyire statikus – élethelyzetei bármelyikében fotózható, hiszen az utcákon már közszemlére tette nyomorát. Ezzel szemben a telepek, nyomortanyák lakói bizalmatlanok, a hivatalos szervektől, az újabb kilakoltatástól való félelmükben elkergetik az életük dokumentálását megkísérlő fotográfust.³⁰

²⁴ Riportjai nem mellékletként, hanem az újságba integráltan jelentek meg, rossz minőségű klisékről nyomva. Formanyelve lehetett bár haladó, az esztétikai érték mégis alulmaradt a politikai agitációval szemben. – Bővebben ld.: Albertini Béla: *Szélpál Árpád, a szociofotós*. Kecskemét, 2005.

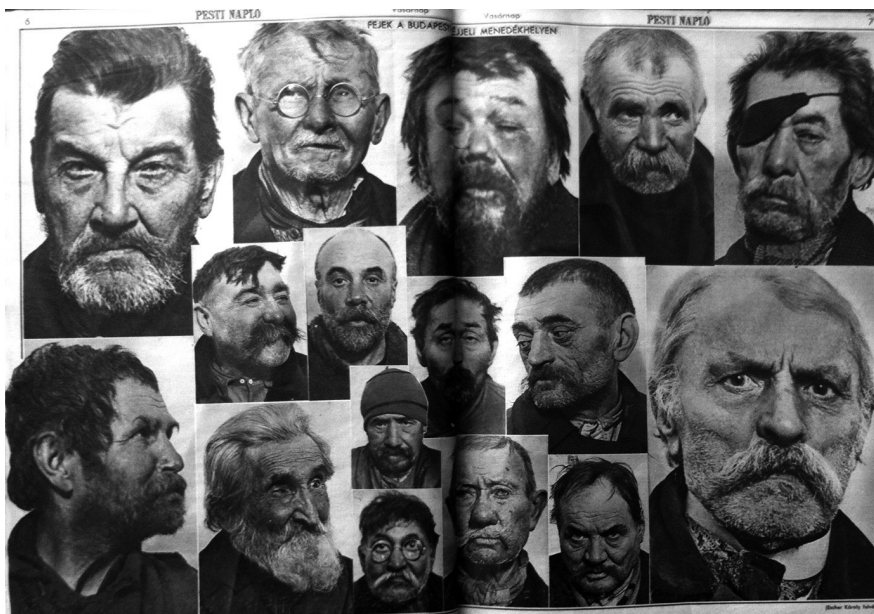
²⁵ Szélpál Árpád: *Élő halottak*. *Népszava*, 1930. november 1. 10.

²⁶ Valamint: „a fényképezőgép ugyanazt a hivatást töltötte be a kezemben, mint a toll.” Ld.: Albertini Béla: *Levél-interjú Szélpál Árpáddal*. *Fotóművészet*, 26, 1983, 2. 10.

²⁷ Derkovitsné 1977. i. m. 55. – Szélpál Árpád: *A megyeri strand*. *Népszava*, 1930. augusztus 10. 10.; Szélpál Árpád: *Dinnyeszüret a Dunaparton*. *Népszava*, 1931. augusztus 2. 10.

²⁸ Körner 1971. i. m. 196.

²⁹ Frűhof [Sándor]: *Munkásfotó*. *Munka*, 3. 1931. no. 19. október, 525–526.

1. Escher Károly: *Fejek a budapesti éjjeli menedékhelyen*, 1932. Repr. *Pesti Napló Képes Melléklete*, 1932. 01. 24. 6–7. © HUNGART

Derkovits, mivel nem a polgársággal, hanem a proletariátussal vállalt osztályközösséget, a riporterek objektívjének *túlsó oldalára* került. Legismertebb portréja Escher Károlytól származik 1931. augusztusából, mikor az *Est-lapok* szerkesztőségénél Mihályfi Ernő az „éhen halt művész” mítoszt megalapozó első riportját készítette a festővel.³¹ A felvétel tökéletesen példázza felvetésünket. A riportter ugyanazzal az igénnyel készíti el az újonnan a bulvársajtó felkapottjává előléptetett, éhező, kilakoltatott, a törvény által sújtott művész arcképét, ahogyan fél évvel később megjelent riportjában a budapesti éjjeli menedékhely lakóinak „fejeit” tárja a *Pesti Napló Képes Mellékletének* olvasói szeme elé. (I. tábla és 1. kép) A kilakoltatások helyszíni szemléje Escher számára több esetben is kiváló témát szolgáltatott. Egy

³⁰ Érdemes megjegyezni, hogy Gyagyovszky Emil valamint Escher Károly híres riportjai a budapesti nyomortelepekről legnagyobb számban *razziák* alkalmával készültek!

³¹ „Ahogy beszél, [Derkovits] szemei hol kiugranak, hol meg mélyen süllyednek vissza nagy sötét gödrükbe. Homloka sárgán fénylik, az arcát ilyen megkínzottan örökíti meg a fényképezőgép, amint panaszkodása közben észrevétlenül kattant a lencse zárja.” Mihályfi Ernő: *Művész az uccán*. Derkovits Gyula és a háziúr elmondja egy szomorú kilakoltatás történetét. *Magyarország*, 1931. augusztus 26. 7. – újraközölve: Mihályfi Ernő: *Művészek, barátaim. Válogatott képzőművészeti írások*. Budapest, 1977. 73–76. – A felvétel Derkovits autográf ajánlásával („Mihályfi és Escher barátainak 1931. augusztus 22.”) ellátott kópiája Escher 1965-ös gyűjteményes kiállításának katalógusában van reprodukálva: *Escher Károly fotóművész kiállítása*. Bev. Mihályfi Ernő. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1965. [3.]

Mária Valéria telepi munkanélküli család tragédiáját feldolgozó sorozatán az események közvetlen előzményét is megörökítette – a lemondó rezignáció és a kilátástalanság tükröződik felvételén. (XII. tábla) Escher kortársai között példátlan módon intim pillanathoz került közel, azonban ahhoz a drámához, melyet Derkovits *Végzése* dolgoz fel, egyetlen szociofotósnak sincsen hozzáférése. (XI. tábla)

Escher a festőről nem portrét készít, hanem szociológiai felmérése egyik elemévé teszi. Nem is tehet másként. A munkásöntudat, a segítséget elutasító, „gőgös”³² távolságtartás és a patológiás „gyanakvás”³³ mind Derkovits élete végére kialakított nyilvános imidzséhez tartoztak – melyet az „éhenhalással” megkoronázva Mihályfi, Bálint György és a művész özvegye „kanonizáltak.”³⁴ Mára nyilvánvaló, hogy – Lázár Béla szavaival élve – „mesterségesen nyomorgott, hogy élete és művészete egybehangozzék;”³⁵ szükségtelen aszketizmusa – *részben* – vállalt út, akárcsak Kafka *éhezőművésze*.³⁶ A kritika a neve mellé mindig hozzáilleszti a nyomorúságos körülmények között élő néhai asztalossegéd jelzőt, aki egyre csak várja, hogy közönsége szeme előtt művészetté fejlesztett éhezőtehetségét gyakorolhassa.

A fotóriporterek közül egyedi látásmódjával és szociális érzékenységgel éppen a portré készítője emelkedik ki. Bár Körner Éva is Eschert említi elsőként Derkovits és a fotográfia kapcsolatát vizsgálva,³⁷ bizonyos irritációinknak hangot szeretnénk adni. Escher – fotóriporteri életműve kimerítő feldolgozásának hiányában – ténylegesen szociofotósi minőségében a legismertebb, amely kép azonban az oeuvre szocializmus alatti tudatosan szelektív bemutatásából adódik, mely elsődlegesen korábbi szerkesztője, Mihályfi nevéhez köthető.³⁸ Mára legismertebb korai felvételei nem is

³² Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. *Nyugat*, 27. 1934. II.: 488–493. Ld. az *Enigma* 75. számában.

³³ Bernáth Aurél: Derkovits és a szocialista festészet. *Írások a művészetről*. Budapest, 1947. 97.

³⁴ (m–i) [Mihályfi Ernő]: Derkovits Gyula festőművész szomorú élete és halála. *Magyarország*, 1934. június 20. – idézi: Derkovitsné 1977. i. m. 101–102.; Bálint György: A festő halála. *Pesti Napló*, 1934. június 24. 14. – idézi: Derkovitsné 1977. i. m. 103–106. Ld. az *Enigma* 75. számában.

³⁵ Lázár Béla: *Száz magyar műretek*. Kézirat, é. n. MTA Művészettörténeti Intézet, Adattár, ltsz. MDK-C-I-44/389-61. – idézi: Molnos 2008. i. m. 70. – Vö. uo.: 66–77 („Kéretlen támogatók”).

³⁶ Csupán gondolatkíséret egy „irodalmi áttűnésre”: a karkai novella allegorikus csúcspontja a halott éhezőművészt a ketrecében váltó újabb látványosság, a fiatal párduc, akit a nézők, bár „csak ügyelbajjal állták tekintetét”, körülzongtak. Derkovits 2. világháború alatt elvesztett *Tigrises önarcképét* (1934) Bálint György a *Dózsa-sorozat* 1936-os kiadásának bevezetőjében a következőképp írta le: egyik önarcképén „tigrist látunk, amint ketrecében mohó érzéki boldogsággal fal egy darab húst. A ketrec előtt a festő beesett, sápadt arca látszik, égő szeme megbabonázva, irigyen mered a húsr.” Idézi: Körner 1971. 201. Ld. az *Enigma* 75. számában. (Az önarcképhez készített vázlatok, bár „tigris”-ként ismeretek, az állat feltjai inkább párducra hasonlítanak.) – A keletkezés körülményeinek *Mi kettenben* olvasható változatát elfogadva azonban Bálint interpretációja helytelen lenne. Derkovitsné 1977. i. m. 83.

³⁷ Körner i. m. 175.

³⁸ *Escher* 1966. i. m.; Mihályfi Ernő: Escher Károly szociofotói. *Századok*, 103. 1969. Képmelléklet, I–III. – Mihályfi utólagos értékelését ld. pl. az utóbbi cikkben: „Ezek az itt következő fényképek [...] agítálnak és harcolnak”, vagy: „forradalmár volt anélkül, hogy az akart volna lenni, s anélkül, hogy

jelentek meg nyomtatásban, a *Pesti Napló* a munkásfotók közül is inkább kevésbé megbotránkoztató, szórakoztatóbb hangvételű montázsokat közölt.³⁹ Eschert, bár „saját érdeklődése” vezette a szociális témákhoz, képeiről – véleményünk szerint – nem „határozott állásfoglalást, tántoríthatatlan ítéletet” olvashatunk le, ahogyan azt későbbi értékelője megállapította. A fotográfus rendkívüli pontossággal tárja fel a motívumokat, szakmai és esztétikai profizmussal *dokumentálja* a városi szegénység hétköznapijait. 1958-ban a kópiában megmaradt⁴⁰ felvételekből kiadni tervezett szociofotó-albumához írt bevezetőjében olvashatjuk, miszerint könyve „elmondja a kis embert, az elesettet, [...] a munkást, a parasztot, keserves életét, az egykori szörnyű proletársorsot. Elmondja neked Derkovits Gyulát, az asztaloslegényt, az ihletett művészt, a néma panaszát, az éhhalálát.”⁴¹

Hevesy Iván 1939-es definíciója alapján a szociofotó „a paraszti és proletár, a falusi és városi munkásság életének, figuráinak, fejeinek fényképi kifejezése.” Azonban „mindezeknek a témáknak ábrázolása csak akkor jelent szociofotót, ha a képeken lenyűgözően megérezhető a fényképező együttérzése, lelki azonosulása a fényképi ábrázolás embereivel, azok érzéseivel és sorskérdéseivel.”⁴² Véleményünk szerint Escher nem szociofotós, hanem szociálisan érzékeny riporter. Nem „megéli,” hanem dokumentálja a krízist, de Derkovits „állandó társulatának” tagjai mesterien komponált pillanatsfelvételein egytől-egyig jelen vannak. Így *áttűnések* miriádján kapcsolhatók össze alkotásaik – seregszemléjének helyszíne, a Teleki tér, épp olyan, akár a derkovitsi *Ucca*. (II-III. tábla)

Képeik mintha egymás *pendantjai* lennének. Escher ritmikusan komponált *kubikusai* kiválóan rímelnek Derkovits expresszív korszakában készített, sormintászerű *Gerendacipelő*ivel. (XIII-XIV. tábla) *Fürdő bankigazgatója* a festő 1930-1931-es képein gyakorta feltűnő, a jólét testi tüneteit magán viselő nagypolgárjának rokona (XIX-XX. tábla), az 1930-as évek során a „neobarokk” ünnepségekről készített riportázsai pedig felvonultatják a festő ún. *szatirikus sorozatán* – és az ahhoz kapcsolódó rajzokon – tipizált alakokat.⁴³ Escher képeinek könnyed humora, ha távol is áll a világból kiábrándult Derkovits maró szatírájától, hasonló indíttatástól vezérelt. A karikatúra klasszikus formái megoldásai nem állnak rendelkezésére, meglepő képkihágataival és perspektívájával – melynek kiváló példája az 1937-es *Várákoszó állásponton* címen ismert felvétele – mégis eléri a kívánt hatást. Ugyanakkor Derkovitshoz hasonló empátiával és líraisággal ragadja meg a gyermekével az utcán tanyázó koldusasszony alakját. (XXI-XXII. tábla) Escher azonban – ahogyan

tudta volna, hogy az.”

³⁹ Bővebben ld.: Albertini 1997. i. m. 31-100.

⁴⁰ Escher életművének töredékességéről és feldolgozásának nehézségeiről ld.: Stemplerné Balog Ilona: Új adatok Escher Károly ismert képeiről. *Fotóművészet*, 54, 2011, 4. 106-116.

⁴¹ Idézi: Albertini Béla: Budapesti szociofotók – világháborútól világháborúig. *Budapesti Negyed*, 10, 2002, 1/2. 77.

⁴² Hevesy 1939. i. m. 126.

⁴³ Vö.: Körner 1971. i. m. 217-220, valamint 281-285. és 315-328. képek.

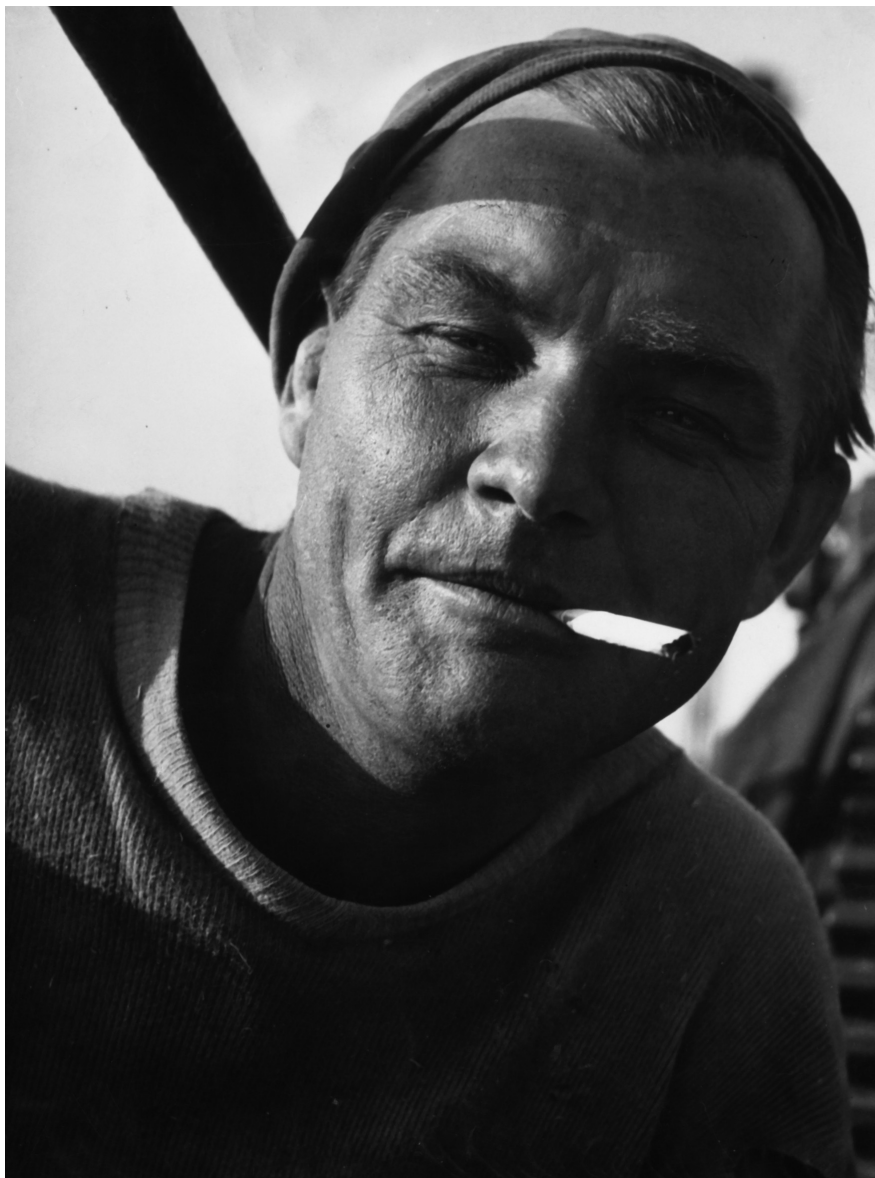
ezt összes értékelője hangsúlyozza – nem politizál, csak megmutat, s ilyen értelemben nem partnere Derkovits értelmező, értékelő szociális művészetének.

Mindezekkel szemben – visszatérve kezdő bekezdéseinkre, valamint áttérve a Körner által említett második csoportra – a Kassák folyóirata körül formálódott, szorosán véve 1930–1932 között működő *Munka-kör fotósainak* tevékenysége mind felfogásbeli, mind formai szempontok mentén kiemelkedően kínálkozik *analógiák* felkutatására.⁴⁴ Felvételeik a korszakban alkotó, a Bauhausban gyökerező *új fotográfiai szemlélet*⁴⁵ szociális témák programszerű feldolgozásának szolgálatába állító alkotókhoz képest viszonylag nagy nyilvánosságot kaptak – így, áttűnések mellett, akár még közvetlen kölcsönhatás is feltételezhető lehetne a festővel.⁴⁶

⁴⁴ A Munka-kör, illetve a szociofotós csoport tevékenységének, művészetének terjedelmes szakirodalmából ld.: Csaplár Ferenc: Kassák Munka-körének szociofotó mozgalma. *Tiszatáj*, 23, 1969, 3/4. 259–262.; Vadas József: Kassák és a szociofotó mozgalom. *Fotóművészet*, 26, 1983, 1. 48–50.; Albertini Béla: Intézmény nélkül – intézményesen. Művészeti és politikai nevelés Kassák Lajos Munka-körének fotócsoportjában. *Reform, alternatív és progresszív műhelyiskolák 1896–1944*. Szerk. Köves Szilvia. Budapest, 2003. 89–96.; Vadas József: *Lengyel Lajos*. Kecskemét, 2011; valamint Albertini 1997. i. m.

⁴⁵ A modern fotográfia elméletének és gyakorlatának legfontosabb forrásaként Moholy-Nagy László (*új látás*) hazai publikációi értékelhetők. A *Munka* már 1928-ban közölte egy írását: Moholy-Nagy László: A fényképezés megújulása. *Munka*, 1. 1928. no. 2. október, 45–47. – 1930-ban Moholy-Nagy az *Ernst Múzeumban* tartott előadást (főként a *Von Material zu Architektur*ban olvashatók alapján [München, Albert Langen Verlag, 1929. (Bauhausbücher, 14.)], melynek összefoglalását, felvételeinek elemzését Rabinovszky Máriusz végezte el a *Magyar Művészetben* (6. 1930. 641–646). – A *Munka-kör* fotósai egyértelműen Moholy-Nagy elméletének ismeretében dolgoztak, ezt bizonyítja első kiállításuk Haár Ferenc által írt programja (valamint Kassák későbbi bevezetője albumukhoz), melyben a fotográfia önálló (festészettől független) (forma)nyelvét, tárgyilagosságát, kísérleti jellegét hangsúlyozták. Haár Ferenc: A Munka fotókiállításához. *Munka*, 3. 1931. no. 17. február, 470.

⁴⁶ Mely hipotézisről azonban források hiányában kénytelenek vagyunk „lemondani.” – A *Munkában*, valamint a Gró Lajos szerkesztésében egy számot megélt *Munka kultúrstúdiójában* (1931. december) megjelent néhány felvétel mellett legfontosabb publikációjuk az 1932-ben *A mi életünkben* címmel kiadott album volt, mellyel – többek között – a *Magyar Fotográfia* (Gró Lajos), a *Magyar Grafika* (Rosner Károly), valamint a *Nyugat* (Farkas Zoltán) is foglalkozott. (A csoport tagjainak emellett főként a rokon szemléletű német [*Der Arbeiter-Fotograf*], valamint osztrák [*Arbeiter-Zeitung*, *Der Kuckuck*], ld. Csaplár Ferenc: Magyar szociofotók a Der Kuckuckban (1930–1933). *Fotóművészet*, 26, 1983, 2. 11–13] lapok hozták képeiket.) Összesen három budapesti kiállítást rendeztek: 1931. márciusában a *Természetbarátok Turista Egyesületében* a csoport több tagja, egy hónappal később a *Kovács Szalon* lakásgalériában Bass Tibor, Haár Ferenc és Lengyel Lajos részvételével, párhuzamosan a *Tamás Galéria* modern fotókiállításával (Angelo, Balogh Rudolf, Pécsi József, Rónai Dénes). Harmadik tárlatuk 1932. februárjában Orbán Dezső *Atelier-jében* volt látható, majd a képeket márciusban Bécsben és Pozsonyban is bemutatták. Az áprilisban, Tabák Lajos jóvoltából Szolnokra tervezett kiállítás – jól ismertem – botrányba (letartóztatás, elkobzás) torkollott esete is jelentős nyilvánossághoz juttatta a csoportot, ugyanakkor albumuk megjelenését követően több közös rendezvényt nem szerveztek. A kiállítások sajtóvisszhangját ld.: Albertini 2003. i. m. 94–95.

3. Sugár Kata: *Rakodómunkás*, 1940. Zselatinos ezüst, papír; 17,4 x 23,8 cm.
MFM, ltsz.: 71.541. © Magyar Fotográfiai Múzeum

Derkovitsot, bár megragadták „a depresszió éhség- és gondsújtotta alakjai,” mégis „valami bele nem nyugvó akarat vonzotta a »munka« témájához” – írja Körner.⁴⁷ Pontosan ez a tendencia ismerhető fel a *Munka-kör* fotósainak tevékenységében is. Nem elégedtek meg a nyomor – Szélpálhoz hasonlóan – politikai mondanivalónak

2. Derkovits Gyula: *Munkás*, 1933. Tus, papír; 17,2 x 21 cm. Szombathelyi Képtár, ltsz.: 75.27. © Szombathelyi Képtár

alárendelt, dokumentarista bemutatásával,⁴⁸ hanem éppúgy szimbólumteremtésbe fogtak, mint Derkovits. Kassák Lajos megfogalmazásában „nem hangulatképekre vadásznak gépükkel, hanem tudatos komponálásra, alakító feladatok megoldására törekszenek.”⁴⁹ A munkásfényképésznek „a hétköznapi élet jelenségeit kell szocialista szempontból megörökítenie,” hogy ezek a képek „egy új emberi látás kifejezői,” az „osztályharc fegyverei,” a „munkásmozgalom történelmi dokumentumai” legyenek, írta Gró Lajos, a mozgalom egyik legfontosabb teoretikusa első, 1930. júniusi programiratában.⁵⁰ „A munkásfotó célja: a dolgok felfedése és a proletariátus erejének

⁴⁷ Körner 1971. i. m. 196.

⁴⁸ „A nyomornak vagy utcai tüntetésnek, mint szenzációnak a lefotografálásától nagy út van még a szocialista nézőpontjából meglátott felvételig” - írja Kassák. *A mi életünkben. A munka első fotókönyve*. Szerk. Kassák Lajos. Budapest, 1932. [9-10.] - Vö.: „Látásmódom nem elsősorban a nyomor beragadottságát hangsúlyozta, sokkal inkább a társadalmi mozzanatokra volt érzékesem.” Kerényi Mária: Beszélgetés Lengyel Lajossal. *Fotóművészet*, 17, 1974, 4. 10.

⁴⁹ *A mi életünkben* 1932. i. m. [7.]

⁵⁰ Gró Lajos: A munkásfényképész. *Munka*, 2. 1930. no. 14. június, 425.

növelése” – olvashatjuk Gró másfél évvel később, a csoport harmadik tárlatának bevezetőjeként megfogalmazott szövegében.⁵¹

A mi életünkben, a fotográfiai anyagból májusban kiadott album, a munkásosztály, a „munka” heroizált, a szociográfia aspektusaiból, az avantgárd formai megoldásaiból, valamint a *tárgyilagosságból* (*Sachlichkeit*) építkező *montázs*, melynek célja „a nézőt osztályöntudatára és erejére [...] ráeszméltetni,” hozzásegíteni ahhoz, hogy „lásson.”⁵² A nyomor (elnyomás) és a munka kettőssége határozza meg a befogadót még címadással sem determináló, tehát önmagukért beszélő felvételekből összeálló szociográfiai montázst. Kassák Lajos az album bevezetőjében a fotográfia technikáját, mint az „új civilizatórikus korszak” reprezentánsát az „individualistának” kikiáltott festészet fölé helyezte: sokkal megfelelőbb eszköze a „kollektivitás és szigorú konstruktivitás” felé törekvő korszaknak.⁵³ Azonban – ahogyan Gró és Kassák is hangsúlyozza – az alkotó folyamat eredményeképp létrejövő kompozíció *értelmez, karakterizál* – azaz Derkovitséval azonos program mentén dolgozza fel *saját*, – az osztályközösség alapján – mondhatni *azonos világukat*.

Derkovits 1930-as *Éhesek télen* című festményén érezhető legerőteljesebben a fotómontázs-jelleg, egyúttal részleteinek, valóság-elemeinek bámulatba ejtő megfeleltetési lehetőségeit találjuk a fotográfiaik között. (XXIII. tábla) Bass Tibor *Katonatorzója* akár válhatna is a járőrözésben Derkovits képének csendőré. (XXIV. tábla) A fotográfus azonos perspektívából, szinte ugyanabban a beállításban ragadja meg az egyenruhás alakot: arctalanul, csupán a test alsó traktusát megjelenítve. *A mi életünkben* képei között az elnyomás reprezentánsai esetében érhető leginkább tetten a *Munka-kör* fotósainak szimbolikus látásmódja. Lengyel Lajos *Erőszak* című, első képtáblaként közölt felvételének lovasai, vagy az irgalmasrendi nővérek gyakorta látható, Derkovitsot is megihlető, jellegzetes sziluettje mind escheri képtémákat dolgoz fel – azonban a kontextus, a motiváció, és nem utolsósorban a nézőpont megválasztása a sokszorosára erősíti a kritikát. (XXXII–XXXIII. tábla) Az anya alakja, Derkovits utolsó korszakának *Madonnává* magasztosított, vágott ideálképe (XXV. tábla), gyakorta visszatérő közhelye a szociofotó valamennyi irányzatának. Ismerünk „proletár” Madonnát Escher Károlytól, magyaros szellemben fogant „falusi” Madonnák sokaságát,⁵⁴ de a *Munka-kör* „angyal földi” Madonnái is kiváló analógiaként szolgálnak. (XXVI–XXVII. tábla)⁵⁵

⁵¹ Gró Lajos: III-ik fotókiállításunk. *Munka*, 4. 1932. no. 22. február-március, 623.

⁵² Uo.

⁵³ *A mi életünkben* 1932. i. m. [8.]

⁵⁴ Kizárólag formai alapon Derkovits korábbi, vidéki munka-tematikájú képei összehasonlíthatók a „magyaros stílus” ideológiai alapon ellentétes determináltságú heroizált paraszt-fotográfiaival (Szendrő István, Kankowszky Ervin, stb.), vagy a „paraszt-Árkádia” derkovitsi kompozíciói a mezőkövesdi falusi boldogságot bemutató képek sokaságával (Balogh Rudolf, Cseöргеő Tibor, Ramháb Gyula stb.). A kernstoki determináltságú művészi szecesszióban fogant naiv idill, és a háború, majd a válság borzalmaiktól gyöngyösbokrétával elfedő „pittoreszk” fotóáradat („a magyar fajta napsugaras világa”) indíttatása akár hasonlóként is felfogható: mindkettő legfőbb óhaja a valóság eliminálása.

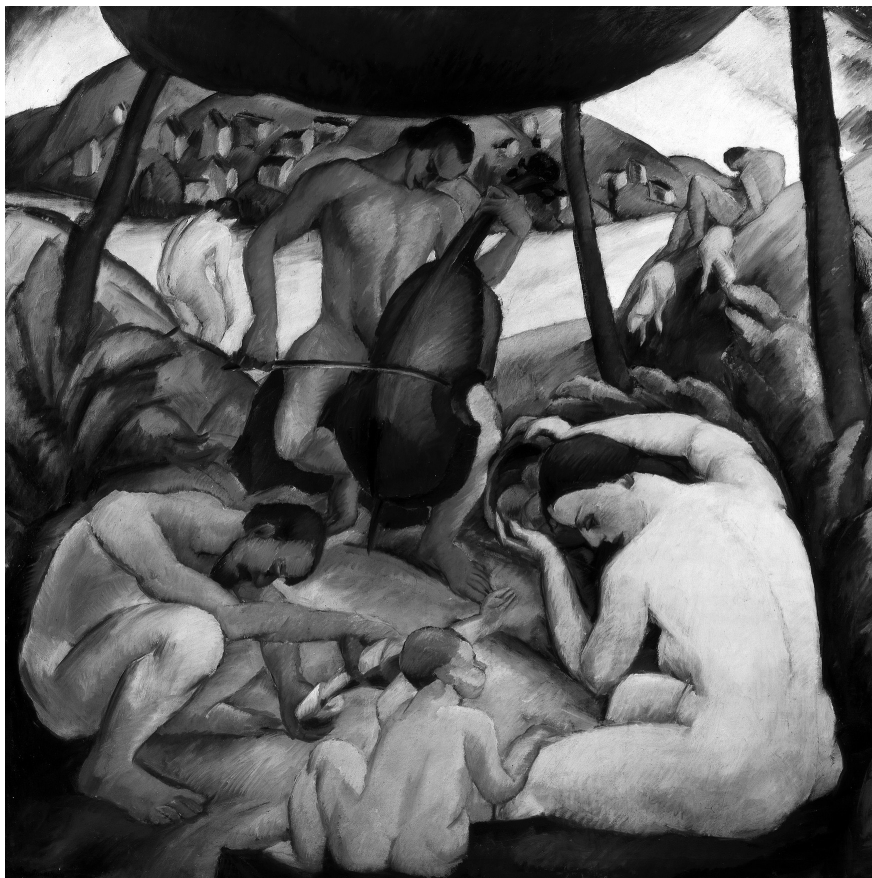
A fentebbi példákon túl Derkovits utolsó nagy programjának, a *munka* és a *munkás* heroizált, „monumentális” ábrázolásának számtalan tematikus, valamint konkrét formai párhuzama mutatható fel mind a *Munka-kör*, mind pedig a modern magyar fotográfia szociálisan érzékeny alkotóinak munkásságából. A nyomor, a városi szegénység kilátástalanságának megjelenítése *A mi életünkől* tematikájában alul marad a legkülönbébb munkákat végző proletárokkal szemben. Derkovits *Hídépítői* és Fröhof Sándor *Üvegezője* kiemelhető hasonlatok (XXVIII-XXIX. tábla), de az építőmunkások, kubikusok, rakodók és szénhordók alakjai nem csak a *Munka* fotókönyvében, hanem egész életműveken – pl. Hevesy Iván és Kálmán Kata⁵⁶ – ívelnek át. (XXX-XXXI. tábla) A proletár alakja időtlen szimbólummá emelkedik; így lehet Sugár Kata 1940-es munkásportréja Derkovits munkásainak, vagy Haár újságköteget cipelő munkása a *Téglahordó* rokona. (2-3. kép) A mintegy szimbolikusan az *Ucca* hátoldalára festett *Dunai homokszállítókkal* kiteljesedő derkovitsi munkásábrázolásnak – véleményünk szerint – tehát a szociofotó kortárs árnyalatai között az azzal párhuzamosan tevékenykedő *Munka-kör* fotográfiai munkássága mind formai, mind pedig ideológiai alapon közvetlen analógiája.⁵⁷

A Körner Éva által felvetett lehetőségek mentén kiindulva kompozicionális és gondolati szinopszisok sokaságát vettük számba Derkovits és a fotográfia hipotetikus kapcsolatát vizsgálva – végezetül pedig az *életút* áttűnését villantjuk fel egy eddig nem említett, azonban méltán ismert fotóművésszel. A Derkovitscal azonos esztendőben született André Kertész hasonlóan a festőhöz, fiatalon, önkéntesként jelentkezett katonának a világháborúban – ahonnan rövid idő elteltével súlyos, egész életére kiható, a kreatív munkát hátráltató kézsérüléssel távozott az esztergomi szanatóriumba. Derkovitshoz hasonlóan, mintegy „elhárító mechanizmusként” kezdett művészete kiteljesedni – azonban pályájuk emigrációjukkal kettéágazott. A Párizsban maradt Kertész útja a fotográfusok Pantheonjába, Derkovitsé pedig az „éhezőművészetbe” vezetett. Kertész világa távol áll a festőtől. Akkor is, mikor mindkettejüktől idegen világot örökítenek meg: a cirkuszét. Derkovits rögtön azonosul tárgyával, társulatának *tagjává* válik (*Artisták*, 1933), a fotós viszont messze, a palánkon kívülről szemléli a leskelődőket (*Cirkusz*, 1920), akiken keresztül elválasztja magát az önkéntelenül is az antik proletariátus kettős jelszavát elménkbe idéző művész világától.

⁵⁵ A reprodukált fotográfiaik hagyományosan nem a megidézett jelzők birtokosai. Mind Escher *Proletár Madonnája* (vö.: Stemlerné 2011. i. m.), mind pedig Fröhof Sándor *Angyalföldi Madonna* címen ismert képe készítésének időpontját tekintve kívül esik a tárgyalt korszakon – azonban a címek, a téma időtlenségét tekintve átültethetőnek bizonyulnak.

⁵⁶ Fotóművészeti munkásságukról ld.: Hevesy Iván és Kálmán Kata könyve. Szerk. Kolta Magdolna. Kecskemét, 1999.

⁵⁷ A dunai munkások a kubikusokat megörökítő felvételek között kifejezetten gyakorta vezérmotívum, melyek közül kiemelkednek Hevesy Iván és Sugár Kata sorozatai.

Derkovits Gyula: Koncert (Zenélők, Táj alakokkal), 1921. Olaj, vászon; 160 x 160,5 cm; MNG Iksz 57.73. T © Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

DERKOVITS GYULA MŰVÉSZI PÁLYAFUTÁSÁNAK SAJTÓ- VISSZHANGJA 1921–1922

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TÍMÁR ÁRPÁD

AZ ELSŐ ÖNÁLLÓ MÉLTATÁS – 1921

Egy rendkívül komoly és tehetséges, igen sokat ígérő új festő munkálkodásának eredményeiből adnak szép mutatót Derkovits metszetei. Felfogásukban, életérzésükben mélyek, bensőséges, ösztönös erejűek ezek a metszetek, teli áhítatos, őszinte odaadással az élet dolgai iránt. Esztétikai szempontból teltek, de ökonomikusak: kevés eszközzel sokat beszélők, minimális felületen maximális hatásra törekvők. Stílusukban középúton állanak a naturalisztikus felfogás és a teljes absztrahálás között. És ez csak előnyükre válik és éppen Derkovits őszinteségéből adódik: nem forszíroz kompozíciót önmagáért a kompozícióért. Így elkerüli azt, hogy külsőséges, erőszakolt modor lopakodjék be képeibe. Ezért minden munkájának kompozíciója őszintén és belülről adódik, nem kívülről van rájuk vonva mint akart stílustörekvés. Legabsztraktabb kompozíciója van metszetei közül a „Krisztus levétele a keresztről” címűnek. A kép felső részétől lefelé hirtelen szélesedő lepedő szétterjedő fehérségből csüng Krisztus elmerült súlyos teste. Ez a tehetetlen súly egy lefelé lendülő zuhanást ad a képnek és felfokozza a halott-levevők tragikus szomorúságát és erőfeszítésüknek a kép centruma felé feszülő centrifugális vonalát.

A képek technikája nem alkalmazkodik a linóleum anyagának lehetőségeihez. A kifejezést nem alapítja síkhatásokra, mint azt a linóleum kínálja és nem is konkrét lineáris hatásra, mint a fametszet. Metszeteinek egyáltalán nincs metszetstílusa. Tusrajzok, amelyek egy metszési technikával vannak reprodukálva.

Hevesy Iván: Derkovits linóleum-metszetei. (Magyar Írás, 1921. dec. I. évf. 9. sz. 226–227.)

KRITIKÁK A BELVEDERE SZALONJÁBAN RENDEZETT KIÁLLÍTÁSRÓL 1922

A *Belvedere* szombaton segíti önálló kiállítással először közönség elé *Derkovits Gyula* festőt. Ennél a fiatal, de már súlyos külső és belső küzdelmeken átment festőnél kevés észrevezésre méltóbb értéke van az újabb magyar művészgenerációnak. Festményei és grafikája egyaránt erős hitről, komoly meggyőződésről és

perspektívás tehetségről tanúskodnak. „Utolsó vacsora” c. festménye megrázó lelki élmény.

(-thy.) [Fóthy János]: *Derkovits Gyula kiállítása.* (Magyar Hírlap, 1922. nov. 18. - 3.)

A *Belvedere* még a beavatottak előtt is majdnem teljesen ismeretlen, erős tehetségű fiatal festőt és grafikust mutat be. *Derkovits Gyula* huszonnyolc éves fiatalember, s egészen különálló, szép és új világot hoz magával. Ha meg akarnók határozni közelebről ezt a világot, a legprimitívebb szavak szaladnak ajkunkra. Ilyenek: *szépség - tisztaság - áhítat - őszinteség - poézis - líra*. Mélyérzésű, ösztönös, semmiféle elmélettel meg nem fertőzött, áhítatos líra árad felénk ezekből az egészen különös, de mégis természetesen ható kompozíciókból, amelyeknek valami imaginárius színskálájuk és édesen lágy vonalviláguk van. Nem naturalista, nem realista, mégis természetes, nem expresszionista vagy kubista, mégis a legmodernebb, nem utánoz senkit, mégis érezni benne a művészi hagyományok folytonosságát. „Az utolsó vacsora”-ja tiszta és éles holdsugaraival, szoborszerűen plasztikus fejeivel, „Ősz” és „Este” című képei fehéresen zöld és tropikusán barna színeikkel, mesehangulatú alakjaival a legtisztább, legnaivabb, legösztönösebb líra s egyúttal sikeres festői kompozíciók. Nagyon erős a grafikája is. *Derkovits*, akinek természetesen még vannak hiányai és szeplői, jogosult a legteljesebb fejlődésre. A kiállítás vasárnap nyílik meg a nagyközönség számára.

(f. m.) [Földi Mihály]: *Új művész a Belvederében.* (Magyarország, 1922. nov. 18. - 5.)

Új művész mutatkozik be a *Belvedere* vasárnap megnyíló kiállításán, és ez a bemutatkozás több mint ígéret. *Derkovits Gyula* tökéletes kibontakozásban debütál, és ez annál meglepőbb, mert ő azok közé a ritka művészek közé tartozik, akik minden eredményüket saját lelkük talajából tenyésztették ki, hogy egyéni művészi látásuk különös világát annál szuggesztívebb erővel vetítsék bele a szemlélő lelkébe. *Derkovits* világa nemesen és őszintén patetikus, mélyen lírai és vallásosan áhítatos. A kifejezésre váró gondolat hatása alatt megszületett sajtáságos formák mélyen magukon viselik az ábrázolás és szimbolizálás kettősségét erősen harmóniában tartó művészi kéz irányítását, és így egyes nagyobb kompozíciójából tisztán visszaolvashatunk a művész lelkébe, mely mindent a freskószerű kompozíciók méltóságának légkörébe emel és még a legegyszerűbb tárgyakat is megnemesíti. Egészen új megoldású az „Utolsó vacsora” vagy az egyszerűségében is monumentális „Este”, a mély értelmű „Nyár”, vagy a bámulatosan megoldott „Ősz”, kisebb kompozíciói közül pedig a „Patak partján”, „Vak koldus”, „Kártyázók”, „Andante”, „Vásárosok”, „Favágók” és a két „Kertész” talán a legerősebb alkotásai. Egészen a meseszerűségig őszinte naiv festői beszédmódja mögött egy hatalmas szimfóniává fejlődő oeuvre prelúdiumát érezzük.

(N. A.) [Németh Antal]: *A Belvedere kiállítása.* (Magyarország, 1922. nov. 18. - 5.)

Megint egy fiatal, eddig ismeretlen nevű festő képeiből rendezett kiállítást a *Belvedere*. Hetven olajfestményt, akvarellt és tusrajzot mutat be a vasárnapi vernisszázson - *Derkovits* Gyulától. Új név, huszonnyolc éves fiatalember, még nem szerepelt kiállításon, és amit legelőször kellett volna említeni: rendkívül tehetséges művész. Négy év előtt még *Kernstok* iskoláján tanult, s amit ott tanult, de még inkább amit ösztönösen érzett és „hazulról” hozott magával, annak csaknem teljesen kiforrott, kész eredményeiről számol be ezen a nivós kiállításon. Egyenletes fejlődésről, komoly és tiszta természetstúdiumokban elmerülő, erős kompozíció-érzékről tanúskodó képei csodálatosan finom színskálát mutatnak. Nem naturalisztikus ez a skála, valami borús, álomszerű, tompított légysága van az egybehangolt mollakkordoknak, amelyek elárulják, hogy aki itt a világot a festő szemével nézi: nemcsak piktor, hanem költő is. Költő-festő, akinek mélyen zengő, férfias líráját érezzük minden színfoltjában. Legszebb képén - az „Esté”-n - ez a rokonszenves tulajdonsága éppolyan erővel mutatkozik meg, mint zárt kompozícióra való tudatos törekvése, biztos térérzéke és monumentalitása. De megtaláljuk ezeket az erényeit az „Utolsó vacsora” nagy vásznán - ennek különösen csendélet- és tájrészletében - a „Pásztor”, „Erdő mélyén”, „Régi temető”, „Vihar” és „Régi malom” című képén is. Tusrajzai szinte brutális erejűek. Kevés vonallal, pár folttal mindent kifejeznek. Azt hisszük, *Derkovits* Gyula nevét hamarosan meg fogják tanulni mindazok, akik a modern magyar piktúra legigazibb értékeit számon tartják.

K. A. [Kárpáti Aurél]: Egy új festő bemutatkozása. (Pesti Napló, 1922. nov. 18. - 5.)

Megint egy fiatal, csak kevesektől ismert tehetséget mutat be a *Belvedere*-szalon. *Derkovits* Gyula azoknak a vadon megnőtt tehetségeknek kivételes példája, akik iskolába járás és igazi tanító kalauzolása nélkül érlelődnek. Akiknek érzésük őszintesége az útbaigazítója és lobogó lelkesedésük a sarkalója. Vívódó gazdag tehetség, akinek a képzelet nagy mértéke adatott meg. Rajzai, melyeken egyszerű fekete vonallal élményeket érzékít meg, csupa velejéig átértzett tiszta művészet. Egyelőre bennük nyilvánul igazi ereje. A festészethez, kivált pedig a színesség képességéhez még hozzá kell érnie. Rajzaiból megragadó egyéniség szól hozzánk, sajátos mondanivalóját sajátos formanyelven kifejező művész. Festményei kevésbé egyéniek, bár azok között is kiváló munka nagy elmélyedéssel készült „Férfifej”-e (12.), különösen pedig „Utolsó vacsora”-ja. Ez a műve is, csakúgy, mint rajzainak legtöbbje, igen fejlett komponáló érzékének sokat ígérő alkotásai.

(e. a.) [Elek Artúr]: Derkovits Gyula. (Az Ujság, 1922. nov. 18. - 2.)

Ugyancsak ma nyílt meg a *Belvedere* legújabb kiállítása, amelyen egy új művésznak, a fiatal *Derkovits* Gyulának nagyvonalú tehetsége bontakozik ki. Ha a művész

választotta témákat nézzük, olajfestményeiben, de különösen rajzaiban a természetes őserő nyomai csillannak fel. Most még erősen ránehezedik mesterének, *Kernstok* Károlynak a hatása, de ha ez alól kiszabadul és megtalálja önnönmagát, a legnagyobb várakozással tekinthetünk fejlődése elé.

Radács Elemér: Derkovits Gyula bemutatkozása a Belvederében. (Budapesti Hírlap, 1922. nov. 19. - 5.)

A *Belvedere*, amely valóságos kibányászója a fiatal tehetségeknek, most ismét új névvel kedveskedik s egy igen erős egyéniségű, igen tehetséges s már első sikerültebb műveiben is tudatos festőt mutat be *Derkovits* Gyula személyében, aki először szerepel most kiállításon. Ha osztályozni akarjuk, csak az expresszionisták közé helyezhetjük, de tulajdonképpen nem áll határozottan egy irány szolgálatában sem. Képeit erősen stilizálja, szintetikus látásával egységes középpont köré csoportosítva adja. Nagyon jó a figurális képe és a kompozíciója. Kompozíciós készsége meglepő. A test erejét, karakterét és leegyszerűsített vonalait markáns biztonsággal adja. Színei kissé tompák, de valami sötét pátosz feszül bennök.

(Nemzeti Ujság, 1922. nov. 19. - 3.)

A *Belvedere* helyiségében szombattól kezdve *Derkovits* Gyula kiállítása látható, amely részben festményekből, részben tusrajzokból áll. A művész ugyanazt a forrongást éli át, amelyet majdnem egész művészifjúságunk: új megváltó formákat keres, hogy a monumentalitásnak új megnyilatkozásaihoz jusson el. Amennyiben ez a forrongás ösztönös, *Derkovits*nak is hasznára válik, de a tudatosan, intellektuális alapon való másért küzdés, igazi alkotó fantázia híján, önála is merev és erőltetett sémákhoz vezet. Grafikája telve egy impulzív lélek gyönyörködő megfigyelésével, meglepően friss és természetes tud lenni, nagyigényű olajkompozíciói azonban máris koravének.

F. Z. [Farkas Zoltán]: Derkovits Gyula kiállítása. (Szózat, 1922. nov. 19. - 7.)

Koldusmenedéknek is alig jó „műterembe” vetődtünk be a minap. Három lépés hosszú, két lépés széles szobába, ahol egy asztalosból lett piktör dolgozik: *Derkovits* Gyula. Bejelentjük ezt a nevet a magyar művészetet szerető publikumnak, mert biztos, hogy ezzel a névvel még sokszor fogunk találkozni. Képek kerülnek elénk sötét szobasarkokból, képek, melyek egy szempillantás alatt elfeledtetik velünk a szomorú fészket, ahol születtek. Egy-egy olajvászon, amely mély vallásos áhítatba hajtja lelkünket, egy monumentális, gyönyörű kompozíció: az „Utolsó vacsora”. Minden rajzon, minden képen a sokat szenvedettek elégikus emlékezése s a

nyomorból érkezők tragikus nekifeszülése. Vallatjuk a különös tehetséget életéről, szándékairól. „1894-ben születtem. Négy éve vették észre tehetségemet, azóta dolgozom”. Csak ennyit mond magáról: előszóval. A képeivel annál többet.

Induló pálya. (Uj Nemzedék, 1922. nov. 19. - 9.)

Belvedere. A legfiatalabb generációból s a legszélsőbb irány keresői közül való *Derkovits* Gyula, akinek ma kollektív kiállításra adott helyet a *Belvedere*. A kubizmus problémái és kísérletei érdeklik ezt a fiatal és kétségtelenül talentumos embert, aki nyilván inkább grafikai hajlandósággal, mint piktúraiakkal, de jó stúdium eredményeivel hoz egy gondosan komponált „Úrvacsora”-t s két egyéb jó kompozíciót, amelyek azonban színek dolgában kissé szegényesek és élettelenek. Jobbak a grafikai dolgai, melyek között néhány egészen érett hatású lap van.

(Világ, 1922. nov. 19. - 6.)

A Váci utcai *Belvedere*-ben egy fiatal festőművész mutatkozik be nagyobb anyagával. A kiállító *Derkovits* Gyula saját erejéből a nehéz robotos sorból küzdötte föl magát, kizáróan talentumára támaszkodva. Rövid ideig Kernstok Károlynál tanult, de ez az idő csak alig észrevehetően befolyásolta a fiatal művész útját. Egészen ritka művésznemesség, ösztönös elmélyedés s hittel való meggyőződés - ez a három tulajdonság jellemzi *Derkovits* művészetét. Hogy kifejezési formája, stílusa a legmodernebb: kubista és expresszionista irány keretén belül mozog, sem ellene, sem mellette nem érv. Talán nem is szándékos elhatározás nála és hogy mégis erre az útra tért, bizonyára érzésének kifejezése terelte ennek a stílusnak egyéniségébe való bekapcsolására. Ám még a tiszta kubista forma is csupán külső megérintése annak a mélységes áhítatnak, amely festményein és tusrájzain egyaránt jelentkezik. Nála a művészet, bármily banálisan is hangzik, valóban ihlet és bensőség. Kompozíciója, színfőlfogása mind az érzelmek örök igazságát hirdeti - festői nyelven! Talán mesterségbeli készsége még hiányos, de azt is könnyen pótolni fogja.

(i. e.) [Iván Ede]: Kiállítás a Belvedere-ben. (Népszava, 1922. nov. 22. - 5.)

(Belvedere). Egy művész értékét függetlenül a technikától, amellyel kifejezi magát, az méri, hogy alkotásaival mennyire tud időtől, divattól, napi politikától mentes, mély emberi érzéseket tolmácsolni. Nem technikai készség teszi a művészt művésszé! A jó technika az, amelyről nem lehet észrevenni, hogy van. Az a technikai akrobácia, amely a múlt század végén az impresszionizmust követőleg divatozott, s melynek csökevény száalai a mai, lelkileg és emberileg oly súlyos viszonyokkal dacolva a művészetben még mindig megvannak, semmitől sem áll távolabb, mint az igazi művésztől.

Derkovits nem technikázik. Művészetének alapérzése egy végtelenül mély, vallásos áhítat és szeretet. Ez itatja át minden képét; akár az erdő pázsitját, a fákat, a bőgő sebeket, a fáradtan hazatérő munkást, az utolsó vacsora lelkében rezignált Krisztusát ábrázolja. Mesterség nincs sok a képein: se több, se kevesebb a kelleténél. Nála a mesterség csak eszköz marad és nem lesz céljá.

Derkovits kiállítása a fejlődő új művészetnek föltétlenül egyik legfontosabb útmutató megnyilatkozása.

Bor Pál: Derkovits Gyula. (Magyar Írás, 1922. dec. II. évf. 12. sz. 214.)

A kiállításainkat járó közönségnek teljesen új művészt mutatott be Derkovits Gyula személyében a Belvedere (nov. 19.). Magunk néhány évvel ezelőtt az Otthon-körben rendezett kicsiny kiállításon láttuk több rajzát és festményét, egy ízben pedig a Nemzeti Szalonban is találkoztunk egy képével. Minden bizonytalanságon keresztül érzett már akkor is egy szokatlanul jelentős tehetség. Azóta minden képessége csak fejlődött. A rajza és festése öntudatosabb lett, komponáló képzelete tágult és kifejezőerejének intenzitása megnőtt. Minden jel szerint kiváló művészegyéniség van úton ebben a fiatal festőben. Fontos azonban, hogy a kor kísértéseire kellő ellenállással tudjon felelni. Azokra a festményeire gondolunk, melyeken az expresszionizmus modorának ismertetőjelei mutatkoznak: az emberi formák logikátlan felbontása vonallal síkra, színben pedig a természettől messze eltávolodás. Derkovitsnak ilyen művei alig különböznek más expresszionisták munkáitól, mint ahogy az expresszionizmus általában mindinkább modorra szélesedik, valami olyan nemzetközi sablonná, amely eltünteti az egyéniséget és egymáshoz megtévesztően hasonlatossá teszi a legkülönbözőbb nemzetbeli festőket. Mennyivel egyénibb alkotások Derkovits régebbi képei. Különösen pedig rajzai és azok között is mély érzéssel elképzelt kompozíciói. Jövőjének útja ezekben van elrejtve.

[Elek Artúr]: Derkovits Gyula. (A Műbarát, 1922. II. évf. 11-12. sz. 246.)

Kernstok Károly volt az első mestere. A tanulás éveinek nyomai hosszú időn át pregnánsan mutatkoztak kompozícióiban és még most is, amikor messze eltávolodott mesterétől és piktúrája hovatovább terművészetté alakul át, még most is fel-feltűnedezik képeiben egy-egy mozzanat, amely az első kísérletekre, próbálkozásokra emlékeztet. Az átalakulás periódusában kemény, kidolgozatlan masszából formálta ki alakjait, most rendezett első kiállításán (Belvedere művészeti szalon) bemutatott képein már minden forma folyamatosan kapcsolódik egymásba, szilárd tömegekben egyesül és azok a meszes, agyagos festékcsoportok, amelyek régebbi képeinek oly fanyar, szinte kellemetlen ízt adtak, egészen eltűntek. Színeit már tudatosan, átgondoltan fejleszti, fokozza, tompítja; és nem elkülönült részei a kompozícióinak, hanem alátámasztói.

Derkovits rendkívül komolyan veszi hivatását, erejét nem fecsérli el apró-cseprő artisztikus játékokra, nagy és nehéz feladatok serkentik alkotó tevékenységre, energiáit úgy látszik eléggé koncentrálni is tudja, hogy ne végezzen fél munkát. A kubizmus némiképpen behatolt az ő művészetébe is, de fantáziája nem hanyatlik alá szárnyszegetten e beszivárgás folytán; a festői elemek logikus kifejtését nem akadályozza e művészi irány kemény formalizmusa, sőt hasznot húzott a nyert tanulságokból, művésze megszilárdult, tudatossága határozottabbá vált általuk. Kernstok hatása a szigorúan konstruktív rajzban, a szerkezeti elemek kiemelésében nyilvánkozik meg, színeinek tüze, mélysége a további tanulás, önfegyelmzés értékes eredménye.

Most, hogy kilépett a névtelenségből, máris teljes fegyverzetben álló festő súlyával és igényével jelentkezett. További pályájának iránya még elmosódik a jövő kaotikus kódében, de az alap biztos és szilárd.

Bálint Aladár: Derkovits Gyula. (Nyugat, 1922. dec. 1. XV. évf. 23. sz. 1414.)

Füst Milán Advent című regényét illusztrálta nemrég, korábban is jelentek meg elvéve tollrajzai, míg most a Belvedere szalonjában a képeit is bemutatta. Derkovits Kernstok Károlynál tanulta meg a festés alapelemeit és első mesterének tanulságait nem külső jegyeken követhető mozzanatokban oldotta művészetébe, hanem a tiszta látás erényét vette át tőle, az értékelés és kifejezés szabatoságát, mely elveti a koncepció egységét zavaró esetlegességeket, keresi azt, ami lényeges és jellemző. Derkovits kerüli az alantas témákat, komoly feladatokat tűz maga elé, kompozíciókat fest, amelyekben a természetben lappangó törvényszerűség, az élet örök ritmusa világosan, elrendezetten kifejeződik. Nem utánoz, hanem újjáalakít, a természeti elemek nem mintaképek, amelyeket meg kell közelíteni, hanem a művész alkotótevékenységének építőkövei, pillérei, támasztékai. E fiatal művész csupán most hallatta első ízben szavát. Művei máris teljesen felkészült művészt reprezentálnak, aki erős kézzel, biztos ízléssel és alapos tudással fejezi ki festői élményeit. Szilárd rajz alapépítményén nyugszanak markáns formái, mély színek tüze süt ki a formákból. A mozgás ritmusa magától értődő természetességgel kapcsolja egybe figuráit. Érzései a monumentális festői stílus felé terelik őt, és ha alkalma lesz rá, bizonyára hozzá is nő nagy feladataihoz.

Bálint [Bálint Aladár]: Derkovits Gyula. (Magyar Grafika, 1922. dec. III. évf. 10. sz. 256.)

Bajkay Éva

DERKOVITS BÉCSI SZEREPLÉSEINEK NÉMET NYELVŰ RECEPCIÓJÁRÓL¹

Derkovits Bécsben egy szélesebb, számára új közép-európai közegben kereste és lelte meg festői identitását. Az osztrák főváros vezetői a politikai hangsúlyvesztést kulturális téren igyekeztek pótolni. Ez 1924 körül nemcsak a nemzetközi modernek megismerését biztosította az elzártságból útra kelt magyar festőnek, hanem kapcsolódást, kiállítási részvételt, s ezek sajtóvisszhangja révén bizonyos ismertséget is.

A két világháború közötti időszakban a legérdekesebb bécsi művészársaságnak a Künstlerbund Hagen (röviden Hagenbund) számított az idejét múlt Künstlerhaus, és Klimt nélkül az erejéből vesztett Secession mellett.² A Hagen vendéglősről elnevezett művészszövetség (1900–1938) kiállításait egy vásárcsarnokból átformált épületrészben tartotta a belvárosi Zedlitzgasse 6. szám alatt. (1. kép) A szecesszió nyomán kialakult, nyitott, minden művészeti ágat sokoldalúan felölelő liberális kör inkább baráti, mint elvi, esztétikai rendszerű közösséget alkotott. A bécsi művészekre koncentrált, de nem csak az osztrákokra, hanem a főváros multietnikus populációjából adódóan másokat is befogadott. Főleg a régi Monarchia népeiből kerültek ki külső tagjai és vendégei: csehek (Manes csoport), lengyelek (Sztuka csoport), németek (Bund zeichnender Künstler – München), szlovének stb., de meghívtak másokat is egész Európából. A magyar művészcsoportok közül teljes tárlattal fogadták a KÉVÉ-t 1910-ben és az UMÉ-t 1928-ban. A Hagenbund pedig szerepelt Budapesten 1923-ban, és más csoportokkal együtt 1925-ben, Kassán 1922-ben stb.³ A fontosabb bemutatók nem annyira az egyéni, inkább a csoportkiállítások voltak, különösen az évente rendezett tavaszi tárlatok.

¹ A Derkovits 1924–1925-ös bécsi kiállításaihoz kapcsolódó német nyelvű, nagyrészt gótbetűs újságkivágatok egy része a művész feleségétől került 1956-ban a Szépművészeti Múzeumba, onnan az MNG Adattárába. Ltsz.: 9048/56. Továbbiakra az Österreichische Galerie Belvedere Adattárában és bécsi magántulajdonban találtam. A hiányzó adatok további kutatás tárgyát képezik. Ezúton köszönöm Cornelia Cabuk, Peter Chrastek és Pálinkás Réka segítségét.

² *Die verlorene Moderne. Der Künstlerbund Hagen 1900–1938.* Ausstellungskatalog. Hrsg. Tobias G. Natter. Wien, Österreichische Galerie Belvedere, 1993.; Cornelia Reiter: *Der Hagenbund. Refugium und Plattform der Moderne. Zwischen den Kriegen. Österreichische Künstler 1918–1938.* Ausstellungskatalog. Hrsg. Rudolf Leopold. Wien, Leopold Museum, Bécs, 2007.

³ Bajkay Éva: Ungarn im Hagenbund, Hagenbund in Ungarn. *Der Hagenbund – ein europäisches Netzwerk der Moderne 1900 bis 1938.* Ausstellungskatalog. Wien, Österreichische Galerie Belvedere, 2014. [megjelenés előtt]

1. A Hagenbund kiállítóhelye. Bécs, Zedlitzgasse 6. (korabeli fotó részlete). A reprodukció forrása: *Die verlorene Moderne. Der Künstlerbund Hagen 1900–1938. Ausstellungskatalog.* Hrsg. Tobias G. Natter. Wien, Österreichische Galerie Belvedere, 1993. 14.

Derkovits alig több mint fél évvel Bécsbe költözése után négy munkával,⁴ vendégként jutott be a Hagenbund 1924. május-júniusi tárlatára. Beajánlója az őt rendszeresen támogató Hoselitz Ernő iparmágnáson kívül a győri születésű festő, Mayer-Marton György lehetett, aki 1920-tól kisebb megszakításokkal Bécsben élt és ugyancsak négy képpel szerepelt ezen a kiállításon. Mayer-Marton növekvő befolyását jelzi, hogy a következő tíz évben a mérsékelt modern művésztársaság ügyvezetője lett.

A Hagenbund-katalógus (2. kép) szerint Derkovitsot a *Musik, Spaziergang, Rast, Portrait* [magyarra fordítva: Zene, Séta, Pihenés, Portré] című olajképei képviselték. A huszonegy művészt felvonultató Hagenbund tárlat sajtóját áttekintve kiderült, hogy a kiemelt alkotók között Derkovitsnak is szentelnek egy-egy mondatot. A

⁴ A magyar szakirodalom eddig csak egy művet említett, azt is cím nélkül. Félrevezető forrásuk lehetett: „A Hagenbund tavaszi tárlatán kiállítják egyik képét”. Derkovits Gyuláné: *Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára.* Sajtó alá rend. Erdei Sándor. Budapest, 1954. 40.

AUSGESTELLTE WERKE:

PROF. FRANZ BARWIG, Bildhauer, Wien

1. Eichenholzfigur (Redner)
2. Nußholzfigur (Knabe)

PETER BREITHUT, Maler, Wien

3.	Studie			Oel
4.	Landschaft I			Aquarell
5.	„ II			„
6.	„ III			„
7.	„ IV			„
8.	„ V			„
9.	„ VI			„

JULIUS DERKOVITS, Maler, Wien

10.	Musik			Oel
11.	Spaziergang			„
12.	Rast			„
13.	Portrait			„

GEORG EHRLICH, Maler, Wien

14.	Mädchen			Oel
15.	Kinderbildnis			„

JOSEF FLOCH, Maler, Wien

16.	Familie			Oel
17.	Winterlandschaft			„
18.	Tiberiassee			„
19.	Der Hirt			„

3

2. Derkovits műveinek listája a Hagenbund 1924-es tavaszi kiállításának katalógusában

Deutschösterreichische Tages-Zeitung kritikusa volt az, aki művészünket „rendkívül erősnek, energikusnak” tartotta, kompozícióit különösen kiválónak ítélte. A tárlat fő sztárjait, Georg Ehrlichet és Josef Flocht követően a többiek közül Mayer-Marton Györgyöt, Georg Jungot, Carry Hausert, Robert Philippit, Maximilian Reinitzet, August Roth-ot, Viktor Tischlert, Franz Zülow-t, Grete Wilhelmet, Karl Stemolakit, Alois Seiboldot, a szobrász Franz Barwigot említette. A cikk szerint „Sturm und Drang” uralkodik a Hagenbundban, s ezt a kiállítást tartja az egyidejűleg Bécsben

megrendezett közt a „legmelegebben üdvözlendőnek.”⁵ Ez azért is figyelemre méltó, mert a *Neues Wiener Tagblatt* kolumnistája szerint ez idő tájt huszonkét kiállítás volt Bécsben, „több mint amennyit a látogatók érdeklődése és a bécsi művészeti élet elbír.” Bírálóan jegyzi meg, hogy „talán egy 'Kunststadt' érdeklődő közönségtől elvárható lenne, hogy kiadjon erre néhány kemény schillinget.” Kultúrtörténeti szempontból érdekes, hogy panaszkodik a kiállítások sajtóvisszhangjának elsekélyesedéséről, az I. világháború utáni túlzott nyugalomba merülésről, sőt elgiccseledésről. Tischler, Ehrlich, Floch, Hauser, Jung, Philippi kiemelése, ill. Pajer-Gartegen és Merkel-Roméé párizsi kötődése után említi csak Derkovitsot, akinek sajátos „mély, gyújtó színei vannak.”⁶

Az osztrák kritikusok tehát kevésbé a kompozícióra figyeltek, inkább a színekre, az élénk ecsetvonásokra. Főleg a művészek különböző temperamentuma érdekelte őket. Így fedezték fel az erőt a magyar művész alkotásaiban, a többiek lágyabb, szolidabb portréival ellentétben. A *Reichspost* kritikusa világosan szembeállította „Derkovits vaskos, egészséges, erőteljes képeit Ehrlich a betegséget eltúlzó, angol-kóros gyermekábrázolásaival.”⁷ A *Volks-Zeitung* szintén érdemként szögezte le, hogy „erős plaszticitású figuráival figyelmet kelt az eddig ismeretlen Derkovits Gyula (Julius).”⁸ Kevésbé érthető viszont, hogy milyen alapon írt a *Der Tag* Derkovits „széles rálátású, szláv hatású, figurális képeiről”?⁹

Dr. Alfred Markowitz az *Arbeiter-Zeitung* állandó kritikusa foglalkozott a legtöbbet a tárlattal, és némi túlzással azt állította, hogy a közelmúlt teljes művészeti fejlődését tükrözi a Hagenbund bemutatója: az impresszionizmus tanulságaitól a szín- és a térviszonyok kereséséig, a tájmotívumok elvonatkoztatásán, mágikus atmoszférába helyezésén át (Reinitz), az anyagtalan terek, a kristályszerkezetek megjelenéséig (Hauser). A szemléletébe nem illeszkedőket a cikk végére hagyta mondván: „Peter Breithut, Julius Derkovits, Fritz Inhauser, Heinrich Revy és August Roth ezúttal be kell, hogy ériék nevük említésével.”¹⁰

A német *Der Cicerone* jeles szerzője mintegy összegzésként leszögezte, hogy a számos bécsi művészársaság közül a Hagenbund az egyetlen, ahol a tagok többsége lépést tart a kortárs művészeti áramlatokkal. Jogosan Cézanne hatását hangsúlyozta a tájképeken (Philippi, Floch) és a csendéleteken, sőt Derkovitsnál is, „aki erős, lendületes kontúrral honfitársára, Czóbel Bélára emlékeztet, színeinek erejében és melegében, melyek között egy mély, világító kék és egy telített rozsdavörös mindig visszatér, s ebben a magyar temperamentum nyilvánul meg.”¹¹

⁵ Ausstellungen. Im Hagenbund. *Deutschösterreichische Tages-Zeitung*, 1924. május 30.

⁶ Dr. Ernst H. Buschbeck: Kunstaustellungen. (Hagenbund). *Neues Wiener Tagblatt*, 1924. május 21.

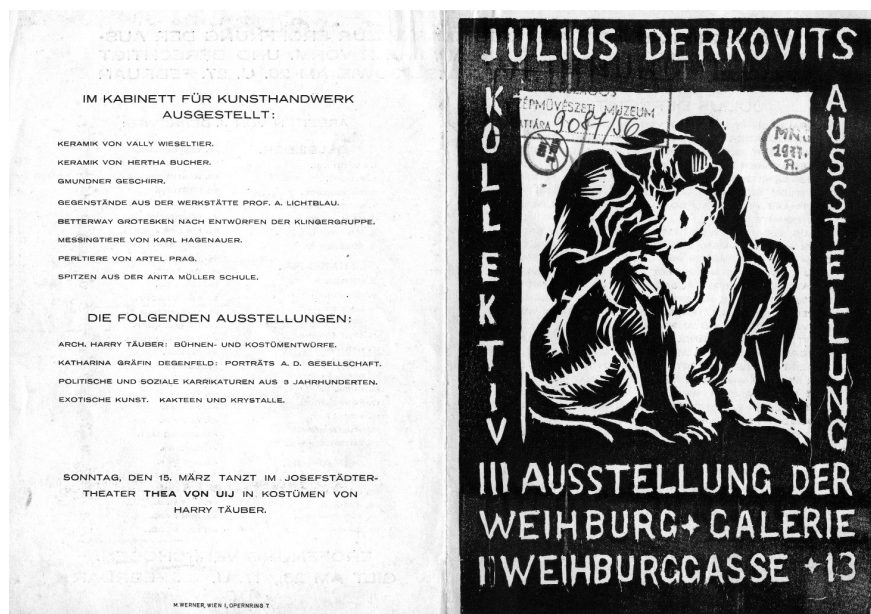
⁷ t. r.: Hagenbund. *Reichspost*, 1924. május 22.

⁸ Kunstschau. Hagenbund. *Volks-Zeitung*, 1924. május 12.

⁹ M. E.: Frühlingsausstellung im Hagenbund. *Der Tag*, 1924. május 15.

¹⁰ Alfred Markowitz: Kunst und Natur. Zur Frühjahrsausstellung des Hagenbundes. *Arbeiter-Zeitung*, 1924. május 27.

¹¹ St.(ephan) Poglayen-Neuwall: Ausstellungen. *Der Cicerone* (Lipce), 1924. május, 572-573.

3. Derkovits Gyula egyéni kiállításának katalógusa. Bécs, Weihburg Galéria, 1925.

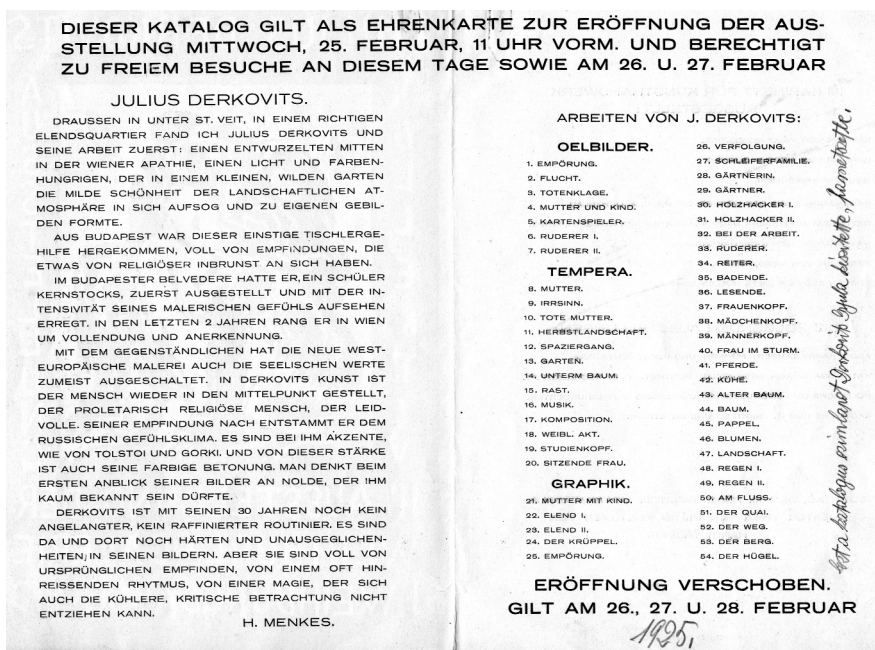
Magyar Nemzeti Galéria Adattár, ltsz.: 9087/56.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Derkovits művei közül kiemelten említette egy a kép egészébe jól beleszabott pihenő lány ábrázolását.

A viszonylag széleskörű sajtóvisszhang alapján úgy ítélnék, hogy Derkovits négy képe jó bemutatkozás volt a Hagenbundban. Neve némileg ismertté vált és tovább bővültek kapcsolatai nemcsak a magyar emigránsok között, hanem a Bécsben élő közép-európai értelmiségiek körében. Mindez hozzásegítette a festőt egy egyéni tárlat megrendezéséhez a Weihburg Galériában 1925. február végén. A bécsi belváros műkereskedő utcájában frissen nyílt alternatív galéria kiadott egy négy oldalas katalógust, az 54 mű címének felsorolásával és az író, publicista Hermann Menkes előszavával. (3., 4. kép) Néha a képcímek változtak, vagy a művész egyes motívumokat más technikával újra feldolgozott, valójában számos új alkotással jelentkezett, köztük az erre az alkalomra elkészülő *Menekülés (Menekülők)* című képpel. A pincegaléria enteriőrjéről, a tulajdonos keleti érdeklődéséről, a közönség és a festő kapcsolatáról érdekes beszámolót írt Lesznai Anna.¹² Mivel esztétikai nézetei nem egyeztek Derkovitséval, legfeljebb a kassági konstruktivizmus elutasításában, a költőnaplójában még hezitált a cikk megírása előtt.¹³ Természetmisztikus szemléletével, a metafizikai létélményekhez való vonzódásával a Föld biztonságában így írt: „Ősállat, ősember félelme, megbúvó szökése, torpanó riadása.

¹² Lesznai Anna: Derkovits Gyula kiállítása. *Testvér* (Bécs) 2, 1925, 3. 91-92.

4. Derkovits Gyula egyéni kiállításának katalógusa. Bécs, Weihburg Galéria, 1925.

Magyar Nemzeti Galéria Adattár, ltsz.: 9087/56.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Szélvész gyötri a fákat, vulkánikus kitörés duzzasztja fenyegetővé a dombokat: ember, állat rémült, menekül... az egyéni sors és a társadalmi adottság harca alatt ott nyugszik az örök ősparaszi metafizikum.” Szép, filozofikus elemzése azonban távol áll az én újabb kultúrhistoriái, pszichológiai megközelítéseimtől.¹⁴

Egyes osztrák lapok Derkovits helyét úgy próbálták kijelölni, hogy hivatkoztak az egy évvel korábban látottakra és észlelték a festő továbblépését. Alfred Markowitz most nem csupán említette művészüket, hanem elsősorban a jellemző formai változásokat hangsúlyozta: a rálátásos kompozíciók derkovitsi sajátosságát, a színek alárendeltségét, s kiemelte a papírmunkák kontrasztos erejét.¹⁵ Hermann Menkes,¹⁶

¹³ 1925: „Irrak Derkovitsról: a szociális probléma (menekülés és lázadások) nyugtalansága alatt: nem reng a talaja. Nagy zöldes-barna-piros-barna természetfilozófia: nyugalom a harc alatt. Tragikus hangyák, mázskálnak emberei a földgolyón. Eltévedt fák ők is, de nem tudják.” *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből.* Sajtó alá rend. Török Petra. Budapest, 2010. 348.

¹⁴ Ld.: Bajkay Éva: Derkovits identitás-keresése Bécsben. Derkovits. Kiállítási katalógus MNG Budapest 2014. [megjelenés előtt]

¹⁵ Alfred Markowitz: Kunstaustellungen. *Arbeiter-Zeitung*, 1925. május 5.

¹⁶ Hermann Menkes (Brody, 1869-1931) galíciai író és műkritikus, aki Bécsben és Berlinben tanult. 1907-től Bécsben a *Neues Wiener Journal* szerkesztője, műkritikusa. *Ghettoliteratur. Eine Dokumen-*

a Derkovitsot már két éve ismerő galíciai író a keleti kötődésre figyelt, amit Bécsben a magyarok és az oroszok képviseltek szerinte. Összekötő szálként hangsúlyozta az érzelmeket; nemcsak az izmusok letűntével, hanem az új tárgyilagosság nyugati, érzelmentes, új objektivitásra törő szemléletével szemben. Mint novellistát, őt magát is a történelem viharában edzett emberek lelki problémái érdekelték. Elkötelezettségének megfelelően külön cikket írt a *Neues Wiener Journal* állandó művészeti rovatába,¹⁷ Derkovitsot a fiatalok közé helyezve, külön értékelve mint súlyos személyes élmények és tragédiák másokhoz nem fogható, egyéni közvetítőjét, ahogy azt a *Der Abend* kritikusa is tette.¹⁸ Bécsben a magyarok esetében közös vonásként a szenvedélyességet emelték ki.¹⁹ Amúgy a magyar művészekről az osztrák lapok hagyományosan nem szívesen tettek említést. Ennek jegyében kell értékelnünk Derkovits Gyula viszonylag gazdag bécsi sajtóviszhangját. Kivételes kezelésének további bizonyosága, hogy egy budapesti kis kiállításáról később szintén megemlékeztek. Ez történt 1929-ben a Tamás Galéria Derkovits és Mészáros László közös tárlatával, „egy jelentős művész új, józanabb korszakáról” írtak akkor a *Neues Politisches Volksblatt* kiállítási szemléjében.²⁰

FÜGGELÉK: DERKOVITS 1925-BEN A BÉCSI WEIHBURG GALÉRIÁBAN RENDEZETT KIÁLLÍTÁSÁNAK NÉMET NYELVŰ RECEPCIÓJA

Ez a katalógus egyben a kiállítás meghívója is február 25-én szerdán délelőtt 11 órára és feljogosít ezen a napon, illetve 26-án és 27-én a kiállítás ingyenes megtekintésére.

Kint *Unter St. Veit*-ban, egy igazán szegényes lakásban talákoztam először Derkovits Gyulával és munkáival: a bécsi apátiában gyökértelenül, fényre és színre szomjazva egy kicsiny, elvadult kertben szívta magába a táj atmoszférájának lágy szépségét, amelyből sajátos képeket alkotott.

Az egykori asztalossegéd Budapestről érkezett, érzelmekkel tele, amelyekben némi vallásos hevület is érződött.

Kernstok egykori tanítványa a budapesti Belvederében állított ki először, s festői érzékenységének intenzitásával feltűnést keltett. Az elmúlt két évben Bécsben küzdött a kiteljesedésért és az elismerésért.

A tárgy nélkülséggel az új nyugat-európai festészet többnyire a lelki tényezőt is kiiktatta. Derkovits azonban művészetében ismét a középpontba állította az embert, a proletár módjára hívott, aki szenvedéssel teli. Érzékenysége az orosz érzésvilág leszármazottja. Tolsztoj vagy Gorkij akcentusával beszél, és színvilága is ezeknek az

tation zur deutsch-jüdischen Literaturgeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts. Hrsg. Gabriele Glasenapp, Hans Otto Horch. Tübingen, 2005. II.: 983-987.

¹⁷ Hermann Menkes: Die Jugend. Drei Kunstausstellungen. *Neues Wiener Journal*, 1925. március 8.

¹⁸ Í.: Bildende Kunst. Naturkraft. *Der Abend*, 1925. március 8.

¹⁹ *Neues Wiener Tagblatt*, 1925. március 25. és a *Volks-Zeitung*, 1925. március 5.

²⁰ r.: Ausstellungen. *Neues Politisches Volksblatt*, 1929. október 8.

erejét idézi fel. A műveivel való első találkozás Noldét juttatja eszünkbe, akit viszont aligha ismerhetett.²¹

Derkovits 30 évével még nem beérkezett, rafinált rutinfestő. Itt-ott még kemény és kiegyensúlyozatlan, de képei teli vannak őszerejű érzelmekkel, ritmusuk magával ragadó, mágiájuknak a hűvös, kritikus szemlélő sem tud ellenállni.

Hermann Menkes: Julius Derkovits kollektiv Ausstellung [Derkovits Gyula gyűjteményes kiállítása]. III. Ausstellung der Weihburg Galerie, I. Weihburggasse 13.

A Weihburg Galéria (Weihburggasse 13.) Derkovits Gyula gyűjteményes kiállítását mutatja be. Derkovits is még fejlődőben lévő művész. Számára a konstruktív forma éppen olyan fontos, mint a tárgy. Egykori munkásemberként olyan ábrázolásokat részesít előnyben, amelyek a dolgozó, az életéért megküzdő, az elnyomás ellen fellázadó embert mutatják be. Monumentalításra törekvő műveit erős testi és lelki aktivitás határozzák meg. Formái – bármennyire is zsúfoltak, sűrűek – mindig világosak, és szigorú architektonikus felépítést követnek. A művész gyakran választ a formákat értelmező nézőpontot. Olaj- és temperaképein csak kevés, sötét, borongós hatású színt használ, közöttük is uralkodó egy sajátos rozsdavörös. Fekete-fehér munkáin a világos és sötét kontrasztja erős hangsúlyt kap.

A. M. [Alfred Markowitz]: Kunstausstellungen. [Műkiállítások]. Arbeiter-Zeitung, 1925. 03. 05. 9. (A cikk Derkovitsra vonatkozó részlete)

Bécs, kellemes művészi és mérsékelt politikai klímájával, sok művésznak választott hazája lett, közöttük az ifjabb magyar művésznemzedék legjobbjai is. Büszke lehet rá. Sokat ad nekik, de sokat is kap tőlük. Uitz, Gergely, Kassák, Torday, Korda, Moiret és mások most is itt dolgoznak, nem mindig a legkellemesebb körülmények között, mégis boldogan, hogy kedvük szerint alkothatnak.

Hozzájuk csatlakozott egy harcos, akire egy múlt évi Hagendbund-beli kiállítás alkalmából már utaltunk: Derkovits Gyula. Bármennyire is helyénvaló lenne egy művész munkáját személyétől elvonatkoztatva szemlélni, megengedhető, hogy e szigorú felfogást enyhébbel váltsuk fel ott, ahol az összefonódás nem véletlenszerű, ahol az életút és az egyéniségtől áthatott alkotás feltételezi egymást. A harmincéves művész asztalossegéd volt Budapesten. Azután ugyanott Kernstok tanítványa lett és már első kiállítása feltűnést keltett. Két éve jött Bécsbe, ahol messze kint, Unter St. Veitban, szegényes lakásában munkájának él. A Weihburg Galériában, Weihburggasse 13., most Derkovits Gyula olaj- és temperaképeit, akvarelljeit, rajzait és grafikai munkáit mutatják be. Nem lehet megindulás nélkül elmenni egy erős lélek és kimagasló értelem ezen megnyilvánulásai mellett. Valamennyiből kiérezhető a függetlenül

²¹ Emil Nolde tárlat volt 1924. március 11. – április 8. között a bécsi Künstlerhausban.

vívott harc: a harc az eszméért, a harc a technikával. Ennek az embernek látszólag semmi sem adja meg magát önként. Küzdenie kell önmagával és úgy tűnik, mintha minden alkalommal először fedezné fel a számára megfelelő kifejezőmódot. Az érzés és a közlési forma becsületessége rokonszenvesen hatna akkor is, ha egyébként nem járulna hozzá más. De olyan sok minden járul még hozzá, hogy a Csodálatosan Befejezetlent fölébe kell helyeznünk ama sokaknak, akiknek sem magukban, sem mesterségbeli készségükben nem kell kételkedniök és akikből még mindig tizenkettő megy egy tucatra. „Lázadás”, „Menekülés”, „Halottsiratás”, „Anya és gyermeke”, „Halott anya”, „Örület”, „Nyomor”, „A nyomorék”, „Üldözés”, íme néhány téma, amely csodálatos erővel alakítva úgy ölt formát, ahogy ennek a művésznek eszmevilágában otthonossá vált.

Ismeretlen szerző: Und wieder ein Ungar. [És ismét egy magyar.] Volks-Zeitung (Grosse Ausgabe), 1925. 03. 05. (Közlő: Derkovits Gyuláné: Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára. Bp. 1954. 98.)

Az utóbbi évek művészete, ameddig a fiatalok nem jöttek, tiszta formaművészet volt. Csak a portrék képeztek kivételt, melyekben a művészek lelki beállítottsága a legerősebben kifejezésre jutott. Ez volt érvényes minden formára, amit az impresszionisták mint egyetlen elemet előtérbe állítottak, és az atmoszférában feloldottak. Az érzelmeket és a hangulatot, a régi művészet két nagy erősségét a művészek lényegtelen, szubjektív magánügyének tekintették. Így tűnt el minden emberi az új művészetből, még ha az expresszionizmusról beszélünk is. Munch, Kubin, na és Kokoschka is lírai beállítottságú különcökként szerepeltek a mozgalomban. A vonal és a szín absztrakció lett, vagy a misztikus szemlélet médiuma. Ez csupán egy epizód volt, kísérletező, átmeneti művészet.

Amennyiben az előjelek nem csálnak, a fiatal művészek visszatálnak az emberhez. A konstruktivistákkal eljutottunk egy végponthoz, amely után a teljes feloldódás vagy az abszurd következik. Így aztán újra előkerült az egyetlen gyümölcsöz-tethető téma, az emberi lélek. Fiatal művészek néhány kiállításában ez a tendencia egyértelműen észlelhető.

A legerősebben Derkovits Gyulánál, egy fiatal magyar festőnél, aki a Weihburg Galériában (Weihburggasse 13.) korai olajképeit, pasztelljeit és rajzait állította ki. Az önmagával és a világgal is keményen viaskodó művésszel, aki kézművesként kezdte pályáját, csaknem két évvel ezelőtt ismerkedtem meg. Mélyen megérintett elkötelezettsége, és megpróbáltam felhívni a figyelmet ígéretes munkásságára. Képeinek erős érzelmi töltése, amely minden képéről hangsúlyozottan megszólít, a művész személyes élményeiből fakad. A szenvedést jól ismerő munkásosztály soraiból származik, amelynek tragikus életéből meríti motívumait. Nem vádol, hanem közvetlen tapasztalásait jeleníti meg. A halál komor legendává válik számára. A szenvedő ember érzemvilága sötét színárnyalataiban talál adekvát kifejezést. Így festi meg világosan felépített, monumentalitásra hajló kompozícióit, a

Halottsiratást, Menekülést, Üldözést, Lázadást, és néhány világosabb temperaképen a kismizettek szegényes örömeit (Séta), egy bensőségesen meglesett táj kopár szépségét. Derkovits művészetében a természettel találkozhatunk, nincs felesleges virtuozitás. Festményein és rajzain olyan erő jelenik meg, amelynek nem lehet ellenállni, olyan tehetség, amelykorunk kultúrájában sokakkal ellentétben nem merül ki szokványos formarutinban.

Hermann Menkes: Die Jugend. Drei Kunstausstellungen [Fiatalok. Három kiállítás]. Neues Wiener Journal, 1925. 03. 08. (A cikk Derkovitsra vonatkozó részlete)

A Weihburg Galéria 1. kerület, Weihburggasse 13. Derkovits Gyula-kiállítása arról tanúskodik, hogy a természet általi elhivatottság elsöprő ereje hogyan ragadja magával a nézőt. Az eredetileg megkezdett kézműves életpálya szemlátomást a legcsekélyebb hatással sem volt a művészetére. Derkovits számára az csak valami külsőség lehetett. Lelkében határtalan érzelmek dúltak, aminek köszönhetően a művész fajának, sőt az egész teremtett világnak a sorsát is sajátjaként volt képes megélni, s ez őt mindennel, ami él, összekapcsolta. Minden történés számára képpé állt össze, amelyek kézzelfogható egyértelműséggel egyesítették magukban százezrek szenvedéseit. Ezek az arcok a művészi alkotás útjára kényszerítették, taszították, így keletkeztek a képei: Lázadás - Menekülés - Üldözés - Halottsiratás - Anya és gyermeke a koporsóban.

Valóban, a legegyszerűbb mindennapos hírek mitikus, mondaszerű tartalmat nyernek, s jóval a mindennapok fölé emelkednek. Derkovits szíve csak akkor örvend, amikor az embert az elemekkel vívott harcában mutathatja meg. A harc számára minden. A fa is harcos, amikor a vihar haragvóan belekap nehézkes koronájába.

Ismeretlen szerző: Kunstausstellungen. [Kiállítások] Neues Wiener Tagblatt, 1925. 03. 25. (Derkovits Gyula és Gergely Tibor kiállításairól szóló cikk Derkovitsra vonatkozó részlete)

(...) most van kiállításuk Bécsben, persze különös körülmények között, amelyet egyelőre sajnos még csak titkos kiállításnak nevezhetünk. E fiatal magyar generáció közös jellemzője a szenvedélyesség, amellyel a művészet formai nehézségeinek leküzdésébe vetik magukat; hiányzik belőlük a klasszicizmusnak az a harmonizáló, de gyakran el is erőtlentető mozzanata, amely más országokban az efféle törekvéseknél gyakran megfigyelhető. Egyébként a két művész természetesen nagyon különbözik egymástól. A fiatal Derkovits, aki az új Weihburg Galéria katakombáiban állított ki, olyan legény, aki az asztalosoktól érkezett a festészetbe. Bizonyos értelemben teljesen feltétel nélkül való. Ezért persze néha kisiklások történnek, ami nem is lehet másként valakinél, aki hivatását a lelegejétől kezdve autodidaktaként építi fel. De azért itt-ott maradt benne hiba; tehetséges és halálosan komolyan

veszi feladatát. Női fej, egy fa alatt álló férfi átszellemült portréja (azt hittem, önarckép, de a fivére), két, csónakban ülő férfi több kísérlet után végre sokat ígérő, sikerült megoldása - bizonyos értelemben már beteljesülésnek tekinthetők. Gyengébbek a nagy kompozíciók; de ahol melléfog, mint a három gyanús legény képénél, akik lövésre kész fegyverrel lopakodnak az erdőn keresztül, ott is lángol a vad szenvedély. Jól sikerült - a nagy „Menekülés” képen és egy ecsetrajzon - a kocsni elé fogott lovak motívuma.

ß.: Bildende Kunst. Naturkraft. [Képzőművészet. Őserő.] Der Abend, 1925. 03. 08.

Hessky Orsolya fordítása

DERKOVITS GYULA MŰVÉSZI PÁLYAFUTÁSÁNAK SAJTÓ- VISSZHANGJA 1925–1929

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TÍMÁR ÁRPÁD

ÍRÁSOK DERKOVITS BÉCSI KIÁLLÍTÁSÁRÓL – 1925

A helyiség maga katakombaszerű, műkiállítások céljára újonnan adaptált pince; a felterített gyékények alól, a falakról nyirkos szag árad. A sarokban régi faragott ládák tetején feledve: egy néger faragvány, kínai maszk, modern egzotikusságra törekvő játékszer. Mintha erre járt bűvészek feledték volna itt őket... Derkovits maga is úgy húzódik meg képei között, mintha ott feledte volna valaki. Előveszed: nem tud ő németül – úgy él némán, idegenül megbúvva és küszködve ebben a nagy német városban, mint valami ideverődött pusztai állat. Csak okos szemei beszélnek mozdulatlan arcában. „Mit akar ezzel a zúrós vonallal ábrázolni?” kérdi tőle a bécsi kritikus. „Menekülést”, tolmácsolják a körülötte álló magyarok. „Hát ezzel a sárgakék fényel, mely kicsap a ló patái közül?” „Félelmet”. „Hát ez a rajz?” „Üldözik a menekült.” Hát itt? „Menekülnek.” – Ősállat, ősember félelme, megbúvó szökése, torpanó riadása. Szélvész gyötri a fákat, vulkanikus kitörés duzzasztja fenyegetővé a dombokat: ember, állat rémült, menekül. De ezekben a képekben a menekülés és rémület jelenetei alatt mégsem inog meg a föld. Mindenütt ott érezni roppant barna hátának biztonságát. Ember, állat, nyüzsög, kínlódik rajta: ő nem fordul ki alóluk. Háborús, polgárharcos évek, egy nyilvános szenvedéses proletársors lázadó panasza (Derkovits asztaloslegény volt, s mióta művész, sokkalta többet nyomorog, mint átlag asztaloslegények szoktak) – ez a képek legfelső tudatos rétege: ezt akarják megjeleníteni a gyötrött vonalak, sötétségből zöldesbarnából sárgába, pirosba törekvő, hideg kékbe, hideg zöldbe eltehetetlenedő színek. De az egyéni sors és a társadalmi adottság harca alatt ott nyugszik az örök ősparaszi metafizikum; a paraszt isten, a paraszt minden: a *föld*, és azt mondja: „Én itt vagyok, s amíg itt vagyok, nincs baj – áll a világ.” – S mint formaprincípium is ott van a biztos, teljes gömb alakú barnaság, minden állati és emberi test, minden szín, vonal, háromszög bevilágító éke mögött. Derkovits formái mind az ősgömbből törnek elő s beléje hanyatlanak vissza. Ezt a folyamatot minden egyes képen ki lehet analizálni. Hiába nyújtja meg az állat nyakát, fejét, hiába ráncigálja felfelé a lovak előlábát a művész; a gömb érvényesül az állatok kiszélesített, súlyos tomporában. Fejei mongoltípusú kerek koponyák, melyeknek konok dómjába furcsa hegyességgel ékelődik a kifejezést hordó rész: a szemek és a száj szögletei. Alakjait gyakran rajzolta kuporgón (ezek a

legsikerültebb mozdulatai), mintha oly erősen vonzaná őket a föld, hogy nem bírnak kiegyenesedni. Tömör gúlaként guggolnak a különös apró dombok közt, melyek viszont mint vulkanikus kelevények dagasztják, emelik a földet önnön határain túl. A fák lombja kuszált és szárnyyszerű-tollas, de a korona aránylag csekély a földbe szívódó, mintegy gyökér felé törekvő törzsek duzzadtságához képest. Mintha fái égből földnek nőnének. Majdnem minden kép felülnézéséből komponált: önkéntelenül nagyobb justt adván így a földnek, mint mi, körültekintgetők, felfelé kacsintók rendszeren juttatunk néki. De ez a földre irányultság – mely ennek a tudatos forradalmi léleknek öntudatalatti nyugalomcentruma – mégsem megbékélt, idillikus. Csak azt jelenti, hogy miután évezredek hiába próbálták a földet égre eregetni, mint a sárkányt: ideje lenne az eget lekényszeríteni a földre, mely a miénk, „kiből vétetünk s kibe visszatérünk mindannyian.”

Milyen festő Derkovits, jó festő, tehetséges ember, sokat tud, ügyes, jól komponál-e?... „Ich kann nicht deutsch. Bild muß sagen...”, mondja ő, ha valamit kérdeznek tőle. S képei felelnek is helyette: aktuális problémákat örök értékek biztos alapján átélő, tehát mai és általános érvényességű emberről beszélnek.

Lesznai Anna: Derkovits Gyula kiállítása. (Testvér, 1925. márc. 15. II. évf. 3. sz. 91-92.)

Magyar képzőművészek sikere Bécsben. Mostanában gyors egymásutánban több magyar képzőművésznek volt szép sikere Bécsben. [...]

Derkovits Gyula tehetségének is megérdemelt sikere volt. Tudomásul vették, besorozták azok közé, akiket számon kell tartani, akiknek útját figyelni kell. Derkovits-ról megállapították, hogy monumentalításra való törekvéseit nemcsak hajlama diktálja, de tehetsége is telíti. Sok embert, nagy, heves és izgalmas mozgásokat, egymásba komplikált, halmozott tájakat tud egymás mellé tenni aránylag kis képeken. Derkovits sokszor nem a teremtő benyomásból, hanem a gondolatból indul ki; szociális szemléletek diktálják egyes képeinek tartalmát. Ezek a szemléletek izgalmasak, mint a kor, amelyben élünk; a képein mozgó, rohanó, üldözött emberek, izgalommal vannak tele és az izgalom levegőjét lehelik. Derkovits ecsete nagy masszákat szeret emelni; hatalmas lovai száguldanak és féktelenséggel vannak teli. Derkovits asztalos volt; még keveset tanult; küzd kifelé az életért, befelé a művészi kibontakozásért. Forró és intenzív akarat feszíti tehetségét. [...]

(Világ, 1925. ápr. 15. - 13.)

A MENTOR KÖNYVKERESKEDÉSBEN RENDEZETT KIÁLLÍTÁS KRITIKÁI 1925

Derkovits Gyula, akinek a Mentor könyvkereskedésben van egy kis kiállítása, igen izmos fiatal tehetség. A kiállításon temperák és grafikai munkák szerepelnek. Egyéni

színezés, biztos kompozíció és a stilizáltságnak szuggesztív egyszerűsége jellemzik képeit. Egyes grafikai munkáin karakteradó erő és kitűnő rajztudás csillog.

K. [Kállay Miklós]: Derkovits Gyula képei. (Nemzeti Ujság, 1925. máj. 3. - 21.)

Grafikai kiállítás. Derkovits Gyula grafikákból és temperákból rendezett kiállítása tegnap nyílt meg a Mentor helyiségében. A fiatal művész az utóbbi két évben készült műveit mutatta be, közöttük több olyant, amelyek jelentős értékei a modern grafikának.

(Világ, 1925. máj. 3. - 19.)

Derkovits Gyula művei. A Mentor könyvkereskedés (Andrássy út 17.) kis kiállítási helyiségében Derkovits Gyula újabb grafikai és temperái láthatók. A művész kétségtelenül izmos tehetség, akinek nem egy alkotásában démonikus erő nyilatkozik. A forma fontosabb neki, mint a szín. Az utóbbi többnyire csak dekoratív kísérője művészi elgondolásainak. Az expresszionisták stílusát Derkovits egyénien értelmezi, ösztöne megmenti a modorosságtól. Még csak tudásának kell fejlődnie, hogy művei teljesen zavartalan élvezetet nyújthassanak.

(Budapesti Hirlap, 1925. máj. 5. - 10.)

Derkovits Gyula kiállítása. A Bécsben élő Derkovits Gyula, kinek néhány év előtt a Belvederében volt első kiállítása, most a Mentor könyvkereskedés helyiségeiben rendezett kisebb tárlatot, hogy újabb fejlődéséről beszámoljon. Derkovits színezéseiben is néhány újragyogású kép mellett sok impresszionisztikus szín-reminiscenciát találunk; annál meglepőbb, szinte élményszerű *vonalainak egészen egyénien megtalált lendülete*, fizikai mozgásban és lelki jellemzésben egyaránt kiváló ereje. Egy sor nagy grafikus lap a kis kiállítás ékessége, melynek szélfűvásos mozgalmassága, komor és szilaj igazsága Derkovits bensőleg átélt művészetéről tesz tanúságot.

(Az Est, 1925. máj. 5. - 11.)

Hat-hét év előtt még asztalosműhelyben dolgozott, ahonnan kilökte a tehetsége és hivatottsága. Tanult, dolgozott, pusztá, sötét odúkban lakott, éhezett, küszködött, fel is tűnt a Nemzeti Szalonban, 22-ben pedig kollektív kiállításával a legtehetségesebb fiatalok sorába került. Külföldre ment, tovább tanult és küzdött, míg aztán a Hagenbund és a Weihburg Galéria kiállításán a külföldi sajtó is nagy elismeréssel írt róla. Legutóbbi termésének egy részét most állította ki a „Mentor” könyvkeres-

kedésben. Rendkívül erős grafikai érzéke van, mely rajztudásával és kemény, nagy foltokban komponáló erejével témáit egységes markolással állítja oda, csak a legszükségesebbet, de azt művészi biztonsággal láttató fehér-fekete lapokra. Mindenütt az embert nézi, fát nyeseő kertésze, favágója, koldusa vagy olvasó nője néhány biztos nagy vonással emberének egész testi és lelki karakterét tudja feljegyezni. Színes temperáiban is a rajz a legjobb, még nem jutott el ugyan a színek teljes értékéig, bár egy-két tájképén és az „Evezők” ragyogó víztükrén nagyon finom valört ad. A sötét, nem is jól értékelő helyen kiállított munkái után jogos kívánsággal várjuk teljesebb és jobban látható megmutatkozását.

(m. j.) [Miklós Jenő]: *Derkovits Gyula kiállítása. (Magyarország, 1925. máj. 5. - 14.)*

Derkovits Gyula kiállítása. Bécsi sikerei után az Andrássy úti Mentor-könyvkereskedés kis kiállító-szobájában mutatja be *Derkovits Gyula* utolsó éveinek eredményeit. Ez a kis szoba Budapesten ma szinte utolsó menedéke a progresszív művészeknek. Grafikákat állított ki legnagyobbbrészt, amelyekben legjobban érvényesül erőteljesen megkomponált vonalainak lenyűgöző ritmusa. Erő, néha megdöbbenő erő jellemzi ezt a fiatal művészt, aki hat év alatt - amióta a fiatal asztalossegédet Kernstok tanítani kezdte - az új magyar festőgárda egyik erőssége lett.

(Pesti Napló, 1925. máj. 5. - 14.)

1922 óta, mikor a Belvederében utolsó kiállítását rendezte, eltűnt előlünk *Derkovits Gyula*. Bécsben élt, dolgozott s két gyűjteményes kiállításon ott volt szép sikere. Most kisebb kollekciónyi rajzát és festményeit a *Mentor* könyvesbolt (VI. Andrássy út 17.) meghitt kis helyiségében mutatja be, amely ebben a megpróbáltatásos időben végső menedéke lett félreutakon kereső fiataljainknak. *Derkovits Gyula* értékes tehetsége mellett a maga útján egyenesen haladó művész is, akit helyes ítélete a kornak bizonyos jelszavainak csábításából szerencsésen megóvott. Művészetét nem szükséges semmi divatos iránynak nevével megjelezni. Művészete egy lelkes és impulzív embernek őszinte beszéde. Munkája megannyi vallomása egy viharos léleknek, amelyben forrnak és kavarnak az indulatok. Kis gyűjteményében a tusrajzok dominálnak. Nagy vehemenciával megörökített mozdulatokat - emberi indulatokat - látunk rajtuk abban a lendületesen vázlatos előadásban, melyet általában az impresszionizmus gyakorlata honosított meg a festés művészetében. „Víz partján”, „Olvasó nő”, „Fürdő nő”, „Favágó” című rajzai egytől egyig megkapó alkotások. Temperával festett képei is ugyanilyen kvalitásúak: hatalmas vonal- és formaerőtől duzzadozóak. Igen értékes és vonzó művész *Derkovits*, nagyon megérdemelne felkarolását.

(e. a.) [Elek Artúr]: *Derkovits Gyula újabb munkái. (Az Ujság, 1925. máj. 5. - 10.)*

A Mentor liliputi méretű kiállításán ezúttal egy nagyon figyelemreméltó tehetség mutat be három tucat képet, Derkovits Gyula. Fiatal ember, aki nehéz küzdelmek közt vergődött, míg megszerezte stílusát. A kis gyűjtemény darabjai nem egészen egyforma értékűek, nekünk a magános nagy alakok jobban tetszenek, mint hevesen nekiiramodó kompozíciói, sőt az „Ülő nő”, az „Akt” és például a 29. számú „Leányfej” a többihez képest monumentális erejű és architektonikus nyugalmú. Érzéki szépséget ne keressen az, aki ide belép, ilyesmi kívül áll a festő szándékain, helyette talál becsületes elmerülést, rafináltság és körülményesség nélkül való egyszerű előadást, amelynek alapja a formák erős összevonása, redukálása, itt-ott szinte Giotto értelmében. E redukált formákra igen egyszerű meglátású színek borulnak, lokális színek, amelyek nem díszítő, nem gazdagító elemek itt, csak éppen velejárói a formáknak. Igen egyszerű, de lélekből jött beszéd a Derkovitsé s ez a lelkeség a maga együgyűségében megvan némely fejének tekintetében is. A színes temperákon kívül rajzok is láthatók itt, köztük jóleső igénytelenségével kötött le minket egy kertésznoé alakja.

(L. K.) [Lyka Károly]: *Derkovits Gyula képei.* (Esti Kurir, 1925. máj. 8. - 10.)

A „Belvedere” művészeti szalon megszűnésekor kétszer is foglalkoztunk ezen a helyen azzal a szomorú helyzettel, amely a legújabb művészeti törekvések mintegy harminc lelkes tagját szerteszórta: egy részük idegenben vándorolt, másik rész itthon tengeti tovább életét. Azok közé, akik idegenbe voltak kénytelenek vonulni, tartozik *Derkovits* Gyula is, aki most Bécsből jött haza és az Andrássy úti *Mentor*-könyvkereskedésben állítja ki legújabb műveit. Derkovits ennek a fiatal művészgárdának egyik leggyakrabban szereplő és legérdekesebb tagja volt, s különös erejét, művészi súlyát több ízben kiemeltük. Derkovits, aki fiatalságát egy vidéki városban töltötte, egészen 1918-ig mint *asztalos* kereste kenyerét, amikor megismerkedett Kernstok Károllyal, a külföldön élő jeles magyar művésszel, aki tanítványául fogadta. Ettől kezdve meglepően fejlődik tehetsége, és 1922-ben már önálló kiállítást rendezett a Belvederében. Azóta számos nagysikerű kiállítást rendezett külföldön. Most bemutatott művei az utolsó két év munkájának eredménye. Derkovits ezúttal csupa grafikát és tempera-képet állít ki - összesen harminc és egynéhányat. Művészete tulajdonképpen a legújabb törekvések egyik irányához sem tartozik, s talán az expresszionista stílushoz áll legközelebb, mert nemcsak stílustörekvésében, hanem témaválasztásában ennek az iránynak a hangsúlyát érezzük. A cselekvés, az aktivitás kihangsúlyozása adja meg művészetének jellemző karakterét. Munkássorban eltöltött fiatalságának emlékei, élményei erősen irányítják fölfogását, és ezt számos képe és grafikája elárulja. Ezek azonban ma egy kitisztult realitássá vagy szándékos képzetekké formálódtak ki nagyon intelligens egyéniségének átszűrődésén. „Üldözöttek”, „Lázadók”, „Nyomor”, „Menekülők” című képei és grafikai lapjai minden magyarázatnál tömörebben adják Derkovits művészi és embertársadalmi fölfogását. Témáinak egyéni és zárt formákba való komponáltsága a léleknek, izzó gondolatoknak szinte kirobbanó lendületével bontakozik ki nála. Ám a csendesebb, lírikusabb

hangok is csupa életteliességgel zengik a fiatal művész nemes művészetét. Most, hogy így mutatóban láthatjuk ismét műveit, érezzük, hogy Derkovits eltávozásával a jövő nemzedék egyik legértékesebb tagja veszett el számunkra – reméljük rövid időre!

i. e. [Iván Ede]: Derkovits Gyula. (Népszava, 1925. máj. 10. – 11.)

Három évvel ezelőtt rendezte első kiállítását a Belvederében. Azóta Bécsben szerepelt, kétszer is és nagy sikerrel. Most az utolsó két év terméséből mutatott be temperákat és grafikákat a Mentor könyvkereskedésben.

Derkovits Gyula a legértékesebb és legmélyebb kvalitású magyar művészek egyike. Nem a kísérletezők fajtájából való s az epigonokkal sem vállal közösséget. Amit alkot, az befejezett egész, hozzátenni vagy elvenni egy vonást, egy foltot sem lehet. Mélységes komolysággal és hittel alakítja monumentális témáit, őszinteségének szuggesztív ereje van. Témái, figurái, rajzai ugyanegy lélekből születtek és egymást magyarázzák. Nincsen kiemelkedően jó alkotása és nincsen láthatóan gyengébb képe; mindaz, ami ecsetje, tolla alól kikerül, organikus egységgé alakul. A legigazibb művészeket jellemző tulajdonság az, ami nála is megfigyelhető: nincs a többi kép rovására elhatalmasodott főműve, valamennyi egyforma értékű és valamennyi alkotójára mutat vissza. Derkovits elkötelezetten festői látású művész, aki vonalaiban is folthatásra törekszik, grafikájában is festményeket ad. A három évvel ezelőtt rendezett kiállítása óta színei is egyénivé fejlődtek, elhagyta a zöld harmóniát, tompa és mély tónusú színfelületek jellemzik temperáit.

Genthon István: Derkovits Gyula kiállítása. (Magyar Írás, 1925. jún. V. évf. 6. sz. 87.)

AZ ERNST MÚZEUM CSOPORTKIÁLLÍTÁSA – 1927

[...] a szezonnyitó kiállítás [...] öt fiatal festőt és egy szobrászt állít egy csoportba. Valamennyien az impresszionizmus után következő művészi kornak gyermekei. Azok közé tartoznak, akik mindenütt a világon új utakat keresnek, új kifejezési eszközökön törnek a fejüket az ecset és a festék számára, mert érzik, hogy leváltak annak a nemzedéknek testéről, amelyet impresszionisták néven ismer a világ. Ezeknek a művészeknek nyugtalansága, izgalma, kapkodása, sőt nem egyszer erőszakossága természetes mozzanat és mindaddig fog tartani, amíg meg nem jelenik az a zseniális Mester, aki mindazt ki tudja fejezni, amit a többiek csak éreznek, s aki klasszikus lesz a láznak, amely ma a világ fiatal művésznemzedékét emészti. [...]

Derkovits Gyula furcsa, komoly, magába zárkózott művészetét két terem képviseli. Komolyan gondolkodó, erősen érző művész, színeit fojtott szenvedély fűti, a nyughatatlan temperamentum teszi lázassá. Komor fantázia, de színei csodálatosan tudnak ragyogni a 67., 68., 70. számú képeken. [...]

(-ny.) [Kemény Simon]: Szezonnyitás az Ernst-múzeumban. (Az Est, 1927. szept. 11. – 8.)

Az *Ernst-múzeum kapunyitása*. A képzőművészet újnak nevezett irányjaiban nem először találkozunk azzal az öt festőművésszel, akiknek az Ernst-múzeum első kiállítása alkalmával megnyitotta termeit. Az új művészeti irányok kritikájában mindenesetre megállhat az a felfogás is, hogy az új irányok egyike-másika ezért vagy azért hibás, de tarthatatlan az az állítás, hogy ezeknek nem szabad nyilvánosságot adni. A művészet szabadsága egyenesen megköveteli a nyilvános demonstrálást, s az új művészet vagy önmagában hordja a propaganda-erejét, amikor jogosan arat diadalt, vagy közöny fogadja, mikor önmagában bukik el. Mikor az Ernst-múzeum öt valóban forradalmi úton haladó festőművészt mutat be, s alkotásaikhoz önvallomásukat is közreadja, kézenfekvő a feltételezés, hogy bizonyos mértékben mégis azonosítja magát ezekkel a művészi felfogásokkal, de ezt nyugodtan vállalhatja, mert ez az örök fejlődésű művészet igaz szolgálatát jelenti. [...] Derkovits Gyula a mozgásban jelentkező torz idomokat érdekes szintézis útján komponálja össze egységes hatású képpé. A szín nem fontos nála, csak ott dominál, ahol a szín fogalmat akar kifejezni (73. sz. képen a lila színű holttest). [...]

(b. m.) [Boross Mihály]: *Öt festő és egy szobrásznő*. (Esti Kurir, 1927. szept. 11. - 11.)

Valóban hat művész, a fiatal generációnak hat értékes tagja nyitja meg az Ernst Múzeum képzőművészeti szezonját, és joggal tarthatnak számot a festőnél és szobrásznál többet jelentő művész címre, mert mind a hatan mély és áhítatos komolysággal a művészet legmagasabb útjait keresik és legmélyebb problémáit. Nem a szokványok útját járják, hanem az igazi forrást akarják megtalálni és a maguk képét ebben a forrásban. Lázások, vehemensek és fiatalok. Nem gyerekemberek, nem újoncai a művészetnek és mégis fiatalok, mert a fejlődés és kialakulás útján törtenek. Akármilyen különbségek választják el őket egymástól, a szándék és a cél közös.

Ott van *Derkovits* Gyula, aki még az analízis és szintézis problémáinál tart. Még teljesen elszabadultan minden múltbéli emléktől, a természetén túl vagy a természet ellen a vonalban és színben megoldott sík uralmáról zeng néhány izmos kézzel megfogott nagy kompozíció, mint például az „Utca” című, vagy a „Vigadás”, a „Vendéglő kertje” és a „Gyászdal”. [...]

(bl.) [Bálint Lajos]: *Hat művész az Ernst Múzeumban*. (Magyar Hirlap, 1927. szept. 11. - 6.)

Az a művészgeneráció, amelynek öt tagja holnap mutatja be legújabb eredményeit az Ernst Múzeumban, csak relatíve fiatal, fiatalabb, mint az előttük járó generáció, amelytől élesen elválasztja őket a naturalizmussal és az impresszionizmussal való végleges szakítás, de az új törekvések képviselői régen kinőttek már a „fiatalok” szó vállveregető értelmé alól. [...]

Derkovits Gyula 40 festménye és rajza évek óta először ad teljes és egységes képet

ennek a nagytehetségű művésznek új fejlődéséről. Gazdag anyaga újabb bizonyítéka annak, hogy Derkovits az új magyar művészgeneráció egyik legkiválóbb értéke. Izzó drámaiság lüktet valamennyi kompozíciójában, ez a drámaiság legújabb képein erős romantikus elemekkel keveredik. Újabban mintha az elvont kompozíciók felé vonzódnék s különös kivágású képeken próbálja kissé szimbolizálva festeni az Életet, az Otthon-t. Nem ezek a legsikerültebb képei. Nekünk két kettős önarcképe s a „Vendéglő kertje” tetszett nagyon. [...]

(m-i.) [Mihályfi Ernő]: *Öt modern festő az Ernst Múzeum szezonnyitó kiállításán.* (Magyarország, 1927. szept. 11. - 10.)

A fiatalabb nemzedék négy festőművésze találkozik az Ernst Múzeum első őszi kiállításán. Egyéni törekvéseiken, erejükön és eredményeiken fölül az az egymástól független, de mégis közös szándék vezeti őket, hogy nemcsak festői mesterkedést, bármiféle rendszerbe szorított látást vagy önkényesen felállított elméleteke akarnak mintegy bizonyítani, hanem elsősorban azt a belső érzést igyekeznek színnel-vonallal elének állítani, amely őket, a festőket, nemcsak a téma megválasztásában, hanem munkájuk alkotása közben is vezette. [...] Derkovits Gyulát témaválasztásában épp úgy, mint jelenetei megfestésében az a rendkívüli jellemző erő mutatja meg legjobban, amely egy-egy mozdulatban, helyzetben a lefestett alakok egyéniségét is villanásszerű biztonsággal tárja elének. „Lovas”-a, „Menekülés”-e, „Halottsiratás”-a, „Vigadás”-a és különösen „Vendéglőkert”-je a tárlat főbb képei. Tisztára festői formákkal jeleníti meg újszerűen kiválasztott és meglátott témáit, de megfestésükben annyi az erő, az érzésbeli mondanivaló, hogy ez adja hétköznapi monumentalitásukat, Rajzai teljes műhelytanulmányok. [...]

(m. j.) [Miklós Jenő]: *Csoportkiállítás.* (Magyarország, 1927. szept. 11. - 20.)

Négy festőművész, egy grafikus és egy szobrászművész. [...] aki ezen a kiállításon kisebb-nagyobb kollektívával a közönség elé lép, már nem egészen ismeretlen nevű. Szerepeltek nagyobb kiállításokon, volt gyűjteményes kiállításuk. Elismerés, siker is kísérte bemutatkozásukat. Ez a gyűjteményük azonban jelentős átalakulást, fejlődést jelent, különösen annak a három művésznek a pályáján, akik a fiatalok közül már beérkezettebbeknek tekinthetők, mint *Derkovits Gyula, Molnár C. Pál és Walleshausen Zsigmond.*

A három közül kétségteljesen *Derkovits Gyula* a legerősebb és ezt a gyűjteményét főképpen az egyéniség súlya, robusztus ereje jellemzi. Derkovits már témaválasztásában is eredeti és jelentős, akár valami festői probléma megoldásának nehézsége izgatja, akár valami mélygondolat vagy érzés kifejezése fogja meg a fantáziáját. Rendesen nem is elégszik meg külön-külön az egyikkel. Azokon a képein, amelyek szinte misztikus mélységgel fejezik ki a lét és nem lét legnagyobb rejtelméhez való viszonyunkat,

mindig meglep a témái kifejezéshez hangolt festői vagy rajzprobléma megoldásának bravúrja is. Vannak képei, amelyekben szinte vizionárius izzás fog meg, de nincs egyetlen képe sem, amelynek ne volna komoly mondanivalója. Megbámulhatjuk „Rohanó lovait”, amelyek szinte a végtelensége akarják ragadni a szekeret. Középkori tömeg-egzaltációk ereje lángol a „Halottsiratás” nagyszerűen megkomponált barna akcsoportjában, amely ideges vibrációval veszi körül a halott mozdulatlan, sötét alakját. Egyik legsikerültebb kompozíció a „Vigadás” hatalmas vászna. És mint bravúros kompozíció a kolorisztikus tanulmány, egyképp rendkívül érdekes „Az utca”. [...]

Kállay Miklós: Az Ernst-Múzeum megnyitó kiállítása. (Nemzeti Ujság, 1927. szept. 11. - 11-12.)

Jó hagyománya a Nagymező utcai kiállító-teremnek, hogy a szezon megnyitását a fiatalok rendelkezésére bocsátja a terem falait. Most hatan vonulnak itt fel, nem a névtelen kezdők, hanem a már beérkezett s többször elismert új generációból. [...]

A legnagyobb kollekcióval Derkovits Gyula szerepel. Erős és kemény kezű ember, aki még az előbbi állomáson s nem mindig egyéni úton keresi az absztrakciók s a szintézis útjait. „Quartett”-jének ornamentális hatása, „Anyá gyermekkel” című képe s az „Utca” erős mozgalmassága mellett a „Vigadás” s a „Gyászdal” adnak komoly művészi effektusokat. [...]

Gy. T.: Csoportkiállítás az Ernst-múzeumban. (8 Órai Ujság, 1927. szept. 11. - 2.)

Régi jó mondás az, hogy senki se akar közönséges ember lenni, fokozottan illik ez a művészekre, ahol mindenki a maga egyéniségét akarja érvényre juttatni. Ez az érvényesülési vágy csodálatosan gazdag változatokban tárja elénk a művészek lelkivilágát, az őszinteségtől a legszélsőségesebb affektációkig. A legújabb irányok, melyekbe a legújabb divathóbortok is belejátszanak, majdnem a különtség határáig viszik az új és újabb művészeket. Ilyen fiatalokat látunk most is az Ernst-múzeumban. Tehetséges fiatalokat, akik a kincskeresők keserves vajúdásait élik át, hogy feltalálják legnagyobb kincsüket: önmagukat. A legértékesebb szereplő ezúttal *Molnár C. Pál*, [...] Tartalmasság dolgában hozzá legközelebb *Derkovits Gyula* áll, bár technikailag éles ellentéte. Ez inkább a szilaj víziók embere. Szertelen és vad is néha. Színei épp ily önkényesek. Fest feketéslila aktot, melyet kávébarna arcok „siratnak” („Halottsiratás”), de ugyanekkor ilyen lila és piros húsokkal festi meg a „Vigadás”-t, mely különben igen mulatságos, a holland groteskségekhez közel álló vászon. „Utca” c. vásznán a rálátásos kavargás, önarcképén a földrengésszerűen összedobált bútor, „Quartett” c. képén a kottákkal kavargó hegedűsök - mind a nagy ambíció élénk, szinte vulkanikus kitörései. [...]

(k. k. I.) [Kézdi-Kovács László]: Fiatalok az Ernst-múzeumban. (Pesti Hírlap, 1927. szept. 11. - 9.)

Posztimpreszionisták. De talán mindennél fontosabb, hogy fiatalok és tehetségesek. A hivatottságot igazoló erőpróbán már túlvannak, ám a végleges eredmények csúcsa még - hála istennek - előttük kéklük, a holnap reménységében. Az mit sem tesz, hogy mind más úton indulnak feléje. Sőt éppen ez a megnyugtató. Mert a módok és eszközök különbözősége, egyéniségük egyre markánsabb kifejléséről tanúskodik. Akármerről indulnak is, bizonyos, hogy el fogják érni a kitűzött vagy keresett célt, hiszen mondottuk: fiatalok és tehetségesek. [...]

Derkovits Gyula csupa komoran csillogó erő és merészen előretörő bátorság. Önarcépe, két nagyobb kompozíciója, „Országút”-ja és „Vendéglőkert”-je még szigorú önkritikával megválogatott kollekciójából is magasan kiemelkedik, kiforrott, nemes értékeivel. *Gouche*-festményei és tusrajzai ugyancsak a legkomolyabb elmélyülésről tanúskodnak. Ragyogó mesterségbeli tudás érvényesül ennek a kivételes tehetségű művésznek különösen „rálátásos” képein, párosulva a par excellence festői szemlélet és kifejezés ritka kvalitásaival. [...]

K. A. [Kárpáti Aurél]: Fiatalok az Ernst-Múzeumban. (Pesti Napló, 1927. szept. 11. - 10.)

Nagyszámú közönség jelenlétében, gróf Klebelsberg közoktatásügyi miniszter nevében Rónay Zoltán miniszteri tanácsos, a főváros részéről Liber Endre tanácsos nyitották meg az Ernst-múzeum első tárlatát. Legnagyobb sikere *Wallehausen* Zsigmond és *Derkovits* Gyula kollekciójának van; [...] *Derkovits* eredeti, robusztus erejű művészegyeniség, akit nemsokára az elsők között emlegetnek; „Rohanó lovak”, „Halottsirató”, „Vigadás” kivételes talentumtiszteletet parancsoló alkotásai. [...]

(m.): Fiatal művészek kiállításának vasárnapi megnyitása az Ernst-múzeumban. (A Reggel, 1927. szept. 12. - 10.)

Az Ernst Múzeum kiállítása. Fiatalok kiállításával kezdi idei művészi szezonját az Ernst Múzeum. Hat immár ismert nevű művész hozta el munkásságának legjavát a szezonnyitóra. A kiállítók közül kétségtelenül legjelentősebbként emelkedik ki *Derkovits* Gyula és *Cselényi Wallehausen* Zsigmond. Hatalmas drámai erő nyilatkozik meg a lassú, de egyenletes fejlődésű *Derkovits* minden egyes vásznán. Ez a drámaiság azonban nem külső témájának a megválasztásában nyilvánul: a képek belső tartalma, színeinek, formáinak összehangolása az, ami izgató feszültséget okoz, s a szemlélőt is nagy színjátékok izgalmával fűti fel. Minden mondanivaló elsősorban festői ezeken a hol sötét komorsággal, hol tüzes villogással élénk kerülő képeken. Nem a külső téma, hanem a művész világnézete az, ami foglalkoztat. Nagy zokogások, föllendülő tüzes lelkesedések váltakoznak a képeken, amelyek közül egyik-másik abszolút értékű monumentális alkotás, s igen nagy reményeket támaszt e nem mindennapi művész jövő fejlődése iránt. Legjelentősebb képei „Kapások”

című remekül térbe komponált temperája, „Kvartett” és Országúton” című kis vászna, „Menekülés” és „Vigadás” című hatalmas arányú nagy munkája, továbbá két érdekes és finom hangulatú kisebb munkája, az „Ősz” és a „Sashegy”. [...]

(Uj Nemzedék, 1927. szept. 13. - 8.)

Hat érdekes és értékes művész gyűjteményes anyagával indul ez idei szezonmegnyitója az Ernst-múzeumnak. A hat művész a hihetetlenül fölszaporodott művész-sokaságunk hat nagyon komoly reprezentánsa. Művészi ösztönösségük nagyjában a ma művészetének lényegéhez tapad, de tudatos egyéniségük is ebben éli ki magát. Túlhan azon a zűrzavaros és konok elvragaszkodáson, amely a mai irányok szigorú tételességét jelentette, mind a hatan - ha más-más úton is - egészen a maguk egyéni meggyőződésével keresik igazi művészi énjüket. Mind a hatan rövid hitvallást tesznek művészetük lényegéről a katalógusban megjelent soraikban. [...]

Derkovits Gyula talán a legmonumentálisabb erejű egyéniség közülök. Ő valóban a mai élet és társadalom jelenségeit festi, s „tudomásul veszi az aktualitásokat”. Megkapó az a művészi szemlélődése, amellyel az élet, az emberi társadalom mélyére tekint, ahol nem a szépségek, a mámorok finnyás virágai illatoznak, hanem a röghöz tapadó bánat, a furcsa rémületek, a jajongó gyászsírárok, a kültelki utcák életjelenségei terpszkednek. Mindez valami száguldó iramú elevenségbe, meglepő életaktivitásba sűrűsödik nála. Néha szinte a torzulásig fölfokozódik nála ez az erő a kifejezésben, mintha Dosztojevszkij tolla sugallaná mondanivalóit. Ha ellágyul is, sohasem érzelmes, inkább gyászosan elkomorult. Hatalmas utat tett meg néhány év előtti tétovázásától. Ma egyik legeredetibb egyénisége művészetünknek. [...]

i. e. [Iván Ede]: Csoportkiállítás az Ernst-múzeumban. (Népszava, 1927. szept. 14. - 7.)

[...] Az Ernst Múzeum évadnyitó kiállításán a fiatal nemzedék még forrongásban lévő, friss terméséből mutat be igen érdekes gyűjteményt. A múzeum falait komoly ígéretek borítják, olyan próbálkozások, melyek a most érlelődő művészeti törekvések javából valók. *Molnár C. Pál, Derkovits Gyula, Simon György János* az ifjú generációnak számottevő tagjai, vérbeli művészek, akik nem divathóbortnak hódolnak, mikor a kifejezés új útjait keresik, hanem benső meggyőződéseik számára nyitogatnak friss szemhatárokat. Munkáikban még sok a kereső bizonytalanság, még nem nyújtanak kész eredményeket, de a lázas erőlködés közben, mely által látomásaikat érlelgetik, máris eljutnak a lelket éreztető művészi élményekig. Az ilyen nagy, verejtékes küszködés közben természetesen el-elcsúszik még az alkotó kéz, a célon túlugró nekilendülések elég gyakran ragadják túlzásokba csak a munka bevégzése után föleszmélő művészt, az igazi, leszűrt eredmény akkor alakul majd ki, mikor az ilyen nyers, fiatal erő megtalálja az önmérséklés aranyabláját. [...]

Derkovits Gyula elmélyedő, érdekes művész. Festményein a gondolati elem uralkodik. Egelőre ez még erősebb hatást gyakorol reánk, mint a festői megoldás, itt még úgy érezzük, mintha ecsetje nem érné utol képzeletét. Túlfűtött, komor képzelőerő sűrűsödik e vászakra. Rejtelmes emberi lélekzugok tárulnak föl a furcsa színek és izgató vonalak révén. Egynémelyik képén azonban már kezd harmóniába összecsengeni a gondolati és festői elem. („Quartett”, „Országúton”, „Menekülés”). Ezek a képek érdekes, sokat ígérő művészi út állomásai. [...]

Mariay Ödön: Ernst Múzeum. (Napkelet, 1927. okt. 1. V. évf. 8. sz. 745.)

Ki mondja meg, miért kell élni, miért szenvedni és hányódni, ostoroztatni és üldöztetni, vérezni a kenyérért, szomjúhozni az elérhetetlen pihenést, fetrengeni fojtogató öklök szorítása alatt, és lázongva ölelni a keresztet? Nehéz az Isten zenéjét kihallani a káosz csatazajából... Bongó gordonkaakkordként hullámozza át a kozmoszt a zene, és csak kevesen hallhatják megváltó zúgását. A kancsuka suhogása belesüvíti a szférák zenéjébe, szíjat hasít a lélek testéből és jajjá torzítja az énekre csendülő hangot.

Az élet erő. Az élet szín, meleg nap, forró pára és csorduló indulat. De a szenvedés is élet. Borzasztó ellentmondás – ki fejt meg? A zenélő életnek torkán szorongatja a szót a szenvedés telje: a halál. „Halál, hol a tövised?” Itt a halál tövisé, mélyen beleváj a művész szívébe, tépi és szaggatja testét. Nem tud megtisztulni és megbékélni a hitben, mint a damaszkuszi országút apostola, öneki élet és elmúlás, öröme és halálordítás, szeretetmeleg és gyűlölethajszka – ellentmondás marad, mely felett síró lélekkel, összeszorított ajakkal, az örök kérdés kínjától kupolává dagadt homlokkal áll és – dolgozik. A művész több szenvedést, több örömet és több ellentmondást bír elviselni, mert formába tudja önteni, ki tudja vetíteni, ami a kehelyből kiforr és kicsordul.

Furcsa dolog, hogy a leghatalmasabb emberi megnyilvánulás, a művészet, bizonyos emberek számára iparrá tud válni, hogy emberek művészekké lesznek, akik sohasem sejtették emberi voltuk legkínzóbb kérdését. „Művészet és pálya” – mily gúny rejlik e két szó összekapcsolásában! A művésznek mindig megfoghatatlan lesz, hogy miért kényszeríti a kegyetlen társadalom arra, hogy művészetéből pályát kanyarítson. Ha megértené a ma társadalma, hogy a művészet *elvben* más, mint a többi kenyérkereset, hogy a művészet, ha igazán művészet, nem tagtárs, nem adóalany, nem választópolgár, nem aktaszám, nem Tisztelt Úr, nem ügyfél, hanem hatványozottan az, ami én, te ő együttesen vagyunk: emberi?

Hiszem és tudom, hogy a művész viszonya a társadalomhoz változni fog. A kiváltság, melyet az individualista társadalom a művész személyének nyújtott, meg fog szűnni, és a kiváltságban a művész alkotása, a *művészet* fog részesülni. Akkor a kontárnak nem lesz többé érdemes „művészé” lennie, a művész pedig kielégülhet alkotása visszhangjában.

A romantikus művésztípus, ha lehámozzuk róla a külső, regényes mázt, az utolsó száz év művészenek típusa. Derkovits Gyula szomorú prototípusa ennek a művész-

fajtanak, külső-belső sorsát illetően egyaránt. De mily enyhe a régi romantika szenvedése és szenvedélye a felajzott érzések eme háborgása mellett!

Derkovits tájat fest. Csónakokat a csendes vízen, utat, fákat, házakat. Mennyi nyugtalan temperamentum a világ e kis sarkában! A töltés kövén, a tetők szögletén keresztül lüktet a zilált fák, a tükröző víz, a melegen áthullámzó fény rezgése. A gyönyör és szenvedés, a látás és a hallás, a test súlya és a szárnyaló lélek könnyűsége valami furcsa áomlétbe borul. Lázás álom: ez Derkovits művészete.

Cigányok. Nem e földről valók, és mégis: húsuk animálisabb a mi húsunknál, vérük véresebb a mi vérünknel, sorsuk még torzabb a mi sorsunknál. A cigány groteszk duhajkodása lidéres álomképpé alakul. Részeg tánc, kicsavart tagok lomhafurcsa dobálása, tántorgása, valahol az udvaron, tetők és félreeső ablakok között és valami titokzatos, megfeythetetlen csendmaggal a réveteg szemek mélyén.

Borzasztóbb a menekülések orgiája. Hullámzó fények szakítják meg a sötétet, páni nyugtalanságtól űzött, irtózatba merevedett szemű emberek vetik lomha, dagadó testüket a káosz örvényébe. Az állat, a fa, a föld feszülő súllyal láznak a nirvána ellen, de az ember szaladni tud, menekülni, kétségbeesni, félni, félni.

Túl a féktelen, vad, páni hajtóvadászaton, csendes mozdíthatatlanságba mered a problémák problémája: Élet és Halál. Az ostorcsapás fáj, a suhogó kancsuka sebeket mar. De borzasztó csak a dermedt, vérrel áztatott, vonagló csend, melyben a lét örök kérdései fogamzanak.

Eleven és a jövő fejlődésre nézve termékeny az a művészet, mely valódi lelki tartalmaknak teremt valódi új formát. (És ha ez a forma történetesen valami régi formával korrespondeál, akkor ne utánzásra alapuljon, hanem félig-meddig öntudatlan és akaratlan újrateremtésen.) Nem szenvedett annyit nemzedék, mint Derkovits nemzedéke, nem kínoztattott annyit és nem hányatott parttalan vizeken. Csoda-e, ha lázasabb és torzabb ez a művészet a többinél? Ha igaz művészetről beszélhetünk, úgy forró életigazsága *ennek* van.

Rabinovszky Máriausz: Derkovits Gyula. (KUT, 1927. II. évf. 4-5. sz. 7-10.)

KRITIKÁK A TAMÁS GALÉRIA KIÁLLÍTÁSÁRÓL – 1929

Hiába erőlködnek a prókátorok, nem sikerül a magyar művészet egészséges megifjodását megakadályozniok. A tehetségesek közül még azok is az új kifejezési formák mellé állanak, akik nem járták meg Párizst. Sőt modernségük még eredetibb, mert kevésbé befolyásolja őket a Szajna-parti világváros nemzetközi iskolájának modora. *Derkovits* Gyula is csak távolból szemlélte az átalakulást, ezért stílusa egyénibb, zamatosabb nem egy hasonló ívású, Párizst ismerő kollégájánál. Művészetét valami ős-keleti fantázia hatja át, amiről nem ad számot magának, ösztönösen stilizálja át így a legköznapiabb motívumokat. Teljesen önkényesen jár el a színekkel. Ugyanazon a művén egyik helyen a lokális színeket emeli ki, mellettük a reflexeket hangsúlyozza, vagy pedig egészen önálló, fantasztikus színbe öltöztet egyes részleteket. Egyedül a harmonikus összhatás fontos neki, nem pedig egy elv következetes

keresztülvitele. Néhol apróbb, csendéletszerű hatásokra vágyik, máshol meg nagy dekoratív egyszerűségeket, hatalmas színfoltokat keres. Még érne, tisztulni kell Derkovits művészetének, de máris határozott, egyéni szólam fiatal festészetünk orkeszterében. Meglepő tehetség a fiatal szobrász *Mészáros László* is. Szent naivitással áll a természettel és illő tiszteletadással a megformálandó anyagával, a kifaragandó kővel szemben, melyet sohasem akar annyira megeleveníteni, hogy az elveszítse súlyát, és hogy a beléábrázolt alak elfelejtse rabságának misztikumát. Ebben a kettősségben rejlik művészetének modern archaizmusa, megkötött életenergiája. Néhány feje a régi görög szoborarcok titokzatosságáról regél, aktja, ülő embere pedig a természetlátásnak bátor nyíltságát, részleteken felülemelkedő monumentális érzékét bizonyítja. Mikor jön meg az ilyen tehetségek ideje nálunk is? A kiállítás az Akadémia utca 8. alatt lévő Tamás Galériában látható.

Y. E. [Ybl Ervin]: Derkovits Gyula és Mészáros László kiállítása. (Budapesti Hirlap, 1929. okt. 6. - 19.)

A Tamás Galériában most másodszor látunk egy fiatal szobrászt, *Mészáros Lászlót*, akinél egészségesebb és hatalmasabb tehetség már régen jelentkezett a tehetségekben gazdag magyar művészeti életben. Titokzatos és mély művész, aki szinte gyermekora ellenére érti a tiszteletkeltés varázslatát. Minden munkájából sugárik a mély érzés, az előkelő részvét, a gyengéd szánalom minden emberi létezés iránt. És ha néha eszünkbe is juttatja Meunier-t vagy az ősi népek szobrászatát, semmi esetre sem úgy, ahogy az utánczó emlékeztetnek utánczott példaképeikre. „Mongol tavasz” című aktja mesteri harmóniája a szépség és ifjúság kifejezésének, s vörös kőből faragott fejét nézve megdöbbenünk a csodálatos száj fájdalmas vonásától. Milyen szomorú monológot mondanának ezek az ajkak, ha szóra nyílhatnának.

Ennek a remek tehetségnek méltó párja a kiállítás festője, *Derkovits Gyula*. A színeknek ez a tiszta költészete elbűvöl. Semmi mocsok a festékjében és a fantáziáján. Az érintetlen, hamvas álmok szép világa és izgalmas érdekessége a vásznan. A valóság szépségeinek szebb átköltése igazi művészet. Ritkán láthatjuk ilyen egybeforrottnak a festéket, az ecsetet és a művész lelkét. *Derkovits Gyula* modernsége már túl van a krízisen és a művészete éppoly átlátszó és érthető, mint a természet többi szépsége.

(ks.) [Kemény Simon]: Egy festő s egy szobrász. (Az Est, 1929. okt. 6. - 4.)

Derkovits Gyula képei, Mészáros László szobrai a Tamás-galériában. A korán induló szezon váratlanul nagy művészi szenzációval szolgál. Csendben, az előző évi értékes munka sikerét elmélyítő tevékenységgel fogott hozzá a Modern Kiállításszervező Bizottság ez évi tárlatprogramjához, s íme már a második tárlaton kirobban egy festőzséni és egy szobrásztehetség.

Derkovits Gyula modern festő a szó legnemesebb értelmében, s ő is, mint minden haladó irányban dolgozó művész, a kifejezés új útjait keresi. Nála a fény és a szín egymásra hatásában megjelenő képképződés, ennek megérezkítése, művészi formanyelven való kifejezése a probléma, tehát ugyanaz, amit a haladó művészi irányok túlnyomó többsége boncolgat. Ebben az irányban nem egy művész alkotott már egyetemes elismerésre méltót, de olyan tökélyel, mint ahogyan ez *Derkovits* Gyulánál jelentkezett, eddig példa nélkül állt. Húszegynéhány képe mind ebben a problémában fogant, figurát, tájat, csendéletet, kompozíciót látunk, tehát naturát, amelyről *Derkovits* mondanivalóit a fényben és színben feloldott forma meglepő ábrázolással adja elő. A hármas számú képe, a „Hajnal” című vászon olyan bravúrral, olyan tökéletességgel, annyi ékesszólással tör elő, hogy ez a kép egymagában zseniális magaslatra emeli a művészt. Ugyanilyen érték az 1. számú hangulata s figurában még a 23. számú aktja emelkedik ki befejezettségével a külön-külön egyenlően gondosan kiválasztott anyagból.

A galéria helyet adott *Mészáros* László szobrainak is. Ez a fiatal művész a megállapodott korú művészek fenséges nyugalma mutatja, olyan kiforrott formaérzéssel, amilyenre még a gazdag új magyar szobrász-anyagban is kevés példát találunk. *Mészáros* ezzel a lefékezett természettel, ezzel a mozdulatlan-ábrázolással, annak ellenére, hogy formaábrázolása a legmodernebb irányokkal rokon, szinte konzervatívnak tűnik föl. Ülő férfiszobra monumentálisan hat s ez a második sorozat igazolja azt a kitűnő véleményt, amit róla már első ízben alkottunk.

(*Esti Kurir*, 1929. okt. 6. - 6.)

A *Modern Kiállítást Szervező Bizottság* tavalyi szezonjának talán legszebb eseménye volt egy fiatal szobrász munkáinak bemutatása. Kevesen vannak a jó magyar szobrászok, kétszeresen örültünk ennek az új nagyszerű tehetségnek. És örömünk csak fokozódik, mikor most az új szezon elején újra bemutatják a Tamás Galériában ennek a szinte gyerekembernek a nyáron át készült új munkáit.

A kis kiállító-teremben, a bejáratnál szemben van egy életnagyságú szobor. fiatal munkás. Ez az egyetlen szobor biztos ígéret arra, hogy ez a fiatal művész megteremtheti az igazi, régen várt monumentális magyar szobrászatot. Lenyűgöző a nyugalma ennek a férfiszobornak, kikívánczik innen a terekre vagy egy gyár elé, mint a munka fenséges szimbóluma.

Van egy nagy női aktja vörös müköbe öntve, az egyiptomi szobrászat egyszerűsége és ereje mérhető hozzá. És a többi szobra is mind, női fejei, fiú aktja, a legtisztább érzés, monumentalitás, egyszerűség és hatalmas erő. Tessék jól megjegyezni ennek a fiatal szobrásznak a nevét, *Mészáros* Lászlónak hívják, nagyon sokat fogunk még róla hallani. Állam, főváros, tessék munkát adni ennek a művésznek, akit csak a nagy feladatok vonzanak, és aki méltó arra, hogy szobrai díszítsék a házakat és a tereket. Adjanak alkalmat neki, hogy tehetsége egészen kifejlődhessen.

A kiállítás festője *Derkovits Gyula*. Vagy két évtizede a legjobban hangzó nevek egyike a modern magyar művészek között, és most ezen a kiállításon csodálatos gazdag érettségben látjuk művészetét. Vérbeli expresszionista festő, akinek formáiban és színeiben mély tüzek égnek, lázas belső feszültség vetődik ki minden képe síkjára. Most feloldódott motívumainak romantikus zsúfoltsága, a belső tűz, feszültség megmarad, de tisztább és egyszerűbb lett és még sokkal közvetlenebb.

Többet ad ez az egy terem, mint a Múcsarnok őszi kiállítása, annak mind a tizenhárom terme. [...]

(*m-i*) [*Mihályfi Ernő*]: *Két kiállítás.* (Magyarország, 1929. okt. 6. - 2.)

A Tamás Galéria XII. kiállításával megszerezte azt a jogot, hogy az új utakat kereső fiatal művészek pártfogó intézményének tekintsük. A vasárnap megnyíló kiállításon *Derkovits Gyula* és *Mészáros László* mutatják be tehetségük legújabb termését. *Derkovits Gyula* festő is túl van már az első keresések lázas nyugtalanságán. Csendes, küzdelmes évek emésztő, de tisztító válságán keresztül érkezett el művészete teljességéhez. Tragikus színezetű egyénisége a formák és a rajz dinamikus túlfeszítettségében keresett levezetést, fojtott, komor színei alatt felvérzett a keserűség és a fájdalom. Azután a természet örök törvényei szerint felengedett a kéreg, megtalálta a kevésbé könyörtelen szépségeket. Ezek a képek fokozatos fejlődésének bizonyosságai. Látási köre kibővült, a drámai akcentusok mellett a tiszta festői líra is megszólal már a képein. Legújabb termése – ha szabad így jellemezni – festőibb festészetet jelent és a pszichológiai elemek csökkenésével gazdagodott festői tartalomban. A „Hajnal” című képe könnyed és mégis mély zengésű a színorkeszterével, a „Halászos”, a „Baromfivásár” is vakítóan izzó, de keményen együtt tartott színeivel, a „Halászélet”, az „Erdő”, a „Táj” férfias lírájával legjobb darabjai legújabb oeuvre-jének. Művészi problémái érettek, kifejezőmódja biztos, mondanivalói őszinték és ezért elhithető erejűek. *Derkovits Gyula* ezzel a kiállítással az elsők közé került.

A másik kiállító művész *Mészáros László* huszonkét éves szobrász nehéz feladatra vállalkozott ezzel a demonstrációval. Első kiállítása meghökkentő meglepetés volt: fiatal ember még alig hozott a szobrászat nehéz és lassan érő formanyelvén ilyen kész alkotásokat, mint amilyenekkel *Mészáros László* adta le a névjegyét a művészvilágban. A sokáig visszhangzó első siker után a felfokozott várakozás hidrájával kellett megküzdenie, itt kellett újból és visszaható erővel bizonyítania, hogy nem a természet szeszélye inspirálta néhány remek alkotásra, hanem az őstehetség szólalt meg benne az állandóság jellegével. *Mészáros* állja a próbát: ez a második szoborkollekció nem jó, hanem még érettebb, jobb, mint az első. Minden szobra bámulatosan friss és szinte leplezi az anyaggal folytatott küzdelmet. Valami Rodin-i impresszionizmus játszik a tömör formák felületén, de a felfogásban félreismerhetetlen jelei vannak az egyiptomi szobrok monumentalitásra törekvő egyszerűségének, anélkül azonban, hogy szögletességükkel megmerevítenék a modellálás könnyed üdeségét. A „Mongol tavasz” című szobor is orientális elemekre utal, mert

az egyszerű mongol leányfigura már a tökéletesség határait súrolja. A 31. számú ülő gipsz-szobor bámulatos egyszerűségével és kitűnő térmegoldásával, egyensúlyban tartott formáival ércbe kívánczó alkotás. Mészáros László, a fiatal magyar szobrásznemzedék egyik legnagyobb ígérete, akinek nevével még nagyon sokszor kell találkozunk.

Márjás Viktor: Derkovits Gyula és Mészáros László kiállítása a Tamás-galériában. (Nemzeti Ujság, 1929. okt. 6. - 21.)

A Tamás-galéria grafikai kiállítását *Derkovits Gyula* kollekciója váltotta fel. A kissé romantikus és erősen programatikus kompozíciók után *Derkovits* is azokhoz a problémákhoz fordult, melyek a modern magyar festészetet ma szinte kizárólagosan foglalkoztatják: a tiszta, naturalisztikus expresszionizmus problémáihoz. Ezen belül azonban képei a mai festészet egyetlen mesterével sem mutatnak rokonságot, teljesen más, mint ez irány jellegzetes képviselői. Mai munkáin főleg a színharmóniák problémája foglalkoztatja, s ebből a szempontból képei két csoportra oszthatók. Egyeseken világos, hideg skálával kísérletezik s kék, zöldeskék és kékeszöldből építi fel képeit. Másutt barnát, rozsdavöröst és *aranyat* használ s ezekkel és a kép deszkájának szín gyanánt használt vörösbarnájával egészen rafinált harmóniákat hoz létre. Képei közül különösen „Halászok”-ját, a „Halászélet”-ét, „Pihenő nő”-jét kell kiemelni, ezek teljesen komplett alkotások, színben, kompozícióban egyaránt.

A kiállítás szobrásza, *Mészáros László*, műveinek második sorozatát mutatja be. Tavaly statikus problémák mellett még túlerősen foglalkoztatta a felület struktúrájának részletezően objektív visszaadása. Utolsó alkotásai közül azonban „Ülő férfi”-jének masszív zártága és a sommásan megmintázott felülete teljes letisztulást mutatnak. Egész anyagának legkiemelkedőbb darabja azonban a kissé irodalmi ízű „Mongol tavasz” címet viselő női akt, melyet tökéletes statikája, gyönyörűen zárt architektúrája és biztos felületkezelése a modern magyar szobrászat egyik legszebb alkotásává avatnak.

A kiállítás az idei szezon első komoly eseménye.

(-r.) [Péter András]: Derkovits Gyula és Mészáros László kiállítása. (Pesti Napló, 1929. okt. 6. - 16.)

A Tamás Galéria ma megnyílt kiállításának anyagát ez a két művész szolgáltatja. *Derkovits Gyula* diszharmóniás, tépett lelkű, keserű-torzító érdekes művészetét már nemegyszer méltattuk. Most nem kevésbé érdekes új alakulás előtt áll a művész. A világot mintha harmóniásabbnak kezdené látni, jelenségeit tetszetősebbeknek. Mintha gyászos látomásait némi derű kezdené átjárni. Formailag ez a lelki alakulás úgy mutatkozik, hogy *Derkovits* közelebb került a természethez, s hogy az, amit ábrázol, nemcsak önmagának életszerűségét és fájdalmát érezteti, de az ábrázolat alapjául

szolgáló természeti benyomásra is jobban emlékeztet. Új képei, amíg egyrészt kivetkőződőben vannak eredendő sötét tónusukból, másrészt kevésbé bonyolult vonal-szerkezetűek. Ennélfogva áttekinthetőbbek. Az ember ráismer bennök arra, ami az ábrázolás tárgya. Lehet, hogy emiatt talán kevésbé „modernnek” új képei, de nem kevésbé érdekesek. Ezen az úton, azt hisszük, értékes eredmények várnak a művészre.

Mészáros László a másik kiállító, szobrász, mégpedig egészen fiatal. De művészete éppenséggel nem fiatalos, vagyis a megvalósításban kezdetleges. A jövő kitűnő szobrásza érzik műveiben. Már is fejlett a plasztikai képessége és a kompozíció iránt is jó érzéket mutat. Legjobb példa erre jól megkonstruált ülő férfialakja. Kőszobrait maga faragta, mégpedig – mint tőle tudjuk – előzetes megmintázás nélkül, a modell után egyenest a kőbe. Meg is van szobrainak az a hamisítatlan kő-karaktere, amit nem lehet mesterséges eszközökkel földidézni. Csak a szoborpályázatokon való részvételtől őrizze meg a gondviselés. Művészetünk magasban trónoló pártfogói azt hiszik, hogy nyilvános pályázatok kiírásával segítenek a művészetben és gyakorlóin. Pedig az eredmény majdnem kivétel nélkül egy-egy rossz szobor, és tömérdek szobrásznak – nem egy tehetségesnek is – az elvérvése.

(e. a.) [Elek Artúr]: *Derkovits Gyula és Mészáros László.* (Ujság, 1929. okt. 6. – 23.)

Az elmúlt szezón során a Tamás-galéria egyik kiállításán feltűnt egy fiatal szobrász. Tavaly még csak azt írtuk róla, ezt a nevet, *Mészáros László*, meg kell jegyeznünk magunknak – ma már bátran leírhatjuk, hogy ez a húsz évét is csak alig betöltött fiatalember az az eljövendő szobrászművész, akire évtizedek óta hasztalan vár a magyar képzőművészet. Mert ez a fiatalember szobrász, ennek a fogalomnak abszolút értelmében. És azonfelül, hogy szobrász, még csak egy: művész. *Mészáros László* szobrász, mert minden jelenség – test vagy mozdulat – azzal a monumentalitással formálódik ki benne és rajta át a kőben vagy bronzban, amely a legmulandóbb és legemberibb jelenséget is örök, sőt emberfeletti szimbólummá emeli. Egy pihenő munkáslegény szobrára gondolok itt különösen és a „Mongol tavasz” című női aktra – a művésznek a forma, a gondolat és az anyag iránt érzett áhítata valami olyan komoly és átszellemült nyugalommal ömlik el ezeken a szobrokon, hogy bennünk is ugyanennek az áhítatnak kell visszhangozni. A Tamás-galéria kiállításának másik szereplője, *Derkovits Gyula*, az önkeresés és önsanyargatás után elérkezett a művészi érettség tisztult és leszűrődött magaslataira. Színeinek ma friss és életteltjes zamata van, amint mondanivalói is mentesek attól az elvontságtól, amely néha már modorossággal fenyegette. Különösen „Hajnal”, „Szőlős csendélet”, „Erdő”, „Halászkok”, „Önarckép” és „Alvó nő” című munkái azok, amelyek láttára fellélegzik az ember: íme, lehet mai és jó festészetet adni Párizs nélkül is. Ez a kiállítás azonban Párizsban is feltűnést keltene. Vajon meglátják-e itthon?

(f. j.) [Fóthy János]: *Mészáros László és Derkovits Gyula kiállítása.* (Pesti Hírlap, 1929. okt. 8. – 11.)

Derkovits Gyula és Mészáros László kiállítása. Egy negyvenéves festő és egy huszonnégy éves szobrász gyűjteményét szemlélhetjük a Tamás-galéria tegnap megnyílt kiállításán. A negyvenéves festő *Derkovits* ugyanolyan izgalommal és fiatalossággal laborál munkáin, mint a huszonnégy éves szobrász, *Mészáros*. Természetesen átfogóbb, gazdagabb a mondanivalókban. Vibráló fantáziájú, ideges egyéniség, aki azonban lassan levetkőzi előző állomásainak itt-ott jelentkező bizonytalanságát, s már jól összefogott, tisztahatású képeket fest. Sok drámai és tragikus erő van szemléletében. Néhány munkája abszolút értékű nyereség, azok a képei azonban, amelyek túl sokat és túl teoretikusan akar összefoglalni, nem sikerülnek, nem fejezik ki maradék nélkül mondanivalóit. A szobrász fiatalsága ellenére teljesen kiegyensúlyozott egyéniség. Nagy vonalak és jó statikával elrendezett nagy tömegek érdeklik. Ezekből finom, kultúrás hangulatokat hoz ki. Törekednie kell a formák határozottabb kifejezésére, mert mai előadásmódjával később könnyen csődbe kerülhet.

(Uj Nemzedék, 1929. okt. 8. - 9.)

A legmodernebb problémák művészeinek kiállító-helyisége ez az Akadémia utcában. Azoké a művészeké, akik a hivatalos tárlatokon és egyéb kollektciókban nemigen szoktak szerepelni, részben, mert ők maguk nem kívánkoznak oda, részben, mert javarészt oktalanul, de nem nagyon invitálják őket. Egész bizonyos, hogy nem mindig illenének bele egy-egy olyan kiállításba, amelynek anyaga nem is a közvetlen tegnappal záródik le. Ezért jó és helyes, hogy megvan ez a külön fészük, ahol érdeklődő közönségük mindig rájuk talál. Az idei első kiállító művész *Derkovits Gyula*, ismét komoly és nem érdektelen továbbfejlődés eredményeit hozta kollektív kiállításra. A fejlődés útja érdekes és együtt halad, ha egyéni eszközökkel is, a legtöbb olyan új törekvésű művésszel, akik pályájukat majdnem teljesen az absztrakciók világában kezdték és fokozatos evolúcióban, egyre konkrétabbak lettek. Ezen az úton halad *Derkovits* is erős valóságkeresés felé, jó festői eszközökkel. Képei közül néhány figurális stúdium és tájkép már ezen a téren jelentős eredmény. Szobrásztársa, *Mészáros László*, kétségtelen hajlandósággal nyugalmas tömegek monumentalitása felé, most másodszor jelenik meg jó kvalitásokkal és jó ígéretekkel. Erőteljes mintázású férfifeje, tiszta elrendezésű női aktja és a súlyos tömegek között könnyűnek ható fiatal lányfeje eszközökben is kifogástalan biztonságról beszél.

(bl.) [*Bálint Lajos*]: *Tamás-galéria.* (Magyar Hirlap, 1929. okt. 9. - 8.)

Az Akadémia utcai Képszalon új szezonját ismét a legújabb törekvésű művészek szolgálatába állította. Előbb egy vegyes grafikai sorozatot mutatott be, most pedig egy festő és egy szobrász kaptak helyet szalonjában. A festő *Derkovits Gyula*, már jó néhány esztendő óta kiállító művész s indulása tulajdonképpen az expresszió körül kezdődött. Azóta minden újabb kiállításán eltávolodást mutat ettől a kezdettől

és egyre közelebb kerül az érdekes és komoly természetszemlélethez. Mostani képei, különösen a „Baromfivásár”, egy kettős portré s egy érdekes tájkép tárgyban és felfogásban is az új realizmus értékei.

A szobrász Mészáros László, a legfiatalabbak közül való. A nyugodt formák és tömegek érdeklik sok tehetséggel. Egy férfi feje, fiú aktja s egy kis félreliefje a legjobbak.

(Gy. T.): *Tamás Galéria*. (8 Órai Ujság, 1929. okt. 9. - 2.)

Két év előtt új nevet vetett fel a KUT kiállítása: Mészáros Lászlóét, az akkor huszonkét éves szobrászét. Azok közé tartozik, akiknek a művészet nemcsak pályájuk, de életemük egyben, determinált életútjuk. Az Iparművészeti Iskolába járt, kihasználva minden lehetőséget, mely technikája fejlesztését szolgálhatta. Megtanulta a véső és kalapács fogásait és - lépcsőfaragáson és díszítőmunkán kezdve - kőben tanult meg gondolkodni. Ez a nagyszerű mesterségbeli alap óriási előnyt biztosít számára főiskolai kollégáival szemben, még ott is, ahol műkőben vagy gipszben készül a szobor. Minden egyebet ősi művésztermészetének köszönhet. Már említettem ehelyütt egyszer benső rokonságát Medgyessy művészetével. Ez a rokonság azóta, ha lehet, még mélyült. Közös bennük a robusztus erő, melyet inkább szemérmesen takargatnak, semmint fitogtatnak; közös: érzékük a forma hajlása, fanyarédes átmenetei iránt; közös összefoglaló látásuk, az egyszerű, tömönyszerű monumentalitás; közös végül is kettejükben az archaizmusok szeretete. Művészetük paraszti férfiassága ritka árnyalatlátással és árnyalatgyöngédséggel itatódik át.

Mészáros most kiállított szobrai közül három új alkotás. Egy női fej, melynek görögös archaizálása igen sikerült, de éppen azért kevésbé érdekes. Jóval jelentősebb természetes nagyságú ülő férfialakja, a maga egészséges, póztalan hetykeségével, nagyszerű formaegyensúlyával, szilárd tömbös zártságával és részletgazdag összefoglaltságával. Másik jelentős munkája a kariatidszerű női akt, súlyos, telt idomú, primitív mosolyú, zömök test; viruló formaélet; nyugodalmasan feszült, egészséges plasztikájú szobor - éppenséggel nem más mint szobor. (Csak a lábfő megoldása kifogásolható, mert absztraktabb, idegen stíluséleletet visz a plasztikába.)

Derkovits Gyula a magyar expresszionizmus kiváló alakjai közé tartozik. Lázás álomlátónak, nyugtalan, űzött, fojtott léleknek ismertük. Borongó, mélyen ragyogó, köddel tompított színekben vont a ideges, zilált ecsetvonásait a papíron vagy vásznon; néha fakó színekben lüktetett komor lehangoaltsága néha izgatott kedélye torz éjszakai víziókat vetített ki. A heroikus szenvedők csapatába tartozott Derkovits Gyula, tele vággyal harmonikus szépség után, mely néha egy-egy meseszerűen sötétlila aktban tör magának utat.

Most, alig fél éve, Derkovits művészete megváltozott. Olyan derű költözött belé, mely szinte megváltó szózatnak tűnik a lázongó szenvedések után. Különösen Berény festészete és Gauguiné az, mely úgy látszik, kiutat mutat neki tépettségéből. Nyári képei között akad bodorvonalú hangulatos, tompaszínű erdőtáj, mely még

közel áll a régi szemlélethez. Aztán van egy pár széles szín- s fényvázlata, melyek szellemesek s majdnem könnyedek. Végül vannak aktjai, virágszínű enteriőrben, síkba vetített perspektívával, nyugodalmas zárt sziluettekkel. Új színek vonulnak be: olívabarna, málnapiros, fűzöld-barbár idilli hangulatok. A feszültség engedett s a szépség utáni vágy gátlásait levetve érvényesül.

Rabinovszky Máriusz: Derkovits képei és Mészáros szobrai a Tamás galériában. (Nyugat, 1929. okt. 16. XXII. évf. 20. sz. 502-503.)

Egy festő és egy szobrász a Tamás Galériában. A festőt Derkovits Gyulának hívják, már nem fiatal ember, 40 éves; sápadt, beteg, ha beszél, alig hallod a hangját. Csak a homloka él. Úgy néz ki, mint egy költő. Az is. Képei olyanok, mint a versszakaszok; összetartozók, egymásba ölelkezők. Az egész gyűjtemény voltaképp egy kerek, szívhez csorduló szín pompás költemény. Gauguin s a Távolság szelleme lebeg e piktúra fölött. Csupa miszticizmus, bódító és illatos, mint a mákony. Programtalan piktúra, ami benne korszerű, a művész egyéniségéből fakadó: mélyen és őszintén igaz. A progresszív művészetnek egyik legegységesebb és legkésőbb festőjét üdvözljük Derkovits Gyulában. A szobrász: Mészáros László, 24 éves, olyan, mint egy fiatal olasz. Szénfekete szemei égnek, van benne valami egy fiatal tornászból és - Ady-ból. A szobrai is ilyenek. Csupa parázsló erő a monumentalitás nyugalmára csendesítve. A „Mongol tavasz” olyan, mint egy egyiptomi bálvány. Két művész, két gyönyörű beteljesülés. Mai hangok, egyéni hangok. A kis Tamás Galéria ezzel a kiállítással Párizs jobb galériáinak színvonalára emelkedett.

b. j. [Bálint Jenő]: Két művész. (A Reggel, 1929. okt. 7. - 11.)

Marno János – Radics Viktória

A SEMMI ÉN

LEVÉLVÁLTÁS¹

RV (2010. DEC. 28.)

Nekem mondd? Nekem aztán semmiféle jövőképem, de még jövőtudatom nincs, ez mindig is ki volt operálva belőlem, sőt beleborzongok, ha valaki a „jövőt” említi nekem. Jószerivel a holnapután sem tudom/merem elgondolni, de még a jelen órát is tágítani kívánnám, hogy ne következzen be az a jövő, mely Damoklész kardjaként függ fölöttem. No és, mi tagadás, struccpolitikát folytatok, hogy ne kelljen számba vennem az eljövendőt. Vagyis a Rosszat. Rendszerint el is csodálkozom, amikor valaki tervez - nem, ne, én a mát, a jelen percet szeretném átélni! Túlélni? Mindig a tó formájú időt éreztem a magam részéről kívánatosnak. Ebből a szempontból nyomorék vagyok, jövő = riadalom és eltakart szemek. (A jövő a Medusa.) A jelenben viszont meg tudok merítkezni és bele is tudok vájni, hacsak nem vagyok épp, mint oly gyakran, valamiféle félkábulatban.

Tegnap séta közben azt kiáltottam magamban, hogy Uramisten, meghalok, és az életem legnagyobb részét eszméletlenül töltöttem el, valamiféle üres transzcendenciában, nem álmodozva, nem, hanem a semmiben, időközben valami automatizmusban delírálni. Ez a riadalom, mely már csak a „jövő” szó hallatára is elkap, ez valószínűleg a halálfélelem és az eltusolt tudat, hogy a *jövő mint halál* bármikor itt teremhet. Az évek múlásával egyre kevésbé megy az eltusolás... Ha kereknek gondolom az időt, akkor szorul a hurok, ha pedig egyenes vonalúnak, akkor ott a Végső Evidencia. És tágítanám a napokat, melyek egyre gyorsabban pörögnek le, szédületes gyorsulással. Úgyhogy engem nem lehet biztatni a „jövővel”. S az én időélményem nyilván egész más létformát hoz magával, mint azoknál, akik „egészséges jövőképpel” rendelkeznek.

Lehet, hogy én benne rekedtem az eszkatologikus szemléletben, mert mindig valami új életre, megvált(oz)ásra áhítózom, nem az eszemmel persze, hanem inkább a lelkemmel. Én minden nap éjszakáján valami teljesen újat szeretnék másnapra, folyton megújulásra vágyom, és így persze nap mint nap csalódom is, hiszen másnap a még öregebb bőrömben ébredek fel.

Itt jön be nekem a művészet, mint a mindenkori jelennek az elmélyítése, feltörése, felfakasztása. Zene, vers vagy festmény - és belecsöppen a jelenbe egy szemernyi másik idő, „örök” (bár nem tudom, mi ez), és átszínezi, mint egy szem hipermangán a vizet. Ezért boldogít engem a művészet. A vers, a zene és a festmény térideje transzcendens, nem evilági, és nagyon tud *lenni*. Néha magam is alkotok

¹ Marno Jánossal több éven át leveleztünk. Ennek az anyagnak egy töredékét tesszük most közzé. A levelezés más részleteinek lelőhelyei: *Kortárs* 2011 no. 5., *Ex Symposion* 2011 no. 74., *Tiszatáj* 2012 no. 10.

ilyet magamnak kontempláció közben, csak nem tudom „realizálni”, elszáll. De arra most visszaemlékezem, hogy már gyerekkoromban is voltak ilyen különös téridő-élményeim, bambának is tartottak miatta. Ha nem hagytak „meditálni”, képes voltam bezárkózni a budiba. Azt nagyon kiváló meditációs helynek éreztem. S mindaz, ami aztán az életemben munka, feladat volt, ennek a „drága” időnek a felszámolását jelentette. Én legszívesebben álló nap csak meditálnék. Persze a kommunikációs, szociális ösztön engem is rángat. Nem beszélve a meg- és túlélés köteleiről. A mimézisre is ez viszi rá az embereket, a túlélés roppant kötelve; ennek érdekében falkának kell lennünk. És államban kell élnünk. Az államhatalom ezzel az ösztönnel él vissza, miként az egyház a transzcendens igényekkel.

Amiatt is lelkifurdalásom van, hogy a kötelességeimnek nem teszek eleget, meg amiatt is, hogy a belső vezérlésemnek nem teszek eleget. Voltaképpen folyamatos lelkiismeret-furdalásban égek, álmomban is, még mennyire, és ha éppen szünet van, az akkor az ünnep. Az én kátyúmat a lelkifurdalás pörgeti, perpetuum mobile gyanánt, meg a tévcselekvések, amelyekre a büntudat visz rá, mert miközben purgálódni szeretnék folyton, épp e törekvésből eredően teszek gyakran rosszat, téveset, ejtek hibát, hamarkodok el valamit, vagy kések el vele.

Semmilyen állandósággal nem rendelkezünk, mondod, és ez ellen vetjük be az egót? Az ego szűkebb fogalom, mint az „én”, könnyebben megtalálható, kéznél van, rászoktunk, kifundáltuk magunknak, többnyire rossz(indulatú) fikcióként. Érteni vélem, amit mondasz, hogy az Isten is szabott érvényű valóság, mely bizonyos feltételek közepette lép érvénybe, csakhogy a mindenkori transzcendens, metafizikai élménycsúcs is nevezhető akár Istennek. Valamiféle csúcsmélynéről, a „pánik mint narcisztikus csúcsmélynéről” (te mondád) fordítottjáról számolnak be úgy Ágoston, mint a misztikusok. És valami nagy-nagy „édességéről”, amibe nem vegyül keserűség. Én ilyet még nem éreztem, minden édességembe vegyült keserűség.

Az eleven mitológiai háttérnek valóban teljesen befellegzett. (Pl. a te Nárציםod se mitológiai lény, hanem csak a mitológiából kölcsönzött figura.) A gyerekeknel is így van, ők is csak a mesébe tudnak belefeledkezni. (Ez talán már egy genetikai módosulás is.) Mint tudod, a romantikusok a mitológiát akarták nagy garral feleleveníteni, és a mesénél kötöttek ki. (Meg még Heidegger is, ugye, ha jól tudom – ő meg egyenest a fasizmusnál kötött ki.) (Én még tán a dédnagyanyámnál találkoztam szikrányi mitológiai tudattal, ő ugyanis meg volt győződve, hogy a rádióból kis emberek beszélnek.) A technika, ezt ma pláne látjuk, a világhálóval helyettesíti be a mitológiát. Ez is valami „transzcendens”, miközben nagyon is irányítottan földi, műholdas és emberi, na és nagyon slampos kultúrát tesz lehetővé. Érdekes, amilyen precíz és áldozatot követelő a tudomány, olyan slampos és link a kultúra, ami kibomlik belőle. Trehány és konformista. Ezt akarja nyilván az ember, az apokalipszis helyett a beledöglést. Beledöglöni halálunkba.

Most Mahlert hallgatom, tegnap fél ötig „vettem” az A-moll vonósnégyesét. Pont ilyen dallamkeverést érzékelek én is magamban, ha kicsit is eszméletemnél vagyok, mert ha nem, akkor nem tudom, mi történik velem. De tényleg, mi van velünk olyankor? Gépekké válunk?

MJ (2010. DEC. 28.)

Szöveget ütöttél a fejembe az „én” mostani megemlékezésével: az *ego* mint az individuum állandója, fonala, amire tolja fel az eljövendő a per(e)ceit; ezt vágta rá az agyam: *antiariadné fonal*. A történelem fonala, nem a mítoszé, ám több rosszat nem kívánok mondani róla, mivel tartok tőle, igen, az „én”-től, meg attól, hogy a semmibevételével valóban csak a semmit provokáljuk. Nem tudom, nem emlékszem rá, csupán rémlik, hogy mintha Freud is ilyesféle funkciót vagy jelentést tulajdonított volna az „én”-nek, a halálösztön forrásának tekintette, ezt tényleg csak hasraütés-szerűen mondom, nekem tudniillik az „én” inkább azonos a freudi „felettes én”-nel, mint a szubjektum ösztönkésztetéseivel. Az „ego” autoritás, többnyire negatív autoritás, de autoritás, és közelebről vizsgálva nem is annyira állandó valami, ahogyan fentebb állítottam, illetve állítottam.

Tűnődöm, melyik az alkalmasabb szó rá, hogy izgat-e, vagy inkább nyugtalanít az „én”-nel kapcsolatban egy sejtélem: az „én” *nem más, mint a szubjektum mindenkori, ám igen-igen szökdőső hajlamú, vándorló origója*. Ami szüntelenül reflektál, de mihelyst ő maga reflektálódik (mint most, amikor emlegetem), már nincs is jelen, nincs sem itt, sem ott, pontosabban ő maga a tiszta jelen, tér nélkül, hiszen ha teret kapna, elmúlhatna és eljőhetne; volna honnan hová lennie. Remek hasonlat a Merleau-Ponty-é, tudod, amikor azt magyarázza, hogy mi történik, amikor egyik kezem megfogja a másikat: akkor most hol az „én”? Mert amint reflektálok a kezemet mint „én”-jelenést, már megszűnik „én” lenni, objektiválódott, és ugyanez érvényes futurológiailag is. Érted, miért hasogatom a szőrszálat ennyire? Hát persze, hogy a valóságos semmire, a Semmire célozgatok, az általam talán egyes-egyedül kétségbevonhatatlannak gondolt referencialításra, amely azonban megszűnik az lenni (referencia), mihelyt szóba hozom, mihelyt hivatkozom rá.

Nem gondoltam ezt így el, amikor a kötet címébe belevettem, ám most mégis azt gondolom, hogy időszerű volt úgy tennem. A nyelvemen volt már. És ebből az aspektusból szemlélve a dolgot, semmi averzióm a semmivel szemben, jóllehet mint üres hely (mert tiszta jelen) magának a szörnyetegnek a trónja. A szörnyeteget pedig egyáltalán nem képletesen értem: amitől rettegünk, iszonyodunk, az ez a szörnyeteg, mindig evvel nézünk szembe, amikor a valóság(os időtapasztalat, valóságos időérzé-
künk) cserbenhagy bennünket.

A semmivel szembesülve valóban szörnyethal az ember. Ha nem hal szörnyet, hanem mosolyogva átszenderült, akkor elmulasztott szembenézni a szörnyeteggel. Ó, csak most ne hasson hülyéskedésnek a beszédem! A szörnyeteget mondjuk úgy képzeld el, mint egy roncsstelepi préselményt, még nem lemezsedett el egészen, még látszódnak a szín-, az anyagkülönbségek, ám az eredeti sajátformák immár teljesen kivehetetlenek. Nem tudsz visszakövetkeztetni rájuk. Kísérteties. Még hozzá azért kísérteties, mert a szörnyeteg *multi-egósodott*, az individuális *ego* elbomlott benne, illetve elburjánzott, így képzelem. Szörnyű elképzelni, és úgy elképzelni, hogy ez a halálos matricája, ami aztán egy kész örökkévalóság, mire lekopik, lekapirgálódik a semmibe meredt szemedről.

Az Isten kérdése ma megint rosszféle módon nyugtalanít, nem tudok attól tágítani, hogy az általam ismert (már amennyire ismert) vallások mindegyike az illető közösség hierarchiáját és autoritás-rendjét képezi le, innen nézve tehát mint transzcendencia merő projekció az Isten - igen ám, de honnan az illető közösség szervezettsége? Miért okoz az emberben csalódást az, amikor egy isteni rendre váratlanul a legeldugottabb porfészek legporosabb szegletében bukkan rá, mint ősmintára, amely kézbe vehető, mint egy lámpás, és dörzsölheted, nem dobban elébed semmilyen szellemóriás. Miért találjuk szimplának, menthetetlenül eviláginak a porszemet, porszemen érve persze bármit, ami ezt az ajakbiggyesztő csalódásérzést kelti bennünk, olyasmi érzést, hogy megváltásunk ismét elhalasztódott, rostokolhatunk tovább porcellánkban, esetleg porfolyosónkon, s netovább.

Isten pedig ebben a képletben nem lehet más, mint a börtönigazgató, vagy épp a kórházigazgató, a börtönkórházé, és ezt azért is mondom, mert magam kisgyerekkorom óta irtózom a kórháztól, a fehérköpenytől, az orvostól, aki anyám mellett állva, anyám kérésére végigmér a tekintetével, és ha szerencsém van, nem ér hozzám a kezével, csak mond valamit az anyámnak, amit nem értek; anyám fehérköpenye az egyetlen vigaszfolt a szememben, belékapaszkodni azonban nem merek, félek az orvos megvetésétől. Imrének hívják. Egy vörösre festett hajú, kövér asszonnyal él együtt, akit nem vehet feleségül, mert a felesége él még, ott a házban, egy titokzatos szobában, amit állítólag kívülről zárnak; anyám olyasmit magyarázott annak idején, hogy az oroszok őrzítették meg '45-ben az asszonyt, hogy mivel, arra nem emlékszem.

De nem akarok az Isten-kérdéstől ennyire elkalandozni. Feloldani sem, kisnovellákba oltottan - apropó, *olt*, *oltalmaz*, ez utóbbi is a kérdéshez kapcsolódik, de amit elsősorban és legutolsó sorban különösen tőle származtatunk, az a kegyelem, a megkegyelmezés. Ahogy a Súlyomnak mint köztársasági elnöknek módjában állt volna kegyelemben részesíteni egy halálraítéltet, ha úgy dönt a Nép Szava, hogy álljon vissza az országban a halálos ítélet joga.

És ebben a pillanatban esett be Sziveri-versküldeményed, a *Bábel*, végigfutottam és megrendültem, ám annyira mégsem, hogy maradéktalanul tetsszen is a vers. Sok részlete igen, mások nem, viszont ebben is ráismertem valamire: hogy a szokásaink rabja vagyunk elsősorban. Vagy másod-, ha nem harmadsorban, ha világrajövete-lünket nem veszem föl a szokásaink közé, meghalásunkkal együtt; de hogy a halálos ágyamon is a költőcsörgőmet csörgetem, kereplőmet pörgetem - amit bő évtizede pörgetek több-kevesebb sikerrel: Ria, engem ez is megriaszt! És emlékszem is rá, hogy ez az érzés járt át, amikor János még talpon lehetett, s így egy talponállóban mondta el nekem a diagnózisát, én, mint tudod, nem sokkal a szúrás és a kibékülés után voltam akkor, és hallgattam a Jánost, néztem és álmélkodtam, hogy milyen érzelmeket, indulatokat gerjesztett benne éppen a betegségtudata. Olyan tartásról tanúskodott, illetve árulkodott a beszéde, sőt, igen, a testtartása is, amitől meghűlt ereimben a vér, egyszerre éreztem őt teljesen őszintének s ugyanakkor józanul tébolyodottnak. Ebben a versében csak az őszinteséget és a kereplést hallok. A kereplés csak sejteti a tébolyt, a tartalmát nem árulja el. Bizonyos pontokon azonban százszázalékos mozdulatokat érzékelek, és utánuk érteni vélem, hogy abban a

félelemben ez a koncentráltóság nem tartható; vágyunk lehet csak az, hogy az utolsó pillanatokban hibátlanul szóljunk, és fölöslegesen egy szót sem. Ezért szeretnék fitten, kifogástalan passzban kimúlni.

RV (2010. DEC. 29.)

A labirintusnak ez a szakasza az éntől a semmin át a szörnyetegig és a halálig vezetett. (Mely ponton összetörik az üveges szem.) Az Isten pedig közben a félelem és az esedezés körülményektől függő projekciójaként tűnt fel; mondjuk, ha van halálbüntetés, van Isten. Nem is olyan nevetséges ez az utóbbi feltevés, hiszen, amennyire tudom, történelmileg tényleg így volt; minél vérmesebben és gyakrabban lép föl a zsarnok halál a történelem színpadán és minél borzalmasabb a szín, annál jobban fölélénkül az Isten. A vérfüggő. Mondanom se kell, hogy ez az egyéni történelemre is vonatkozik. Mikor az „én” lángol vagy cafatokra hasad. Békében az „én” olyasmi, mint a rózsafüzér, amit morzsolunk; ha belegondolunk, csak az imádság tartja össze.

Az „én” legnagyobb hívői a hatalmi autoriterek. A kontemplatív autoritás agnosztikus. Az „autoriter én” maga a pöffeszkedés, túl a nárcizmuson, hiszen a „nárcisztikus én” sóvár és bizonytalan; az „autoriter én” talán inkább a kigyúrt vanóságával tüntet, végső soron a Semmi tagadója, egész lényével. Az autoriter ego inkább talán pornográf. A normális, bizonytalan ember „én”-je viszont valóban a semmi rokona, és az ettől való szökdösésében csupán törékeny hatalomgyakorlásra képes. Az „én”-ünk elcsíphetetlensége, amiről már beszéltünk, hogy „mihelyst reflektálódik, már nincs is jelen” - bizonyára ez a legnagyobb teljesítmények és a legnagyobb bűnök és bakik ösztökeje. De miért van ez így? Talán a florealis és állati mivoltunk, a természetünk jelenléte miatt.

Olyan rejtélyes az énünk, mint a természet, mint a fizika, mint a fénytörés. A semmivel való közeli rokonsága viszont, azt hiszem, állítható. S ha azt írod, hogy az én „a tiszta jelen, tér nélkül”, akkor metafizikai jelenség is. Hozzáfűzném, hogy zavaros „tiszta jelen”, mert az emberi állag-állapot jócskán összezavarja-maszatolja ezt a tiszta jelent. (Tükör által homályosan.) Hogy nincs tere, nyilván ezért ilyen hisztis és riadt. (Mondjuk egy kutya ezt a problémát játszva, és mily szépen megoldja.) És valószínűleg folyamatosan érzi/érezkeli annak a szörnyetegnek a jelenlétét, akit emlegetsz. Csak nem bír szembenézni vele, azért szökdös. (Egyébként Sziveri posztumusz költészetében annyira érződik ennek a szembenézésnek a lehetetlen rettenete. Hetet-havat összehány, és közben rettenet, a halálfélelem grammatikailag, poétikailag jelenik meg ezekben az utolsó versekben, önkéntelen, mikor egyre kevesebbet bír „kerepelni”, ereje és kedve is fogytán; a költőt eszi szét a félelem, a halál, miközben a testét a rák. És nem terem közben „tiszta jelen” és megfelelő verstér. De ez a furcsa „multi-egósodás”, amit említettél, ez megjelenik ott nála, és hát beteg, koncentrálatlanul, hogy is mondjam, velőremegésben.) Azonban a Semmi és az Én egy fából faragottsága, hadd bukjak el a hasonlaton; egyívásúsága, ez engem is nagyon érdekel. Azt írod, a Semmi megszűnik az lenni, ami (!),

mihelyt szóba hozod – persze, *mi helyt*, hiszen *nem lehet helye* a Semminek, a nyelvben, a szóban sem. Még a Szörnyeteg is csak képnek bizonyul, mely a halálban lekopik, elpereg. Meglehet, hogy a Szörnyeteg a legélethűbb, a halált sem meghazudtoló projekciónk...

Az „én” tehát csak erővel és erőszakosan (hatalommal) objektiválható. A „felettes én”-t én az „én” karimájának – karizmájának? – tartom csak. A „felettes én” szinte megfogható, vannak fogalmai, szabályszerűségei, funkciói, határai. Az „én” viszont elúszik. Az „én”-nek a „felettes én” csupán kapaszkodója. És akkor még ott van a tudatalatti, ami már, úgy fogjuk fel, a „nem-én”. A vers sem „fejezi ki” (akkor már inkább „le”) és nem tárgyasítja az „én”-t, hanem valahogy beleszővi a világ kontextusába, szétszalazza, beágyazza, vagy nem? Jelenvalósítja, de nem ebben a valós jelenben itt, hanem egy másikban. Jászolba helyezi és keresztre feszíti, mondhatni keresztény fogalmakkal. Meghalasztja. Támogatni nem támogatja, hogy feltámasztja-e, azt nem tudom.

MJ (2010. DEC. 29.)

Az „én” megfoghatatlansága elsősorban nem pszichológiai fenomén, hanem filozófiai, illetve metafizikai vagy fenomenológiai: azért hely-telen, mert abszolút jelen(idejű), s ugyanezért nem annyira a hatalom által semmisül (ezt már következménynek gondolom), mint inkább hely-telen természete által, azáltal, hogy azonnal meg is szűnik lenni, tehát nagyon is igaz a rózsafüzér-hasonlatod, az én szakadatlanul lemorzsolódik. „S mit úgy hivtam: én, az sincsen. Utolsó morzsáit rágom...” Az „én” maga az akció. A semmi – megnyilvánulóban. És amint megnyilvánul(t), már nincs is többet – ez pedig azért érdekes, ugye, mert épp tegnap állapítottuk meg, hogy az „én” a fonál, nem Ariadnéé, hanem az ellentétéé: *Antiaradnéé*, amire felfűződik a történelem. Az egyoldalúan evilági, mely egyoldalúságával szolgáltatódik ki a halálnak, szün-te-le-nül. Engem pedig az ejt minduntalan ámulatba, hogy a megszámlálhatatlanul sok „én” egyidejűleg miféle szórását jelent(het)i mégis a semminek, hely-telenítve mindazt, amit akaratlanul is sikerült megvalósítania. Hamlet ezért találja eltolva a világot, mert szerepe szerint ő az egyetlen olyan szubjektuma a drámának, amelyben helyén az originális „én”. A *semmi-én*. A halálosan eleven, míg a többieké fogyatékos, eltárgyasult, eldologiasodott vagy megtébolyodott. Amit a vers *énesülése*, illetve *éntelenülése* kapcsán mondasz, nem biztos, hogy pontosan értem, dehát magamat is csak nagyon ritkán, a krisztusi jelenítését, gondolom, a karácsony is sugalmazhatta, azért emlegeted a jászolt is, nem?

Nekem ma erről egy nehezebben megfogható-megfogalmazható érzetem vagy képzetem támadt, az uszodából jövet az utcán, fuldokoltam a hidegtől, a rekeszgörcstől, és ezért nem fordultam be az aluljáró felé az Alkotás útján, hogy átjussak a Déli-sínekhez, s talán ez a fuldoklós-ötletelős közlekedési izgalom sugalmazhatta, hogy a vers, ha valóban beletréfál versiségébe, úgy pontosan ennek az „én”-nek a lepkevadása, Szép Ilonkája és (királyi) Vadása egyszerre, hogy „tudományosabban”

is előadjam: leletmentője. Az „én”, azaz a mindenkori origó leletmentője a vers, tárgyai, alakzatai, sőt eszméi is (eszmetárgyai) mind tőle (vagy vele) átitatottak, és viszont: bennük ő mint a semmi vízjele.

Untig emlegetem a semmit, nem azért, hogy amortizáljam, hanem hogy fizikai jelenlétét reprezentáljam emígy, s hogy amit mondok, mégse hathasson egykönnyen képes beszédnek. Természetesen nem törekszem képtelenül beszélni, még csak azt sem mondanám, hogy nem gondolom olykor az ellenkezőjét annak, amit mondok, hogy ismét Pontynkhoz folyamodom: ne keverném időnként a markoló kezét és a másik kézhez tartozó alkart, ám egyvalamit lehetetlenség megfelelően árnyalni: a semmit. Mondanám, hogy az *össemmit*, de ez így játék a szavakkal, holott én valóban arra a semmire gondolok, aminek a megsérülését „élvezzük” mi is, és ami ekképp mintha megbosszúlná magát rajtunk minduntalan.

Innen nézvést, pontosabban hallvást, a szemrehányásra érdemesebb felfigyelnünk a heideggeri kérdésben: *Miért van egyáltalán a létező, s nem inkább a semmi?!* Nos, ha nem merő agyrém az én „én”-em (vagy még ha az is!), talán érthető, hogy miért vagyok annyira ambivalens a lényegét illetően. Blokkolja elgondolásom érvényét, hitelét maga az a körülmény, hogy élek, azaz teljesen inkompetens vagyok a nemlét dolgában, másfelől miért ne tehetném fel, hogy emberi küldetésem (idézőjel felfüggesztve) éppen az, hogy a valamiben végre szóhoz juttassam a semmit, vagy szót emeljek érte, miután a sok „valami” közti viszálynak benne látom a forrását. A harc tényleg a semmiért zajlik. És itt ne valamiféle beckett-i felhangot neszelj meg elsősorban, bár ne zárjuk ki, hogy Beckett is komolyan vette a semmit, elképzelésem szerint mindannyiunk „én”-je potenciális képviselője a semminek, ahány „én”, annyi semmi, variációk vagyunk tehát a semmire, s talán pontosan ezért félünk annyira mind a meghazudtolásától, mind a differenciálatlan helyreállítódásától, a haláltól. Igaz, többen mondták már nekem, hogy ilyesmiktől egyáltalán nem félnek, még a haláltól sem feltétlenül, ne szónokoljak hát mások nevében.

Nagyon szerettem volna referálni egy álmomról, még hajnalban támadt ez a vágyam, szándékom, amikor felébredtem belőle, azután persze visszaaludtam, és csak vázlatosan maradt meg belőle valami. Így a jelentőségét teljesen elveszítettem. Ismered nyilván ezt az álombeli élményt, hogy közben érzed, sőt tudod szinte, mi a jelentősége a jelenésnek, még azt is pedzed, hogy mi a dolgod vele, mire kell elszánnod magad stb., bár bizonyos diszkrépancia-érzet ugyancsak nem múlik belőled. Nálam legalábbis ez a jellege az álomnak. Most éjszaka azt álmodtam, hogy valaki hozta a hírt, életben van a húgom, semmi baja, én meg dühös lettem, hogy mit hülyéskedik velem az illető, ám akkor valóban megjelent a Csicsi, tapintottam őt a kezemmel, szememmel, és egyszeriben megértettem, hogy az urna ott a piliscsabai temető halottasházában kamu volt, nem volt benne hamu, legalábbis az övé biztosan nem. És az ezutáni értesülések foszlottak el azóta, arról, hogy hol rejtőzködött az elmúlt három évben, ki rejtegette és miért... Most ne többet, félek, hogy bármit írnék még, avval csak szétzilálnám az amúgy sem masszívra font szellemfrizurámat, jóllehet legszívesebben mondanám, csak mondanám sejtelmeimet, derengéseimet, ködbe veszendőségeimet.

RV (2010. DEC. 29.)

Félreértésekhez vezethetnek a fogalmaink. Az emberek „én”-en általában a „felettes én”-t és/vagy az „egó”-t értik, azaz a vázat, a kast vagy a megkeményedett magot, mi viszont az individuális (individualizálódott) szubjektumot (szubjektivitást) értjük alatta, ami sokkal tágabb és mélyebb (feneketlenül mély) fenomén. (A mélység itt most nem pozitív minősítés.) Sokan rendíthetetlen entitásnak vélik az „én”-t, tömör, érzelmekkel, indulatokkal degeszre tömött anyagnak. Még az ún. „lírai én” is milyen vaskos vagy milyen önállító-állhatatos, milyen magától értetődőnek vett, akként eladott tömör létező tud lenni! Számodra viszont az „én” a valahonnét (a semmiből) megszülető és valahova (a semmibe) haló, közben szüntelen ki-kihunyó és elvesző, önmagát elvesztő (megsemmisülő), egyéni vonásokkal bíró szubjektivitás, melynek a test a lakhelye, közvetlen világa-természete, melynek többnyire nincs is tudatában (miként a világban-létnék sem vagyunk tudatában gyakran), emellett folytonos eksztázisra (kilépésre) kárhoytatott („üdvözülésre kárhoytatott”).

Az „én” mint szubjektum hely-telensége, hogy nem képes otthonra lelteni sem a saját testében, sem a világban, ha belegondolok, valóban onnan eredhet, hogy az eredete a semmi, hogy abból fakad, tör ki belőle s törik bele. Valami szaggatott folyamatossággal. Mondhatni, a lélek a semmi síró gyermeke. Vagy eltelt gyermeke. Aki unatkozik, vagy oda visszavágyik. Miközben mit sem tud, mit sem akar tudni borzalmas ősiségéről, hiszen erre az érintésre hullani kezd róla a kultúra, *mint ruha másról a boldog szerelemben...* És nagy különbség, ha azt mondjuk, hogy az „én”-ben nyilatkozik meg a semmi, vagy az „én” maga a megnyilatkozó semmi. Ez utóbbi esetben az ének nincs foglalata. Szaggatottan folytonos önteremtő („autopoetikus”, így a szakszó) mozgása van csupán, és a megcsináltat megsemmisítő lendülete (hogy ne mondják dialektikát). Az „én” foglalataul létre lehet hozni a vázat, a páncélt, vagy az eszméket: szeretet, Isten, haza. Az „én” semmijének a tagadása vezet az ideológiákhoz, különféle felvérteztségekhez (félrevezetettségekhez). Mert a „lélek-én”-re nem lehet koncentrálni, hiszen semmi.

A semmi centripetális erejét viszont talán mindenki érezte. Az én semmisségének a tagadása bizonyára annak a faji cinkosságnak (és nyelvi összeesküvésnek) a magja, amiről már beszéltünk. (Ez nyilvánvaló, ha megnézzük a különféle közösségi formációkat, pártokat, brancsokat, nemzeteket.) A nevelés: erre a tagadásra való idomítás és erőszakos rávezetés (szocializálás). Ennek ötéves, tízéves, nyugdíjkorhatárig és az idősek otthonáig, a lakályos kriptáig elérő terveivel. A saját semmi tudomásulvétele nyilván rettenetesen ijesztő (mint írtad, a Szörnyeteg tokja, félreolvastam, *trónja az*).

Engem mondjuk nem ijeszt annyira, mert élettársamul fogadtam; összetanultunk, mondhatnám. Csak a halál képében rettent meg. Mi több, érzékelem ezt az „én-semmit” e pillanatban is, hogy írok, s ha írok, annál inkább. Itt van minden szavamban és közöttük. A nevemben. De hiszterizál belül, ha valami miatt reá koncentrálnék. Például ma elmentem az általános iskola mellett, ahova a Fanny járt nyolc évig annak idején, és az azóta eltelt évek úgy csaptak át rajtam, mint a semmi óriás hulláma, melyben áttetsző medúzáként az elmúlt énjeim úszkáltak és csíptek.

Semmiképp sem tudtam volna ezeket a medúzákat megfogni, összefogni a karomba. (Ahogy nincs az a kar sem már, mely a gyereket fogta át.) Az ilyen átható semmi-élmények csakúgy megtarthatatlanok, mint az „én”, mely átélte őket.

A Medusára rátérve, nagyon érdekes, amit írsz, hogy az ő-semmi megsérülését élvezzük – ami tudományos és vallási igazság-számba mehet –, s az megbosszulja magát rajtunk; eszerint hatalmas a hatalma (dühe?), és erről meg a fiai által kasztrált Uranosz jut eszembe. Az ő fiai a küklopszok és titánok, az „ős-én”-ek. (Hát nem küklopsz és titán minden „én” azóta is?) A semmi szétszóratása a sok-sok „én”-be olyan, mint egy nagy szétfröcskölődés, vér-fröccs. (Éktelen ordítás kíséretében.) Hihetetlenek ezek a régi görögök, gondoltam ma séta közben, nagyon gondolatébresztő lehetett olyan mitológiai világ közepette élni. (És nekik még hinni sem kellett ehhez.)

Különösen zavart okozhat az „én”-fogalomhasználat a poétikában, mert akkor olvasóid egy stabil, pompás, „kulturált én”-re gondolhatnak, melynek leleteit, királyi kincseit mented, mikor verset írsz, pedig, mint mondod, pont az ellenkezője forog fenn, a vers-mű a (királyi) Vadász és egyúttal szegény Szép Ilonka. Nem te vagy a királyi én; abból rossz versek születnének. Egyébként ma a havas Népligetben pont erre a versre gondoltam, hogy Szép Ilonka és a lepke a remegő lélek metaforái, azé a lélekremegése, amit mindenki érez (hacsak nem ült trónra). A semmi mindenesetre nem jelenthet dermedt állapotot, hiszen minden, ami dermed, az anyagiasul. Mozgást említeni a semmivel kapcsolatban szerintem nem ellentmondás.

Mondhatom, hogy költői küldetésed a semmivel kapcsolatban teljesíted. Mert az akár kőkemény leletek ellenére ott a semmi rezgése a verseidben, és az „én” úgy bújik ki a lárvából, a gubóból, ahogy a világ időjárását akár megváltoztató lepkeszárny remeg meg. „Hím porgerle csapott fel: szerethetlek tehát!” És: „Sose voltunk, maradunk hát övé.” De szép! Ez a Celan-vers pont erről a semmiről szól, amiről beszélünk, vagyis annak az egyik szép megnyilvánulásáról. Persze borzalmas megnyilvánulásai is vannak.

Én is álmodtam már olyat, hogy a szeretteim (nagyanyám, nagyapám, apám) nem haltak meg, hogy az csak tévedés volt, valami becsapás-becsapódás, hiszen, mondta az álom, itt van, íme, jön, él, testi valójában. Ezek mindig afféle „nagy álmok” voltak nekem, álombéli szívem dobbant beléjük, és olyankor valami *heuréka* élményem is volt, hogy nahát, mekkorát tévedtem, mekkorát érzékcsalódtam, hogy becsapódtam, hiszen evidens, hogy él! A mama él! De aztán mikor felébredtem, elmúlt ez az evidencia.

Ha-ha, semmi-kutatásunk nem érhet a végére, csak bizonyosságul szolgálhatunk rá – „hogy bizonyosság vagy erre, legalább azt köszönjed” –, meghalván.

MJ (2010. DEC. 30.)

Annyiban talán mégis ellentmondás mozgást emlegetni a semmivel kapcsolatban, hogy ez a „semmi-én” valóban hely-telen, ergo amint megragadnád itt vagy amott, tovatűnik, nem, jobb így: odább-tűnik, tovább-szökik, mint az abszolút jelen(idő).

Mert hiszen ideje sincs, a semmi (én) örök, maga a tiszta szubjektívitas, szerintem ha ezt valaki észbe veszi, és sikerül minden pátoosztól megtisztítani, akkor már nem félreérthető, legfőljebb - egyáltalán nem érthető. Hogy is volna érthető, hiszen olyasvalamiről beszélünk, ami maga beszél, nem velünk kánonban, hanem velünk vagy együtt, vagy sehogyan. Kihagy velünk. „Hol fényben fürdesz, azt a termet, / elsötétítem - meghalok.” Tiszta beszéd, persze nem pátoosmentes, de pátoosza teljesen praktikus, célratorően gyakorlatias, hiszen alkut kínál: még visszafordíthatod a szándékodat, még visszatarthatsz a megsemmisítéstől. Mindamellet szerintem a mondás lényege itt már nem a döntés provokálása, hanem a felismerés szóvátétele. József Attila példait azért érzem különösen szemléleteseknek, mert sokszor teljes egymást-fedésben mondják az indulati-érzelmi közlendőt illetve a tulajdonképpeni közölhetetlent, ami éppen ezáltal, a maga közölhetetlen lényege által teszi irdatlan horderéjűvé az indulati-érzelmi közlést. És így a közölhetetlen (mint tiszta bensőségesség) jelenhet meg egy varázsütésre az olvasóban.

Nem emlékszem már arra, amit evvel kapcsolatban Merleau-Ponty elmondott, tudniillik az interszubbjektívitasról mint praxisról, de azt hiszem, nála a tiszta jelenidejűség kölcsönössége az, ami a két „semmi-ént” talán nem is közös nevezőre hozza, mert az már a konszenzus nagyrészt reflektált műveletének a terméke, hanem eksztatizálja - a két semmi-én megcserélődik. Ha arra gondolsz, hogy a magányban gyakran az a legrettenetesebb, hogy pangásban tudod az énedet, vagy még inkább: az éned mintha szét akarná rothasztani lényedet, a testedet, az interszubbjektív cserekció ilyen végetessége már nem is olyan meghökkentő: szerintem épp az általad régen tanulmányozott spanyol szentek rá a legjobb példák, hogy a szerelmi eksztázis vallási eksztázis is, a vallási eksztázis a szerelmi eksztázist transzcendálja, létrehozza gerjedelmével a másikat, az „abszolút semmi-ént”, a totális szubbjektívitas, azaz az örökkévalóságot.

Tudom, kezd idiótának hatni a beszédem, félbe is hagyom hamarosan, most múlt négy óra, és hát meggyötört ez a nap eléggé, nem igazán ambicionálom a holnapi ébredést, és ezt nem a bosszantásodra mondom. Vagy ha igen, akkor vedd bosszúnak, amit azért állok rajtad, mert most már a sokadik leveledben mondd, hogy ...*kivéve a halált*. Hogy az nem, azt azért ne. Pedig hát ha azt ne, akkor mit igen?

(másnap)

Megint arra ébredtem, hogy inkább a halál, eszembe tolult a tegnap öröksége, és benne a legszörnyűbb: hogy semmit nem tudok tenni azért, akinek a fájdalma elviselhetetlen a számomra, és ez a tudat, hogy nekem elviselhetetlen, ha pedig így érzem, mi a francnak élek, hiszen rajta nem tudok segíteni, ellenben még én nyalygok, hogy neki rossz.

Egy szó kívánczik még belőlem, és ez az elidegenedés. Haha! E szóval tálatattak a hatvanas évek művészfilmjei! De nem innen a kívánczóság. Hanem aktuálpolitikai okból, mert több helyütt olvasom, hogy bajaink rákfenéje a foglalkozta-

tottsági arányban honol, pl. idehaza állítólag egynegyed aktív dolgozik a háromnegyed inaktívról is, s hogy a mindenkori politikai vezetés közönségesen a saját érdekében a háromnegyed inaktívnak udvarol inkább, és sarcolja az igavonó egynegyedre. Vérért szívja. Elhiszem, ám mi más tehetne? Hagyja elhullani, vagy lökje szakadékba, mint én tettem a kecskémrel a versemben? És akkor ki fogja fogyasztani az egynegyed aktív által előállított termékhegyet? Na, nem foglak untatni praktikus fel- és ellenvetéseimmel, konklúzióimat úgyis sejteted, igen, nemünk problématermékének tekintem, az elidegenedés újabb fejleményének eme szakaszunkat, amelyben vergődni látszunk, és megbocsáss, de hangsúlyosan nem valamelyik politikai kurzus szégyenének. És végezetül: mi van, ha ezeket a mostani politikai balhékat gyógyírnak, gyógymasszázsnek tekintem elidegenedettségenkre?

RV (2010. DEC. 31.)

Elképedtem a legutóbbi leveled első bekezdésétől, nem tudok szabadulni, se megszólalni, és üres eget látok tőle – mi más az ég, ha nem üres? maga a tiszta nagy üresség! –, a semmi, a „semmi-én” gondolata lenyűgöz, a rabul ejtés és a fölszabadítás küszöbén tart. De se ide, se oda. Olyan, mintha látnám, miközben nem látok semmit, avagy a semmit látom, egy pillanat töredékére totálisan érzem a „semmi-én”-t magamban, amit a pillanat következő töredéke összezavar, szavasít és savasít, közben örömmel veszem el magam, és kedvemre van szavak után kapkodni. De mi az abszolút jelen? Mindig csak az elröppenését érezhetem, ami paradoxon, és akkor én magam vagyok az a paradoxon, ami maga-magamot szúrja. (Sétáimon is oly gyakran tüskéket, töviseket látok meg, és te mondtad, idézted, hogy amit meglátunk, az valami módon már bennünk volt.) A paradoxont ilyennek képzelem és érzékelem: X. *Kiazmus*, mondaná Ponty. Az abszolút jelen gondolata is elképeszt, megint *egek!*-et kell kiáltanom; pedig ez olyan „szellemi dimenzió”, ahol nincs csalódás, és nincs vigasz, hogy kedves szavadat vegyem, valóban csak *ki-ábrándulás* van, ábrák folytonos-folyamatos lekopása, elpergése. És még valami távozás. Az abszolút jelen és a távozás ésszel fölfoghatatlan együttese. És még mindig az *egek*hez ragaszkodom, mint ami a legjobb absztrakt és egyúttal konkrét képe az abszolút jelennek. És még ennek az ábrának, ennek a kéknek is le kell kopnia, az atmoszférának (a tükörnek), hogy *felrémljön* az akár talán letaglózónak is mondható abszolútum. Amit, mondod, ismeretlen origóként, szökdöső origóként magunkban hordozunk. És mintha a sebzettség vinne hozzá közelebb, egy szúrás, mely majdnem oda hatol, ahonnan elrántjuk magunkat. Ezért nem vagyok tiszta szubjektivitás, hanem piszkos szubjektivitás vagyok, önmagát a semmitől menekítő és mindenféle anyagokkal maszatoló. Most pl. a szó anyagával. És ha azt mondom, hogy *egek!*, már nem akad föl a szemem, mert alattam is ég van. A semmi körülölel és pusztít, miként a sérelme vagyok én magam is. A sérelmezett semmi! Mely lökdös, jaj, most egy régi versed jutott eszembe, mindjárt kikeresem: „Álmodom feljebb valót Orkán vén / Leányaival, hogy dobálnak bűnnek, // mint a labdát, s mely szusz nem fogy bennük meg” – ezt kerestem, ezt érzem most, hogy beoltottál a Semmivel. „Számon

étermaszk”, igen, az atmoszféra is lefejthető burok. Szép ez a régi vers. És most itt a szépség tényleg – verstény-leg – az iszonyú kezdete, hozzáfűzve, hogy az iszonyú kicsit túl érzelmes szó itt nálad. Az meg még érzelmesebb, érzelmekkel iszonyúan megterhelte, ha hozzáfűzöm, hogy a totális tiszta szubjektivitás az Isten, amit tehát az énesült, énné sült, a létbe belekozsmált szubjektivitásunkkal, értem ezen most ennek az „én”-nek a praxisát, bepiszkolunk. De a tiszta és a piszkos itt nem akar etikai minősítés lenni, hanem inkább csak állag. Hiszen a piszkos állag, azért bírjuk takarítani, megfogni, pl. a port, vagyis a földet. (Ha-ha, mint rossz háziasszony, mindig is csodálkoztam, hogy a port mért mondják piszoknak. Vagy mért söprik el az avart.) A semmiről való beszéd nehezen indulat- és érzelemmentesíthető – hisz akkor mi marad? –, mi több, ez a József Attila-idézetéből kiderül, talán csak ezzel a lökettel tárható fel egy pillanat erejéig. (A semmiről való filozófiai beszéd ezért „nem megy át”, mert az van, hogy *valamiről* beszél, és akárha azt mondaná, hogy „bonbon” – na jó, savanyúcukor; a semmi mint tiszta fogalom fából vaskarika, szinte használhatatlan, elfedi tárgyát.) A semmiről valóban csak a sorok között lehet beszélni, olvasni, mégpedig az „én” kapcsán, mert akkor élményszerűen már-már megfogható, és a *már-már*-ban, elszökkenőben rémlik fel. És még inkább az ének intenzív interakciójában, mikor is, mint írod, „a két semmi-én megcserélődik”, és a cserélődés árama érzékelteti a semmit. Ezért volt számomra reveláció a József Attila-idézet – „azt a természet elsötétítem – meghalok” –, mert itt a cserélődés nem sikerült, illetve rácsapódott az ajtó a magányos szubjektumra, aki így magában cserélődött le a saját semmijére, és ezért a villanyoltás (a lélek, a személy házában) lelassított pillanata (így is írja, gondolatjellel: „elsötétítem – meghalok”) a semmi fényjelévé válik. (Mint mikor a csillagászok fényjeleket fognak a kozmoszból.) A spanyol szentjeimnél meg ez az interakció még eklatánsabb, hiszen hústalan. Érzéki, de hústalan, és úgy meg a semmi röntgenjele jön át. Hú, én is félek most, hogy idiotizmusokat beszélek, pedig a kérdés annyira életszerű, mondhatni, annyira mindennapi-perci. És nincs ember, aki valamely formában ne bajlódna vele, aki ne hordozná magában ezeket a kérdéseket. Fontos még idetenni Merleau-Ponty megjegyzését, miszerint nincs alternativitás a Lét és a Semmi között, „a hiány magukban a dolgokban helyezkedik el”, és nem a tudat projekcióiban. Tehát bennünk is. Köröttünk is. Az életnek ez a masszivitása – „roppant vonatom faldossa a fagyot” – a semmiben kavarg, s-s-s, mint a gőzmozdony, a semmiből és tkp. általa. „Fáim koronát, sem földet nem tűrnek.” A levegőben lógnak. Mint a planéta.

Ehhez tenném hozzá azt, amit TGM-től olvastam, hogy egy roppant jelentőségű esemény történik a világban, tudniillik a munka szerepének megváltozása. Ugyanis évről évre kevesebb munkáskézre van szükség, és az az egyharmad, ami marad, megtermeli, sőt túltermeli mindazt, ami kell, egy gombnyomás ma ötven ember munkáját helyettesíti. Márpedig a társadalom egész szervezettsége, akárcsak az egyén életéé, a munkára épül. Na, gondolom erre én, ha mondjuk egy méhrajnak többé nem kellene mézet előállítania, ha gátlás alá esne ez a tevékenysége, akkor nyilván megzavarodna. Megőrülnének a méhecskék. Megszűnik az ember funkciója, vagyis amit mindaddig annak tekintett. Nincs szükség annyi munkára. Viszont a harciasság, a küzdő szellem,

az rajtunk ragadt. Egymásnak fogunk esni! Ez történik a ketrecekben is, mikor az állatok funkcionálása blokkolva van - megeszi anya a fiát. Azt mondod, hogy a politikai perpatvarok netán „gyógymasszázsok” lehetnek elidegenedettségre? Inkább újabb alkalmakat kínálnak a fedőbeszédre meg az álhumanista ömlengésekre...

MJ (2011. JAN. 1.)

Sziklagyomorral keltem át az új évbe, Évával társasoztunk, miután a tévét kikapcsoltuk éjfélkor, ahogy végignéztük hitetlenkedő szemmel a köztársasági elnök palotabeszédét. Nem igaz, nem néztük végig, mert közben minduntalan egymásra kellett néznünk: te, te ugyanazt látod?! Nem a szememmel lett valami baj?! stb., s amiért persze elsősorban nem is ezt a „funkciót” kell megint szapulnunk, hiszen nem valószínű, hogy ő találta volna ki a koreográfiát.

Mondtad a leveledben a világ szubjektivitását - hát ennek nagyon megörültem. Eddig én ezt nem merem kimondani, nem találtam a „szöveget” hozzá (labdajátékokban használatos kifejezés, éles szögből lőtte stb.), holott még azért is fontos volt szóba hozni, mert már elsőre fölvet egy izgalmas kérdést, tudniillik, hogy vajon nem az-é a tétje a vanságnak, a létnek, hogy a tárgyi (= halott) világ rántja-e magához végleg a szubjektumot, vagy a szubjektum váltja meg eksztázisában végül a halott világot, kelti életre újra és végleg, mert ez utóbbi esetben a világ tér-idő komplexusa szükségét veszti, felszámolódik. Ha azonban az előbbi változat teljesül, úgy marad a puszta halott világ, (szem)tanú nélkül. Mind a két esetre nézvést előnyt élvezhet egy harmadik verzió, amely annyiban máris esélyesebb, hogy a jellegét nem tudom megbecsülni.

(másnap)

Nyomorultul ébredtem, több mint fél órán keresztül nem akaródzott elhagynom az ágyat, mostanra rendszeresedett első gondolattá vált: Istenem, miért nem hagytál alva! Mert ma is fuldokolni fogok, és félni, aggódni, megsértődni, undorodni - ez utóbbit anyámtól tanultam, ő undorodott sok mindentől, nem néztem utána pszichológiai szakirodalomban, csak fölvetődött most bennem, hogy az undor és a félelem ugyan milyen korrelációban állnak egymással. Bármily nevetséges, én meghalni is ezért vágyom sokszor, hogy ne kelljen többet undorodnom és félnem, miközben ezért rettegek is a haláltól, hogy holtan miféle borzalmas lényeknek leszek kiszolgáltatva. Megdöbbentő, nem? Hogy az ember mégoly racionálisan vethet számot dolgokkal, élet-halál kérdésekben irracionálisak maradnak a reflexei, pl. mennyire fogok fájni a gödörben... Be vagyok zárva néhány Celsius fok cellájába, mint egy olyan hasonlatba, amely magához hasonítja a teljes külső valóságot, jóllehet értelemszerűen tudjuk, hogy a valóság egy cseppet sem hajlik erre a hasonulásra. Az igazi nagy mínuszok, akárcsak a kozmikus tüzek, nem szelídülnek meg a szavunkra, nem férnek bele a hasonlatainkba.

A valóság eszerint létünk cáfolata. Korántsem csak a vicc kedvéért idézem meg gyermekkori főbiámat, mely szerint *a valóság a halálom*, s épp ezért nagyobb tisztelettel (mint félelemmel) adóztam és adózom ma is a halálnak, bár elismerem, hogy ez már nem nélkülözi a komikumot sem. A nevetés itt mintha kedélyem fibrillálását jelentené, szédelgését a szürke és a színes zóna között, fekete és fehér között, s ha már ez utóbbi is fölmerült: bábuim maguk is megszűntek tisztán fehérek vagy feketék lenni. Nevetek, mint egy se holt, se eleven. *A szív anarchiája* – így is értelmezhetjük a fibrillációt; és most hallgatom a Bartókon Schubert B-dúr szonátáját, talán emlékszel rá, eszelős szépségű lassú lépésekkel indul, amelyek kisvártatva, a lejtő végén, mintha toporgássá vagy inkább morgolódássá zsúfolódnának, bonyolódnának, hogy aztán megint kibontakozzanak a bogból stb, és bizony én ebben meghallom a fibrillációt is, azt az ambivalenciát, amely szerintem a schuberti bánat rezgését úgy mélyíti el, hogy elhalni mégsem engedi. Ütemtudósnak kéne lennem, hogy megfogalmazhassam ezt szakszerűbben is. És persze atomtudósnak is, aki ért a hasadáshoz, és azontúl a foghatatlan részecskék számbavételéhez.

Látod, sok egyéb hiányosságom mellett ez micsoda átok, hogy sem torkom, sem képzettségem a zenéhez, a zene tehetősebb értéséhez, csak hallom, időnként látom is, tapintom, ízlelem az eseményét, ám visszaadni nem tudom, de még szavakba foglalni sem, amit előidéző bennem. Pedig szerintem ez fontos volna, nem igaz, hogy az elemzés, az intellektuális feldolgozás árt a dolognak magának, a naivitásnak persze hogy, ez utóbbit egy időre biztosan hamupipőke-álomba szenderíti, de hát ez (is) a dolga. Ahogy mi is hasonlót teszünk és ébresztgetünk a levelezéssel, azt hiszem.

RV (2011. JAN. 2.)

Tegnap éjfélkor megszűnt a net-kapcsolatom, a Bartók elhallgatott, ezért gyorsan bekapcsoltam a tévét, mert nem viseltem olyan jól a kirekesztettségemet, hogy ne sóvárogtam volna mégis arra, hogy egy percre érezzem a „hazát”, és ha nem is része, de a *Himnusz* erejéig, rezgésileg, távoli pártfogója legyenek. És ugyanúgy jártam, mint ti, hüledeztem itt egymagamban, elsősorban a klip kvalitása, azaz dilettáns giccsessége és a diktatúrák esztétikájának egyenes hatása miatt. Elképesztő, hogy ennyire szakavatatlan, ennyire amatőr tudásszintű, valamiféle politikai beavatásban azonban bizonyára részesült – azaz az elvárásokat kiszimatoló – „művészek” dolgoztak a palotában ezen. A rendezés, az operatőri munka, a díszlet, a jelmez, a dramaturgia, a koreográfia, a forgatókönyv, minden rémesen pocsek volt. És a stáb bizonyára busásan meg lett fizetve, beleértve a zászlómosó és -vasaló asszonyokat is, a dekoratőröket, a világosítót... Micsoda további, elkerülhetetlen ízlésromlás fog itt ebben az országban bekövetkezni! Az ízlésdiktátum szemlátomást már ki van adva, a hatalom körüli emberek ezt szimatra megérik és azonnal, skrupulusok nélkül, boldogan (nagy honoráriumért) kiszolgálják. Ez az ízlés járványszerűen el fog terjedni, a megszólítottak és a szólítást elfogadók, nemcsak Orbán rajongói, magukévá fogják tenni és nagyszerűnek fogják tartani, a legkevésbé sem fognak undorodni tőle.

Jó nagy nyaklevesnek éltem meg az éjfélel percek, hazafias érzés gyanánt szégyelltem magam. Aztán az ízléskárosodásomat az *Andro Drommal* meg magyar vörösborral próbáltam gyógyítani. A legjobb gyógykúrának azonban a ma délutáni háromórás népligetű sétám bizonyult, jól esett a metsző hideg, a caplatás, fülemnek a hó csikorgása, kezemnek a botom. Sok mindenre gondoltam, és a javát elfelejtettem, révült állapotba kerülök, ha elég sokáig trappolok. Még imádkozom is néha önkívületemben. *Varjú zsoldár*. Akárhányszor előjön persze, egészen természetesen módon, a szubjektumom mint szenny érzékelése is, a hóféhér tájban pláne. Máskor az én egészen konkrét helytelenségemé.

Egyébként, Jancsi, mi evvel a levelezéssel a halálra készülünk, igyekező elrendezni és elmélyíteni a világlátásunkat és a nézeteinket, már amennyire adják magukat nekünk. Vagy mi nekik. Mert szerintem az ember akkor végezte el a dolgát ezen a földön, amikor legjobb tudása és képességei szerint át- és belátta ezt a világot (kellőképp kiábrándult, mondod te), a világba persze saját magát is beleértve, tehát a saját világát. Hiszen ez van csak, a saját világunk; erről kellene letakarítani az egocentrikus psziché szennyét, és ez az egyik legnehezebb része a „munkának”. A mikrokóosz, a belső anarchia, az nem baj, az azért van, mert még élünk - no, ebből az jön ki, hogy nem baj, hogy még élünk (?) -, annak örvénylését kellene szavakkal megrajzolni. Magam is irtózom egy merev, kiépített világnézettől, nem erre céloztam. A kavargás irányai, áramvonalai az érdekesek és izgalmasak. Mondhatni, a zeneisége, zenei formája, ha van neki. S ha van, akkor már nem az ujjamból szoptam, akkor talán-talán hallok valamit „a szférák zenéjéből”.

Valóban izgalmas az alternatíva, amit fölvezeltél, hogy a tárgyi világ rántja-e magához, purcántja-e ki a szubjektumot, avagy a szubjektum transzcendálja a világot olyannyira, hogy fölszámolja a tér-idő ágyását. És az alternatíva szögében, ágyékában a harmadik, ki nem tapintott eshetőség. Ezt az ágyékos alternatívát kozmikus viszonylatban is el lehet képzelni, és szociális viszonylatban is. A tárgyi világ ölen rovaroként döglődő szubjektumok esete ismerős (Gregor Samsa). Az eksztatikus, a világot transzcendáló szubjektumok esete sem ismeretlen. Mondjuk, Pilinszky. Ezt számomra épp a szeretet teszi lehetetlenné, mondjuk, egy konkrét fa, arc, egy faktúra szeretete. A spanyol szerzeteseim is ezt a fajta vallásos transzcendálást művelték, és felettébb sok volt bennük a gyűlölet és az undor. Meg az erőszak. Folyamatosan semmítették a létező világot.

No de te ezt az alternatívát kozmikus léptékben vázoltad: a világ kiszáradása, kihalása, illetve megváltása, azaz apokalipszise. A harmadik lehetőség talán ez a vergődés, ami sokak számára, igen gyakran a magunk számára is gusztustalan, nem jó, értelmetlen stb. És ide kapcsolódik mindjárt a következő gondolatod, hogy hasonlataink, elgondolásaink önkényesek, szeszélyesek, és a valóság csöppnyi hajlandóságot sem mutat arra, hogy „belefértjen” konstrukcióinkba, ellenkezőleg, szinte tüntetően elfordul tőlük, kibújik, kiugrik belőlük, jelezvén, hogy „hüje aki mondta”. *A valóság létünk cáfolata*, írod; igen, mégpedig olyan konzekvensen, minden percben, hogy ezzel animál és reanimál bennünket folyton-folyvást, egyszóval küzdelem zajlik, iszapbirkózás, mert ne feledkezzünk meg a kátyúnkról sem.

A valóság a halálom? Hát ez nem is olyan vicces. Én ettől kódulok nap mint nap, s az álmatagságom – mert gyerekkoromban egy pillanatban, nem tudom, mikor, „átkattantam”, és ez az állapot javíthatatlannak bizonyult, nincs az pszichoanalízis vagy megrázkódtatás, mely „kikattintana”, nyilván az énemé szervesült a baleset (ahogy a fába a görcs) –, szóval a szünet nélküli álmatagságom csak megfejezi ezt, rosszullet fog el a valóság érintéseitől, markolásaitól, támadásaitól. Kivéve a természetet, ami viszont nekem metafizikai fenomén azon túl, hogy valós.

Pedig a valóság kora gyerekkoromban még ünnep is tudott lenni, derengőn emlékszem boldog ébredésekre. Vagy az inkább a világ volt, hiszen a kisgyerek egy darabig nincs rákényszerülve arra, hogy számba vegye a valóságot, nem is képes rá. Erről már sok szó esett köztünk, a kegyetlen kiűzetésről... Valósággal csodálom, hogy a valósággal kapcsolatos teendőimet mégis, minimálisan, el tudom látni. Mi több, sikerélményem van, ha képes vagyok megírni egy hivatalos levelet, vagy befizetek egy csekket a postán, ilyenkor megdicsérem magam, és gyorsan visszatérek a révületembe, mely egyébként az ilyen dolgavégzések közben sem szünetel, csak erőt véve magamon mégis képes vagyok ténykedni. Ez persze rossz lelkiismerettel és a lebu-kástól való állandó félelemmel jár együtt. Mert ha ez kiderül, végem.

A szív anarchiájáról írtál még, a fibrillációkról. Erről nemrég tűnődtem, olyanformán, hogy amiként minden egyének megvan az összetéveszthetetlen hangszíne, valahogy kikeverődik a testből-lélekből, úgy van egészen sajátos szíve is, és ez az, amit nem tudunk a másikban azonosítani, az empátiánk ezt képtelen fölfogni. Nem lélekállapotról beszélek, azzal alkalomadtán együtt tudunk érezni, hanem testiesebb *szívállapotról*, ami ki-kinél teljesen egyéni skálán mozog, gondolom; összemérhetetlen, megközelíthetetlen. Talán a szeretők, mondom, mint Rilke, ott csodaszerűen bekövetkezhet a szívek érintkezése, ugye, testileg is, ezért kell olyankor annyira fogdosni egymást.

Az én fibrillációm ma a csöndes és kitarító keserv skáláján játszott, séta közben is, kivéve, amikor közel kerültem egy-egy fához, mondhatnám szinte, közel kerültünk egymáshoz. Olyankor külön(leges) egyednek látok egy-egy fát. De ez nem animizmus, hanem inkább úgy mondanám, a te szavaddal, hogy „a természet bábeli nyelvének” a silabizálása, és ez örömet szerez. Így vetek betűt a természetben, de a betűk nem válnak teljes szavakká. Az anarchia marad.

Nos, immár másodika van. Nem tudom, ismered-e Domonkos István *Kormányel-törésben* című versét, azzal kezdtem az új esztendő, rákészülve a totális kiszolgáltatottságra és elpáriásodásra, ami vár ránk. Pára és pária, csak egy betű a különbség, de nehéz lesz elviselni és nem totálisan elbutulni, észrevétlenül rothadni. Szinte könyörgőre fognám hozzád szólván, hogy szólj rám, feddj meg, amikor ilyen jeleket észlelsz.

MJ (2011. JAN. 2.)

Az egész napomat végül a rothadásnak szántam, szabotáltam a pingpongozást is, ilyesmit utoljára kamaszkoromban művelhettem, de akkor naponta. Tisztának hát közelítőleg sem mondanám magam, tisztázottnak, a fejemben csak a lárvák, mert

ráadásul tévéztem is, majdnem egy teljes filmet néztem végig, indiai áltörténelmi játékfilm, irtóztatóan ostoba és gusztustalan, pocskék hindu popzenével. Ezt megelőzően azonban egy riportfilmet is láttam a Hankiss Elemérről, ugyanazon a csatornán, az nagyon tetszett, utána néztem, Hankiss Elemér most 82 éves, és engem nem is annyira a beszéde, mint az arca nyugtázott le: szép, okos, finom tekintet, régen is kedveltem őt, de ennyire talán még nem. Vagy hülye vagyok?! Az vagyok, igen, meghatódtam egy öregembertől, ami némiképp már hazabeszélés.

A halálra készülődést illetően igazad lehet, arra gyúrhatunk így szerintem is, én dezertálni kívánatok, átszökni a Nagy Határon, te pedig elkísérni talán engem odáig. Ám van ennek a levelezésünknek egy kitolós-halogatós funkciója is, kicsit ezeregyéjszakai, nem bánom, minek rohanjak azonnal fejjel a falnak, és pár verset is jó volna talán még megírni. 23 évesen, amikor a *deflorációt* csináltuk a Csabival meg a Gittával hármásban, ami nekem nagyon bejött akkor, és nemrégiben beleolvastam, s megint tetszett, szóval akkor, azután, fél évet adtam magamnak arra, hogy megírok egyedül egy még jobb szöveget, s ha nem sikerülne sehogy, végzek magammal. És persze jöttek az újabb meg újabb kegyelmi halasztások, így került sor két év múlva az LSD-kirándulásra, ami után már nem szorgalmaztam a kivégzésemet. Na, most alszom egyet, és álmomban gyúrok a holnapi indításra, jó?

(másnap)

Álomra nem emlékszem, a rosszkedv törölte, ha volt, de jöjjön a vallomás, amitől ugyan irtózom már előre, ám pallót sem látok, amin átkelhetnék egy szárazabb partra, megúszva ezt a mocsaras lápot. Azon méléztam ugyanis az imént magamban, hogy min múlhat az ember mutatkozhatnékja vagy rejtőzhetnékje, a halálvágy nem a végső elrejtőzhetnék-e, önmagunk elől is, és viszont: a mutatkozhatnék - változat a mindenkori világrajövetelre.

Kamaszkoromban barátkoztam össze egy filmes fiúval, hetente több alkalommal jártam náluk (a szüleinél lakott), és a házban (afféle Rákosis lakótelep) élt egy nagyjából velünk egykorú srác, a barátom jóban volt vele, jófajta fickónak tartotta, aki bizonyos rendszerességgel lement az utcába, a kapujukba, és ott várta a zsákmányát, akinek megmutatkozhat. Soha nem mondtam ezt a barátomnak, de én szégyelltem szinte, hogy nem értem a fickót, nem értem, miért öröm neki ott a kapuban ki-kitárulkozni, ha arra téved egy szemrevaló leányzó vagy bárki nőszemély. Most pedig hajlok arra, hogy ezt is az életöszton egy megnyilatkozásának véljem. Ritka, zavarba ejtő megnyilatkozásnak, de akceptálhatónak. És evvel most magamat is zavarba ejtem, mert lám, az emberek által elfogadhatatlan két szélsőséget, az öngyilkosságot (mint végső elrejtőzést) csakúgy, mint az exhibíciót (mint tűrhetetlen magamutogatást) természetesnek találok, természetesebbnek az átlagember magatartásánál, viselkedésénél, amit - erről beszélgettünk legutóbb telefonon - én szimplán depriváltak tartok.

Bárkit meg ne sértsek, magamat is gyakran ezen átlag közé sorolom, sőt alája még gyakrabban; innen valószínűleg a növekvő elrejtőzhetnékem. A farkamat ugyan

nem jutott volna eszembe kabátszárnycsattogtatással mutogatni, így utólag azonban még a versírást, a beszélhetnéket, illetve a magam szakadatlan szóba hozhatnékját is rokonnak érzem velem, egyazon forrású készletnek. Ugye megértesz? A deprivált-ságot pedig olyan diszpozíciónak, amely a fentebb sokat emlegetett „én”-t jégben vagy formalinban tartja, és amely kizárólag a szintén sokat emlegetett József Attila-féle *poros lámpa* üzemben tartására elég, megóvva viszont az egyént így a saját dugájába dőléstől is nagyobbbrészt.

Tegnap, talán megírtam neked ezt már akkor, a rádióban Schubert csodaművét elemezték, a B-dúr zongoraszonátát, na de közben Éva a másik szobában tévézett, nézte az X-et ünneplő társalkodó műsort, és egyszer én is belekukkantottam ebbe. Megdöbbsentem, Ria! Tudniillik mindannyian arról győzködték egymást, hogy X mennyire nem pusztán egy zseniális parodista, mennyire zseniálisan originális színész is ő, és illusztrálásul benyomtak egy színpadi jelenetet: olyasmit képzelj el, hogy valakinek át kell kelnie egy pallón a vonzóbbnál vonzóbb habokat és színes lidérc-lángocskákat produkáló lápvilág fölött, a palló meg csak tompán kopog, puffog, hallod az illető járásán, hogy más sem foglalkoztatja, mint hogy partot érjen végre. (Úgy emlékszem, ilyesmi hasonlattal tegnap is éltem.) Nos, X ilyen színész, primér színészként deprivált, bensőleg teljesen civil egyén, aki csakis akkor képes felszabadulni, ha valaki más karakterébe belebújva játszhat önfeledten. S persze ezt holmi értékpreferenciák miatt fájlalja, talán szégyelli is nagyon, a környezete pedig nem a tényleges figurára válaszol, nem segít neki az eligazodásban, hanem a vágyfantáziáját iparkodik visszaigazolni, amit ő méltó szerénységgel fogad el – hogy nézni is tereh.

Talán túlzás, de nekem ez a fajta kegyes színjáték a halálom, kicsi koromban is kétségbe ejtett, és az évek, évtizedek múlásával nemhogy hozzászoktam volna, hanem gyógyíthatatlan és kezelhetetlen, tünetileg is csillapíthatatlan allergiás betege lettem, s természetesen gyanúsítottja eme hamisságnak a saját szememben, gondolhatod. És ehhez képest Schubert egy olyan csoda, olyan originalitás, akitől magától értetődőnek veszem, amikor Beethovent hallok szinte egy az egyben valamely művében, annyira vele magával, Schuberttel telik meg az is. Ma ez jutott eszembe, hogy az ő bánata táncol, valóban énekre fakad, erektált bánat, de most nem a fasz felállításán a hangsúly. Hanem ha már, akkor inkább arra gondolok, amit férfiak ismerhetnek igazán, amikor merevedés nélkül gyöngyözik a kéz belőle, a természettől való elragadtatottság nedve. Most ilyesmiképp látom őket: Mozart, aki szinte légtornászokként táncol és énekel, olyan könnyed, felelőtlen vitalitás az övé, amit azután Beethoven nem győz belesulykolni-súlyozni (!) a földbe, példátlan szinkronban, ütemazonosságban a polgári emancipációs rohammal, és erre hihetetlen gyors reakcióval a schuberti kiszökés ebből az architektonikából, a polgárpalotából és kertjéből ki a megszorodott szabadba, násztáncot gyásztáncsal vegyítve; mondd, feltűnt már neked, hogy Schubert majdnem ugyanazon évben halt meg, mint példaképe és ellentéte, Beethoven? Erről szerettem volna bővebben beszélni, de rohannom kell, ma korán zár az uszoda, és nekem ma az az egyetlen esélyem az ideiglenes és szerényke feltámadásra.

RV (2011. JAN. 3.)

Istenem, ahogy öregszem, nap mint nap egyre több és több időre van szükségem a melázáshoz – nem is lenne az olyan pocsek, úgy elhalni, belemélulni a Semmibe. Paul Klee halála nekem a legszebb, aki kiszáradt, a testnedvei elapadtak, úgy halt meg, hogy elhervadt. Nem, nem gondolkodom olyankor, nem tudok én gondolkodni, hanem várom, vagy inkább hagyom, hogy egy-egy gondolat feltámadjon, elhaljon bennem. És ez elég izgalmas nekem, ehhez képest minden filmet vagy prózát unok. Egyre kevésbé érdekel a narráció. Az idő szerintem valami sokkal irtózatossabb, irdatlanabb dolog, mint ahogy azt bármely történet bemutatja. Valóban maga a szeszély, időjárás, pulzálás és kíméletlen eltűnések zaklatott sorozata, zenei forma. Bármikor megpróbálok belegondolni az időbe, abba a tartamba, melyben vagyok és már nem vagyok, vagy voltam és soha többé – megrázkódom tőle. Úgy érzem, rettentő, és gondolatilag felmérhetetlen az idő hatalma. Kronosz, a főisten, aki kasztrálta az apját, és a helyébe lépett, aztán őellene támadtak a fiai. Akiiket előbb megevett, aztán kihányt, mikor Zeus megmérgezte.

Arra gondoltam ma séta közben, hogy a mitológiai energiakötegek tulajdonképpen ma is működnek valahol, és az egész polgári világ arra való, hogy ezek ellen tömör erődítményül szolgáljon. Aki kihág a polgári világból, azt megilletik, megérintik azok a lények. Így például téged Nárcisz. Aztán ez a mi helyzetünk is: Nárcisz és Echo. Vagy pl. a kiűzetés mítosza, amiről már annyit beszéltünk. A kereszt, és sorolhatnánk, Ariadné, Medusa, a Szörnyeteg. Csak a szöttes nincs meg, hanem foszlányok, szöszök tekeregnek, kóborognak szanaszéjjel. A mitológiák, ha nem mondok nagyot, az emberi faj érzéki zsenialitásának a szüleményei, tüneményei – ennek helyébe került a tudomány meg a technika, az ész zsenialitásának hála.

Azon is töprengtem a napokban, hogy minden vallás fő intenciója: interiorizálni az isten(ek)e)t. Ez akkor ugyanaz (csak fordítva), mint az, hogy Isten teremtette az embert az ő képére és hasonlatosságára, hát nem? A tudomány és a technika korában akadályozva van ez a, ha jól mondom, ősi intenció, aztán össze-vissza zabálunk mindent, gyomorrontásunk folytonos. (És a rengeteg nyalánkság.) Hanem ezt a levelet egy Balassi Bálint-idézettel akartam kezdeni, nyalánkságul, annyira elbájolt, a Domonkos versének a mottójában szerepel: „Elmém csak téveleg széllel kétségben / Mint vasmacska nélkül gálya az tengerben, / Kormányeltörésben, / Nincs reménsége senki szerelmében.” *Széllel kétségben! Kormányeltörésben!* Csuda jó szavak, nemde? Fantasztikus, hogy az ilyen nagy művek, legyen akár szöveg, akár zene vagy festmény, a korszellemmel át vannak ugyan itatva, és mégis kitörnek belőle valahogy, nyilván a maguk idejében sem voltak nyakig benne.

Hanem „a természettől való elragadtatottság”, amiről Schubert kapcsán írsz, aki nálam is Bach mellett van odafönt (Beethovennel nem kerültem meghitt viszonyba, Mozart pedig olyan virgoncan angyali, hogy csak ritkán tudom hallgatni, mert megnöveli önsúlyom sár-érzetét, egyszóval többnyire nem vagyok a zenéjéhez méltó) – akarom mondani, ezt az elragadtatást olykor megtapasztalom fehér sétáim közben. A ligetben arra a mezőre kerülök, ahol a folyamatos transzcendálás zajlik, mert úgy

érezem, hogy ezt teszik a fák. Élményemet egyáltalán nem fokozza le ennek tudományos magyarázata, most nem jut eszembe a megfelelő fogalom, amiként a szivárvány sem kevésbé gyönyörű, ha ismerjük fizikai mikéntjét-hogyanját, és a vers sem gyöngül attól, ha elemezzük.

Van egy olyan érzésem, most ezt minden pátoasz nélkül mondom, egyáltalán nem is romantikusan, hanem mert nem tudok más szót előásni, szóval hogy a *szentség* kódorog a természetben, a szentséget ismeretlen minőségnek értem, a földi és a mennyei vagy pokoli (khtonikus) közti csereforgalomnak. De közben azt is tudni vélem, hogy az égboltozat lefejtethető burok, mely majd egyszer le is fog hámlani. Ez a „szentség” is esendő; vibráló, sőt mintha ettől volna szent. Ugyanakkor hátborzongató is, az értetlenségünk miatt, borzol és a fákkal megpihen. Melyek individualitása, egyedi élete lenyűgöz. Miközben a sétáim fájdalmasak, nem mondhatok mást: *Nincs reménségem senki szerelmében, kormányeltörésben, botomra támaszkodva.*

Bolondnak néznek velem, a botommal, az emberek, de nem bánom, egyre kevésbé bánom, ha bolondnak néznek. Még jó, hogy Miklós és Fanny is mindig „megengedik” nekem ezt, szemben pl. anyámékkal, emiatt is voltam mindig olyan rosszul otthon, örök rossz közérzettel, éppenséggel feszengve, és nem otthoniasan. De most már túl sokat beszélek magamról, lám én is szakadatlan „szóba akarnám hozni magam”, s a némaság (íratlanság) elég sajnó-szorongató (deprivációval fenyegető) érzéssel tölt el. (Apropó, Schubert – ő hogy meg tudta váltani a zenéjével a saját szorongását, kitágította azt, ami szoros, és meglebegettette, folyton kijön és kihoz engem is a szorongásból. Nem tudom azonosítani, hogy mily lelki-szellemi mozdulattal teszi ezt. Azt mondod, a tájjal azonosul? Szerelembe esik vele?)

Persze, hogy értem, amit a suicid és az exhibíció közti feszítávról írtál. Hiszen magam is e kettő közt ingázok, aztán egy-egy „exhibíció” után legszívesebben megölném magam szégyenemben. Micsoda ösztön hajt kommunikációra törekednem, hogy látva lássanak, pedig tudom, hogy a kommunikáció, az érintkezések zöme csak olyan kicsalt, lopott, látszólagos, mint azé a fiúé, akiről írtál. És igen, „a vágyfantáziák visszaigazolása” révén csenek magamnak csöppnyi figyelmet. Ha-ha, erről jut eszembe, egy bátor barátnőm mesélte, hogy egy ilyen magamutogatónak, aki a farkát lóbálta neki, odamondta: „Nem is tudsz baszni!” Jól lehűthette az ipsét.

Régi fogalmad a „depriváltság”, melyet senki sem használ ilyen értelemben, mint te (*depriváció* 1. hiány, elvesztés, 2. hátrányos társadalmi helyzet 3. katolikus pap hivatalvesztése), alighanem közel áll ahhoz, amit én kispolgáriságnak szoktam nevezni, ez a fogalom még a marxizmusból ragadt rám, de a tiéd jobb szó, mert nincs osztályjellege. Nekem az egész ifjúkorom az ezzel való hadakozással telt, kívül-belül, kifelé, befelé. Rettenetesen rühelltem a deprivációt, azt a bizonyos beleszottyosodást a tárgyi világ fészkébe, ámbár a deprivált nagyon is őrizgeti az „én”-jét, beleszorul, mint fába a féreg, és az énjének a serény szolgája. És persze magam is naponta százszor depriválódok, csak tűrhetetlen érzéssel tölt el, és azonnal evickélni, kapálózni kezdek kifelé a formalinból. (Hacsak nem ázok el.)

Tudod, mit fedeztem fel? Ismered a Rilke-utolsót: „Rose, oh reiner Widerspruch, Lust, / Niemand Schlaf zu sein unter soviel / Lidern.” Hát ide Rilke becsempészte,

öntudatlanul-e, a nevét (*reiner*), valamint a dalait (*Lidern*, ugye). *Senki alvása* - magyarul úgy van lefordítva, hogy „senki sem alszik”.

Hanem ma a sétámon pontosan az Ezeregyéjszakára gondoltam én is, mint levelezésünk ősképe. És mindjárt a vonat is száguldani kezdett a távolban a kivilágított ablakaival, és mindegyikben én, én. A harmadik asszociációm pedig Ponty hasonlata volt a két egymással szembefordított tükörről. Nem tudhatod, hogy mi látszik bennük, hiszen ahhoz közibe kellene dugnod a kobakod, és akkor eltűnik, elromlik az eredeti két kép, vagy hány?

MJ (2011. JAN. 3.)

El ne ijesszelek - de megrémisztettél! Erőtől, elevenségtől duzzadó a leveled, s mikor? pontosan akkor, amikor én agonizálok, már azt sem mondhatom, hogy a végét járom, mert vissza kellett fordulnom ma, és hol kellett visszafordulnom? igen, félúton, épp a gyógyszerháznál, ami ráadásul nyitva tartott, ma, vasárnap délután fél ötkor. Azért kellett visszafordulnom, mert a fuldoklás kiszedte minden erőmet, vagy nem is ez a helyes kifejezés, karóba húzott a fuldoklás, vonaglott a törzsem tőle, pánikba estem, hogy sem haza nem jutok, sem el az uszodába. Átvánszorogtam hát a villamosmegállóba, és fölszálltam az érkező 61-re. Ilyesmi azért még nem esett meg velem, előtte nem is számítottam erre, szóval bajban vagyok, nagyobbban, mint gondoltam. És akkor olvasom a leveledet, egyre nagyobb elragadtatottsággal, s immár féltékenységgel is. Vagy jobb szó ide az irigység. Nem, ez sem igaz, egyelőre nem tudom bemérni magam, esti tehetetlenségemben megnéztem a Henry Millerről készült filmet, közben át-átnézegettem az M1-re, és csak káromkodtam, átkozódtam, hogy minden szar, minden hamis, és még tetőződött azzal, hogy olyan régi kedvenc színészeimet láttam feltűnni a show-műsorban, mint a Kállai Ferenc meg a Tordy Géza.

De én miért lettem ennyire hitvány mára? Mert ahhoz is jó kondira van szükség, hogy a sorvadást, a bomlást és bármi egyéb romlást el tudjam gondolni, el tudjam énekelni, sosem értettem pl. Proustot, hogy a fenébe írhatta ágyban fekvve, legyöngült állapotban a prózáját, sőt, amennyire tudom, igazán csak akkor vágott bele a munkába, amikor az egészsége már eléggé kikezdődött ahhoz, hogy abbahagyja az éjszakai társasági életet. Nekem a szavak ízleléséhez, kitapintásához mindig nagyon jó erőre volt szükségem. A gondolkodáshoz. És tudod, hogy gondolkodáson én sem bizonyos logikai problémák fölvetését és megoldását értem, nem, sajnos erre alkalmatlan vagyok, hanem egy sajátos asszociációs elmeeseményt, amely tapinthatóan fizikai-testi természettel is bír, olyannyira, hogy olyankor a szememmel tényleg befalom a látványt, az általad küldött fák látványát például, ha ott vagyok a helyszínen, úgy értem, míg ebben a rothatag állapotban minden émelyít, pontosabban minden émelyeg - tőlem.

Igen, ezt egészen a Ponty szájaíze szerint mondom, émelyeg tőlem a világ húsa, a világ szája, Kronosz is kiköpne, vagy megfulladna tőlem, nem mintha akkora falat volnék, inkább túl száraz és keserű; van egy íz, amit bizonyos rémálmaimban érzek olykor, évtizedek óta ugyanaz, azt az ízt álomban mindig a markommal próbálom

kipucolni a számból, mert irdatlan mennyiségben van bennem, az állaga kása- és iszapszerű. Na igen, de akkor miért mondtam fentebb száraznak ezt az ízt? Mert valóban az, száraz is, és úgy iszapos, kásahegyes.

Vagy hirtelenében hadd említsek meg egy másik furcsaságot; ez is filmből vagy filmekből ismerős, bár a valóságban is rég megtapasztaltam: csupa-csupa fém, vas- és betonszerkezet vesz körül, aknákkal, mindenféle létrákkal, folyosókkal telekomplikálva, és egyszerre csak azon kapom magam, hogy iszonyodom, rettegek, hogy itt és így ér a vég. Jobban rettegek, mintha a gödrömmel szembesítenének. Érted? Miért ez az iszonyatérzés? Nekem annyira kevésnek vagy hamisnak hat az, hogy „mert egy darabka természet sem maradt benne”. Pedig talán ennyire egyszerű a magyarázat. Hasonló okból traumatizálhatott gyermekkoromban a kórházi környezet, a csempe, a csupa fehérség mindenütt, meg ami a pokol volt nekem, a kórtermi ajtó fölött égő lámpa, amit majd nemsokára fölvált a teljes villanygyújtás, amikor a nővérke berohan injekciót adni valakinek; uramisten, ahogy írok róla, már érzékelem a kórházi ágy matracát, a takaróhuzatot – szörnyű! De miért, de miért, miért szörnyű?! Mi az, amit ilyen fölfokozott rémületérzéssel óvnék – azt sem tudom, mitől.

Könnyű mondani, hogy a pusztulástól. Vagy a megszégyenüléstől. Magától a Szörnyetegtől. Ria, amit a szentségről vagy Istenről mondasz, az nekem nagyon plasztikus, élményszerű, és tulajdonképpen olyan megnyugtatóan stimmelne is a Ponty-modellben. Modellhez. Az enyémhez meg különösen, ha sikerül tényleg úgy látnom magunkat, mint a természet, pontosabban ad absurdum a semmi, a Semmi bomlástermékének valamely fajtáját, amelyben, mint taglaltam már, a Semmi maga is potenciálisan benne foglaltatik. Más szóval: Isten. Igen, de hogyan és miért kellett meghalnia Istennek, és így megtestesülnie, testet, azaz tetemet öltenie, amely a fény sebességével bomlik, és egyre több és több bomlásterméket állít elő, konfigurál? Amelyek egymással folyton változó kölcsönhatásban rezegve veszítik el és nyerik el módosult identitásukat, tolakodnak ki tulajdon napvilágukra? Élőlények formájában, köztük mi, emberek, akik egyre-másra kívül találjuk magunkat otthonunkon, egykori önmagunkon, bizony, Isten háta mögé kerülve – ha nem pont fordítva van, s nem mi magunk fordítunk hátat neki. Fordíts, ahogy a torkodon kifér! (A legújabb versikém címe: *Átra harc*)

Azonban mi a fenét képzelünk egyáltalán róla, a Teremtőről vagy Gondviselőről? Miért találjuk nagyrészt rossznak a világot, az életet, és miért jutottunk arra az álláspontra nem is oly túl rég, hogy az ész rokon természetű lehet a Mindenhatóval magával, nem az eszével, hiszen a Mindenhatónak semmi szüksége észre. Vicces volna egy verset így kezdenem: *Vedd észbe, Uram* stb., az olvasó kapásból azt hinné, hogy valami régi költőt olvas, aki a királyához avagy más földi vagy egyházi feljebbvalójához beszél. Nem pedig Istenhez, a Teremtőhöz, akinek ugyan mit lehetne észbe vennie, ha egyszer ő maga a tiszta evidencialitás, a tiszta transzparencia – tehát a Semmi.

Amit az eszemmel átlátok, az nem tiszta, az egy megoldott transzparencia, relációt kiadó „röntgenkép”, amit az ész hosszas tanakodás révén ismert föl a valóságról. Csodálatos nyelvi leleménye ez is a magyarnak, hogy az észből következtette az

eszmét, amelyet azután zászlóval s egyéb transzparenszekkel juttat kifejezésre – ránézel egy piros lobogóra vagy piros-fehér-zöldre, és tüstént azonosítod az eszméket, nem kell hozzá nagy ész sem. Eszerint értekezek én itt az Isten eszméjéről is, mint aminek a valóságáról, problematikus természetéről mit sem tudok. És ez a bökkenő. Mert ha rendelkezik ilyen valósággal, amely problematikus, akkor az isteni attribútumaival van baj, azok nem stimmelnek, ha viszont igazak ezek az attribútumok, akkor Isten – értelemszerűen – nem lehet valóságos. *Isten az az eszme, amely nélkülöz minden valóságot, meglévőséget.*

Azonban épp ebben egyezik, vagy egyezhet meg a tiszta jelenidejűséggel, ergo az „én”-nel magával is, nem a perszónával, hanem avval az általunk szökésre hajlamosnak titulált origóval, amely minden individualitást fém- vagy vízjelez. És amely origó az ésszel fuzionálva válik *poros lámpává* a raktár fölött, vagy, ragaszkodván originalitásához, ellentmond az észnek, és kialszik. Haha! Átláthatóvá téve a környező sötétséget – kérdés, hogy kinek vagy minek a számára; azt hiszem, ezért sem szűnök meg ott ténferegni a József Attila-féle vasúti éjszakában, a megtört kövek helyénvalósága közepett, bár emlékezetem szerint a *poros lámpa*-töredék, illetve a *megtört kövek*-töredék a hagyatékban nem szerepelt még együtt, egy tető alatt. Ám annál koherensebb így az együttesük, hiszen még József Attila is gyakran vékonyította el egy-egy versét azzal a fajta írói-költői következetességgel, amely az ihlet, a ráismerés indulatának enyhülésével egyidejűleg erősödik föl az emberben, veszi át az író kéz vezetését. Amikor tehát az ész lámpására hagyatkozunk ismét, elvacakolódott origónk köré vackolódva szinte észrevétlenül. Haha, sajnos. Mert ennyire futkározza, többre nem, hátunkon ilyenkor a púposító, szőrszálhasogató hidegből. Megjegyzem, úgy érzem, az észről igazán érdemben egyáltalán nem mondtam semmit. Szökésben az is.

RV (2011. JAN. 4.)

Meg kellett írnom egy politikai publicisztikát, melyben persze magának a politikának a mibenlétét feszegettem, ezért most agyoncigarettázott és átokkávézott aggyal fogok neki a levélírásnak, amit, valami babonából, kihagyhatatlannak érzek, meg szükségem is volt most a leveled üdítőjére, mert nem mámorítón, hanem üdítően hatnak rám a leveleid, pláne most, hogy sok vak politikát vagyok kénytelen olvasni; hasonlóképp üdítenek, mint a séta, nyilván azért, mert elemiségek felé fordítják arcomat, hogy előre vagy hátra, azt nem tudom, igen *átra*, és hogy forgok, az is biztos, hurkokat járok ki a ligetben, ott is van egy babonám, hogy nem szabad visszafordulni egy szakaszon, ezért spiralizálok. Csigázom magam.

Valamitől egyre több fát látok egyre egyénibbnek, közelednek hozzám – miközben az erdőt is látni vélem, és... nem is tudom, mi történik a szememmel, a bővületében tart a téli liget, úgy, mint zöld soha ennyire. Hihetetlen – elmondhatatlan, és ezért feledésbe merülő – kalandokban van részem magányos sétáim közben, lenyűgöző szépségekre figyelek fel, miközben folyamatosan esz az ismeretlen előjelű bánat. No és a szabadságot szívom tudóre ott, nem a cigarettát, mint most, amikor forszíroznak a betűk, és én őket. Nem tudom nem hozzáfűzni, hogy azt a szabad-

ságot, amelynek a politikai megvonását fájó szívvel élem meg, belegyalogolván valamiféle diktatúrába, melynek egyre szaporodnak a jelei.

Az én szabadságpártiságom (mert nem mondanék liberalizmust) nem az elmém-ből, hanem gyerek- és ifjúkori sérelmekből, azok fájdalmából fakad. Ez olyan fájdalom, mint mikor véletlenül megvágod magad késsel vagy belevágod a lábad ujját valamibe; szisszenő, a bőrt felhasító. Az, amit a médiatörvénnyel (mely törvénytelen) és más ilyen törvényekkel kapcsolatban olvasok, a szó szoros értelmében fizikai fájdalmat okoz nekem. Mert megkínlódtam egyrészt a családi diktátumokat, másrészt a kommunizmus-végi diktatúrát Jugoszláviában, harmadrészt az országom vesztét. A Sziveri Jancsi barátom halálát is az a nyolcvanas évek eleji mérgeeskutya-rezsim okozta. Mert becsapták őt, becsaptak bennünket, amikor szabadságra szólítottak fel, Jugoszláviában ugyanis mindig a vitát szorgalmazták, aztán ránk kattintották a csapda vasát.

Szóval valamiféle traumaismétlődést élek most át, ami fokozza a bátorságomat, azaz csökkenti a féltékenységemet. A szartengerként terjedő hamisságözönt és hazugságáradatot is érzékelem, és annyira szeretnék nem belefulladni, megóvni, amennyiben még van mit; ez az elemi késztetés valóban animál. A szarrá málló lélek megérezése és látomása mindennél jobban fölháborít, és ellenállásra szólít fel. A züllésnek van egy okos, eszméletes és félelmetes (mondjuk, talán: Baudelaire-i), és van egy ostoba, trehány (erre számtalan a példa) formája. Ha ez az alternatíva. De én nem hiszem el, hogy ez az alternatíva, és habár nem akarok tűzbe menni a harmadik lehetőségért (mint Heidegger, aki ebbe gárgyult bele akkortájt), de nem mondhatok le a fürkészéséről sem, szóval az erkölcsi edzésről. És most hülyeséget mondok, hogy ennek a terepét inkább a természetben találom meg, mint a társadalomban? (Beleértve persze a saját természetünket is.)

Na de a köpni-nyelni állapot nálam fizikailag nem vezet fulladáshoz, egyelőre, lekopogom, bekopogom ide, a mérgezett testem egyelőre, ismét kopogom, nem hagy cserben, félelmetes ezt leírni és egyúttal felkészülni az ellenkezőjére. Meddig húzom a botom? Az émelygő érzésedet viszont nagyon is megértem – lehet, hogy neked majd az időjárás közelgő enyhülése hoz jobbulást, engem meg lehet, hogy az fog két vállra fektetni, mert most a hideg tart egyben. Talán mert januári születésű vagyok? Mert ez felel meg az alkatomnak? Vagy mert így kihűlnek a vágyaim? Vágyfantáziáim egyébként már rég nincsenek, a vágyaim pedig a lemondás satujába vannak szorítva, spongyát rá. (Vagy hazudtam most?)

Érdekes, hogy azt a rémálombeli érzést, amiről írsz, azt hiszem, tökéletesen azonosítani tudom. Csak nekem abban a szituációban szokott előfordulni – már-mint hogy tele lesz undorító, darabos kásával a szájuüregem –, hogy álmomban csókolózom valakivel – ismerőssel vagy ismeretlennel – akivel talán szeretnék, de mégis undorító masszával tömi be a számat, a fogaim is kilazulnak, mint a kerítésdeszkák, és köpni-nyelni nem tudok. Hát így válnak valóra a vágyfantáziáim álmomban. „Azt álmodtam álmomba, / ördög bújt az ágyamba”, mondja egy vidám cigány népdal.

A kórháziszonyodat is azonosítani tudom, gondolni sem merek rá, csak amikor beteglátogatóban vagyok, akkor fog el az egészségesek gögje. Azt hiszem, a kórházi

milió a hiúságunkat sérti, és hát egyértelműen a halálkamrát hozza képbe. A szagok meg a neon. A vécék csempéit és hangulatát. Igen, a kórház ilyenképp alighanem a vécé metonímiája... S ha már így identifikálni, átérezni próbálok az érzéseidet, akkor a betontér-iszonyodra is reagálnom kell. Tudod, a Népliget nagy, és amikor odaérek a tenispálya felfűjt hólyaghoz hasonlító ponyvájához vagy a gázművek csőrendszeréhez, mindig megrázkódom egy kicsit (a megszokás ellenére), annyira más, és annyira rosszabb minőséget képvisel. Úgy érzem, hogy egy üvegpalota rosszabb minőséget képvisel, mint egy fatörzs faktúrája, textúrája. Tudom, ezzel nem válaszoltam a kérdésedre, hogy mit óvnék és mitől. Valami belső természet – a kert – maradékát?

Átra harc. Az Isten szó használata kulturálisan igen zavaró, de mégis úgy érzem, hogy nem tágíthatunk tőle. A Semmi és az Isten szavak fúziójából nem tudom, mi jönne ki. A klasszikus misztikusok ezt művelték, érzéssel és teológiai segédlettel és hittel. Nekem bizalmam is alig van. Hogy az Isten bomlástermékei lennének, a természettel együtt? Akkor valóban az a kérdés, hogy miért? Erre talán csak az lehetne az egyik lehetséges válasz, hogy azért, hogy imádkozzunk, hogy *szűköljünk*, mint írod abban a versedben. De kihez, ha egyszer mi vagyunk a halott Ő? A halott Ő valami miatt mégiscsak felettébb megelevenedett részecskéi. Lehet, hogy ez a szűkölés adja ki végül a „szférák zenéjét”? Amikor valahol messze a városon túl sétálsz, és mégis odahallatszik egy hang, kitartó zúgás formájában a város lármája, az olyan, mint valami végtelen szűkölés. Így hallatszhat a Föld is át a kozmoszba.

Az Istenezsme hatalmassága (minőségi értelemben is) és referencia-nélkülisége, az szerintem egy csoda. A sok milliárd „origó-én” és a sok milliárd eszecske ebben talán együtt nyüzsg és oszlik szét. Mint az atomok. És a mimetikus erő, amit emlegetsz, gondoltam ma, analóg a gravitációs erővel; összefogja a bandát. Az Istenezsmeben azért van valami anti-mimézis is, nem? Anti-gravitációs fölszárnyaltatás? Hogy ő mindaz, ami mi nem. Vagy rosszul gondolom?

Én az Istent nem képzelem antropomorfnak, mondhatom, nem képzelem semmilyennek. Helyben vagyunk. Valóban csak a „tisza transzparencia” lehetne a jellemzője (ezzel viszont semmit mondtam), melynek a (vízáteresztő) fölémborulását néha érzékelem, és, mint semmit mondó, magamban is érzem. Látod, nem merem azt mondani, hogy tudom, vagy hiszem. Azt mondod, ha jól hallottam, hogy Istennek nincs esze. Hála Istennek. Különben talán összeroppantotta volna a Földet, mint egy diót.

Erről jut eszembe, biztos meséltem már, csak elfelejtetted, hogy a pszichanalitikusomnak annak idején egy váratlan gesztussal, ismeretlen indíttatásból, egy szép szem diót adtam ajándékba. Nem céloztam arra, hogy törje fel. (Vagy mégis?) És miután öngyilkos lett, megtalálták a szekreterjében az én ép diómat... Jaj, most már össze-vissza beszélek, pedig élvezném még a jelenidejűséget itt a levél tükrében, noha nem abszolút, de írás közben érzem, hogy belőle meríték, és ez jó érzés. Annyira teltnék érzem néha ezt a pillanatnyi jelent pillanatról pillanatra, és ha semmit sem gondolok és a semmit érzékelem épp, akkor pláne. Ez hatalmas ellentmondás, nemde?

„Tátott szemmel” (Karinthy) - mintha az éhségemet próbálnám egy-egy kattintással levezetni. Ma véletlenül rábukkantam egy idézetre a Wertherből: „Nem látok semmi mást, csak egy örökké faló, örökké kérődző szörnyeteget.” Nem csoda, hogy Goethe visszafordult a Werther-irányból. Éppenséggel, hogy ne ordítson.

MJ (2011. JAN. 4.)

Egy-két évvel ezelőtt sokat beszélgettünk Dáviddal az apokalipsziszról, persze összevissza ötletelve, ő búvárolta közben az irodalmakat, én csak hallgattam (vagy olvastam) az interpretációit, de most egyszeriben felötlött, hogy az is az abszolút jelenidejűséget vizionálja. János ezt revelálhatta, vizionálhatta Patmosz szigetén, ám ahogy a buddhista *Halottak könyvének* a vízióit, úgy a Jánoséit is idézőjelben tudtam csak olvasni, és nem azért, mert csalfának gondolom a hallucinációkat, nem, hanem éppenséggel sereg látomást irodalmi örökségnek érzek bennük, képes beszédnek. Valami olyasmit gondolok, hogy a *Jelenéseket* és az ágostoni *Vallomásokat* összeszűrve kaphatom meg a relatíve legtisztább „anyagot”.

Nem csupán kettejüket tartom fontosnak, ezt a párosítást példának említettem, példának arra, hogy én hogyan törekszem eligazodni az úgynevezett tanúságtételekben. Hiszen mi is tanúságot teszünk a levelezésünkkel, levelezésünkben, talán nem csak exhibíciós indíttatásból vagy sikervágyból (hátha érdekesnek bizonyul majd az anyagunk), hanem mert szükségét érezzük azoknak a szellemi megeséseknak, amelyek természetszerűleg nyomot hagynak. A szellem amúgy nem hagy természetszerűleg nyomot. Nem feltétlenül. Bent hagyod a palackban, akár évszázadokig lent fog porosodni a pincészetedben. Idő: évszázadok, tér: egy pince. A Szellem: bor. Ez már megint Patmoszra irányít bennünket, Hamvas *Patmoszára*, habár, ó jaj, nem szeretem igazán Hamvast, nekem ő legalább annyira *gourmand* a szellemi táplálék-kultúrájával, mint Krúdy a velőscsontjaival és a hölgyeivel. Ezt az averziót azonban tényleg a neurozisonnak és a kisebbségi paranoiámnak a számlájára írd, s ha már szót ejtettem a paranoiámról, reagálok politikai izgatottságodra is.

Utaltál valamire a leveledben, és abból azt vettem ki, hogy számodra az egész annyiban probléma csak, hogy lándzsát törj a médiatörvény ügyében, ám hogy ez a konfliktus voltaképpen mi mindent hordoz magában, azt nem vizsgálod meg. Én sem igazán, nem eléggé, mert mint mondtam már, unom, és mindegyik fél argumentációját hamisnak, agresszívnek, reménytelenül aljasnak érzem, és egy pillanatra sem kívánom mentetni a Fidesz ocsmányságait, viszont elég sok emberrel beszélgettem, akik oda húznak inkább, és őszintén úgy gondolják, hogy elég volt a balliberális maffia-tempóból, valamint a szinte kérkedő magyargyalázásokból. Én sajnos sosem tekintettem vörösmartysan hazámnak ezt az országot, sokkal otthonosabbnak éreztem Bamberget abban a szűk egy esztendőben, mégis szolidáris vagyok azokkal, akiknek elemi identitásszükségletükhöz tartozik ez a föld is, ennek vélt vagy valós történelme, kultúrája, és jaj, ne mondd most majd, hogy az említett emberek nem is ismerik imádott tradícióikat! Ha nekem olyan tárgyaim vannak, amelyek fétisként vesznek körül a szellemvilágukkal, akkor azt a tárgygyűjteményt ne szólja le senki,

ne nevezze ócska bóvlinak, mert gyalázkodásával a lelkemet, szívemet sebzí meg. Tudod, mennyire undorodom nagybecsű kultúrdarabjainktól, amelyeket alkalomadtán balliberális hivatalnokok hazug módon felmagasztalnak, ha rajtam múlna, biztosan nem adnák elő Los Angeles-ben a Bánk bánt, és pedig azért nem, mert rossznak tartom a darabot, az operát, és nem örülnék neki, ha jobb ízlésű emberek kiröhögnék és lesajnálnák ezért a magyarokat. No de nem folytatom indulatkitörésemet, irtóztatón komplikáltnak és rosszindulatú szakaszban leledzőnek érzem a bajt, reménytelen kimenetelűnek is, csak a naiv igazságérzetem felhorgad időnként, és üvöltene erre is meg amarra is, hogy hagyják abba a hazudozást és egymás aljas sértegetését. Próbálják meg tisztességesen gyűlölni egymást. Nem fog menni, naná, hogy nem.

Magamat kell kárhoztatnom mégis, hogy kifakadtam az imént, hiszen az egész konfliktust, drámát, katasztrófát természetesnek kellene látnom, belátva, hogy valóban senki nem lehet meg ellenség nélkül, s ha már, akkor miért ne azt tekintsem ellenségnek, akitől amúgy kevésbé kell tartanom, kevésbé tud kárt tenni bennem, mint az, aki mellé szegődtem ellenséget irtani – és persze képezni is, tenyésztani, mielőtt a saját hordám húsára kényszerülnék vetni magam. Pontosabban mielőtt nekiesne a húsomnak a saját hordám. Valamelyiknek meg kell esnie, nincs pardon, Isten nem preferálja a humanizmust, a szolidaritást, nem támogatja a lövészárkok közti haverolást, Isten inkább meghal, mint hogy engedélyt adjon a viszály beszüntetésére.

Jut eszembe, elolvastam a karácsonyi *ÉS*-ben a TGM publicisztikáját, és nagyon megörültem neki, mert lényegében ugyanazt mondja benne, amivel a minap a telefonban én is előrukkoltam, leegyszerűsítve: hogy napról napra növekszik a tényleges munkát hiába is kereső emberek száma, technikailag nincs rájuk szükség, ugyanakkor valamilyen minimális ellátást biztosítani kell nekik, máskülönben nem lesz, aki szavazzon a hatalomra törő politikai erőkre, és legfőképpen is: nem lesz, aki vásároljon, aki megvegye az őhöz hasonlóan fölösleges ipari terméket, amelynek az előállításában viszont már őfölöslegességének részt vennie sem kellett – nem lehetett. Rá, ez ma a probléma, nem a rasszizmus, nem a nacionalizmus, sőt, ha kicsit beleképezem magam az Orbán fejébe, érteni vélem, miért próbálja valamelyest ellenőrzése alá keríteni a sajtót. Annyira legalább, hogy ezt a punnyadó, ám punnyadtságában még könnyebben hiszterizálható tömeget ne hergelje napra nap a média, a magunkfajta liberális értelmiségi pedig kerítse vesztegár alá magát a gettójában, az említett tömeget úgysem érdekli, miről mit és hogyan gondolunk mi.

Most tök komolyan próbáltam ábrázolni a róla való fantáziámat, számolva a fickó mára bizonyosan professzionalizálódott pragmatizmusával, machiavellizmusával. Nézd csak meg, a populista transzparenszek mögött micsoda nyomatékkal kedvez a magyar nagytőkének, hogy e tekintetben valóban egy nagy-nemzeti és korlátoltan liberális országot akar csinálni, azaz valódi sikerre, dicsőségre játszik, nem nagyon érdekli, hogy mennyien vesznek oda ebben az „országépítő” misszióban. Na, most felfüggesztem politizáló rohamomat, reggeli öt órát látok a kijelző sarkában, a szívem meg félvereget, mondtam-e, hogy a tegnapi förtelmes szobafogság után ma

roppant nagyot úsztam, teljesen éhgyomorra, így nem is fulladtam, értetlenkedtem csak, hogy honnan a szufla. Kevés híján két és fél kilométert húztam le, egész jó idő alatt, ez is magyarázhatja közéleti nekibuzdulásomat.

És természetesen belenéztem most délelőtt is az *Index* blogjaiba, áll a bál, adnak kapnak kölcsönösen a felek, gyalázzák egymást módfelett, az egyik blog szerzője idézi az *Amerikai Népszavás* cikkkel kapcsolatban a 19-es kalapácsos munkás-plakátot (vagy újságcímlapot?), azt, Ria, ami a Tanácsköztársaság örök emblémája lett. Vagy már a Károlyi-kormányé is? A munkás odasújt, odacsap - *Dönts a tőkét, ne sírátkozz!*, a vers nekem máig az egyik kedvencem, azután nemsokára jön a fasiszta kommunizmusra való ráébredés, hogy az megy a valóságban, kiút pedig nincsen.

Fentebb, hajnalban ironikusan összefoglaltam, hogy ki miért hajlik erre vagy amarra, hogy igazságról legföljebb dögmadártávtalból beszélhetünk, e tekintetben szégyenletesen egyszerű a dolog: a mindenkori kapcsolatrendszered, tevékenységed szerint formálódnak a véleményeid, így ha például fideszes képviselővé választanak és beülsz a parlamentbe, ott már kötelez a posztod, nem, nem holmi frakciófegyelem okán, hanem mert egzisztenciálisan, anyagi érdekből kell úgy minősítened a helyzetet, hogy ne árts magadnak vele. Bloggerek és kommentátoraik ezt tömören „nyelv-készségnek” szokták nevezni, magyarul azét nyald, ahonnan aranyat remélhetsz, na jó, ez már az én ordenáré asszociációm itt, de iszonyodom egy olyan önképtől, amely engem is ebbe a mindennapos önérdék-vezéreltségbe zárhatna be. De vajon e rettegésem révén nem gabalyodok-e bele még végzetesebben, még menthetlenebbül az önzésbe, a hazudozásba, az egyre rafináltabb, egyre kifinomultabb, egyre fojtogatóbb hazudozásokba? És mielőtt ezt tovább ragoznám: vajon nem a hazugságba kényszeríti-e bele a tömegeket a PC állandó lobogtatása, a skizofréniát szocializáló kétszínűsködésbe, amivel például balról a Fideszt támadják szakadatlanul, és amely kétszínűsködés magát a kétszínűt is fojtott agresszivitással tölti fel, megmérgezi őt mindenestül, és így akarva sem képes jóindulattal nézni többé a másokra. Mi van, ha az Orbán is némiképp ennek a skizofréniának „hódol”, és rengetegen mások még, minden oldalon, és ki-ki a maga hatalmi potenciájától függően főzőcskézik a mérgevel, látja vendégül közétkeztetőjében a barátot meg az ellenséget is?

Kicsit hülyének is érzem magam most, amiért belegabalyodtam az aktuális szövegdéménybe, ráadásul te sokkal közelebbről ismered az egész elfajzást, onnan jöve és gyakran visszatérve is a Balkánra, ahol iszonyatos és jóvátehetetlen pusztításokba torkollott a mocskolódás, bár megvallom, már ezt a „patetikus” szóhasználatot is röstellem, hiszen hányszor megtapasztaltam már, hogy nem igaz, nincs határa a borzalomnak. Sőt, azért mondom a borzalmat is, mert nem vagyok eléggé benne, nem mindennapi létformám az öldöklés, a nyílt öldöklés tudniillik. Mimózaként viszonyulok hozzá, ahogyan a saját eljövendő pusztulásomhoz napra nap szintígy.

Miért, miért sem, eszembe villant a Buñuel-Dalí *Andalúziai kutyájának* az a jelenete, amikor a becsapódó ajtó megfogja a Dalí kezét, amely kinyílik, úgy emlékszem, és a tenyér tele van hangyával. Rendkívül erős kép, huszonevésen már ez hatott rám a legintenzívebben, és most az egész politikai botrány-elemzés ennek a „re-víziójába” lökött bele, egy ilyen tenyér-televény közelnézetébe, mintha a kéz tenyérvonalai

szedelőzködnének, bolyosodnának el, az aprónépség szedi fel a sors-vezetékét és mutatja azt meg eredeti nyughatatlanságában.

RV (2011. JAN. 5.)

Nézd, Jancsi, én nem vagyok újságíró, és így nincs újságírói nézőpontom sem; amikor közéleti reflexiókat írok, nagy ritkán, akkor a saját tapasztalataimból, élményeimből, érzéseimből és véleményeimből, gondolataimból indulok ki, majd, téve egy kört, érintve mások gondolatait, oda is érkezem vissza, tehát az individualitásomból és -ba, amire persze hat ez, az, amaz, még mennyire, főleg a balliberális vélemények, mert azon az oldalon okosabb és műveltebb, tájékozottabb emberek laknak, mint a jobboldalon, pláne a *jobbikon* - elsősorban azonban az irodalmi és művészeti és természeti élményeim hatnak rám ilyenkor is. Ezért nem is tudok politikai elemzést írni, és nincs türelmem elmélyedni a médiatörvény évtizedes előzményeibe, hanem az a kiindulási pontom, hogy engem megaláz, ha számomra idegen tisztviselők, ráadásul eleve rosszindulattal, nézik a két kezemet, amivel írok, illetve piros *cezúrával* - most véletlenül csúszott a betű! - aláhúzzák a mondataimat. Az olvasson, aki szeret. Na persze alább adom: aki nem rosszindulatú velem. Nem hagyom, hogy hivatalnokok nézzék a kezem, elhessegetem a tekintetüket. „Nem oly becses az irhám, / hogy érett fővel szótlánul kibírnám / ha nem vagyok szabad.” (Szavalok...)

Másrészt az igazságérzeteimet sérti, mert egy deklaráltan demokratikus országban az ilyen ormóltan büntetésekkel és beszüntetéssel, elbocsátásokkal fenyegető médiatörvény törvénytelen! Ha nem is tudom az igazságot, van azonban igazságérzetem, és annak sérülése, ezt te is jól tudod, ugyanúgy tud fájni, mint egy szerelmi vágás. De rossz erről beszélni. A blogokat meg a kommenteket én nem szoktam, nem bírom olvasni, azon a szinten nem érdekel az ügy. Valóban nagyon rossz nekem most éjfél után is erről írni. El is felejtettem más mondandóimat.

Egyébként tőled jó néven veszem, ha figyelmeztetsz akármelyik oldal hamisságára, aljasságaira. „Hamis, agresszív, reménytelenül aljas” - elég lesújtó a véleményed mindkét beszéd- és megnyilvánulás-módról, és amit a múltkor a ballib „öntetszelgő iróniájáról” és belső korruptségéről, szervilizmusáról mondtál, azt észbe vettem. Anyámnak könnybe lábad a „magyar” szeme OV nevének hallatára, meg hogy élnek-e a zombori polgári kaszinóban a Kossuth-nótát, meséli elragadtatottan, és én nem bántom őt túlságosan emiatt, ráhagyom, hanem az bánt, hogy az ilyen érzelmek és ragaszkodások elhomályosítják az ember szemét, hogy a politikába tuszkolják ezeket az érzelmeket az emberek, s hogy a politikusok csúnyán kihasználják ezeket az érzelmeket és ragaszkodásokat. Na de most tényleg abbahagyom ezt a témát, nem bírom most tovább.

Olyan gyönyörűséges volt ma a zúzmarás Népliget, mintha tündérgertben jártam volna. Jó három órát voltam kinn a fagyban. Azon gondolkodtam, hogy a tézisedbe, mely szerint a meghalt Isten bomlástermékei vagyunk, hogy illeszhető bele a sok-sok szépség és káprázatos forma, ami nem fér össze a bomlástermék-jelleggel. Nem

csak a fáké. Embereké is. Hogy ez a szépséglátás csak illúzió lenne, az ugyanúgy nem hisszük, mint azt, hogy a színek a szemünk illúziói. De ha minden szubjektív, akkor is, a szépség hogy fér bele ebbe az elméletbe?

Nem, torzó marad ez a levél, teljesen kiakadtam ezen a politizáláson, elvesztettem a fonalat... Ma Magyarországon a hazaszeretet formája a kritikai gondolkodás, ide jutottam politikai eszmefuttatásom végén. A munka meg a munkások helyzetéről én elküldtem neked egy hosszú TGM-tanulmányt, nem kaptad meg? És össze is foglaltam egyik levelemben a végét, kb. azt, amit most te írtál. Rettenetesen szomorú látni ezeket a teljesen elveszett és leromlott, fölösleges munkásembereket. Ám a tisztesebb középosztályról ezt nem mondhatom el. Ha látom őket, tudod mi jut néha eszembe? Hogy simán eltűrnének koncentrációs táborokat, csak valahol kint, hogy ne lássák és ne kelljen tudni róluk.

Ja, és az apokalipszis. Az szerintem ama másik időben, az abszolút jelenben, amit örökkévalóságnak vagy *öröknemlétnek* is lehet nevezni, amibe ez az abszolút jelen belerobban és ott szétpukkan, az szerintem ott folyamatos szaggatottsággal zajlik, de egy olyan ritmusra jár, amit nem tudunk követni, mert nem a mi óránk szerint ver. Az apokaliptikus látomások egyéniek. Egyszer azt írtad, hogy azt látom meg, ami már valami módon bennem van. Bennem vannak a kulturális toposzok is, Jánosban is ott voltak sűrűn. A *Jelenések* tehát megrajzolják azt, ami alaktalan, vagy aminek a formái kívül esnek az ember felfogóképességén, ahogy a szemének képességén bizonyos színek látása a színskála két végén túl.

A profán világban pedig itt vannak nekünk a hatalommal megvalósítható és konkretizálható bosszúfantáziák. Igen, lehet hatalom valakinek a jól fogó tolla is. Nyugodt lehetek ebből a szempontból, az enyém nem rendelkezik olyan tintával. A tiéd sem. A vágyam pedig az, hogy magamban vagy veled dulakodhassak, és ne az állami hatalmi dulakodások szaggassák föl a figyelmemet, mert akkor ilyenné tépődnek a leveleim, és most szinte mintha szíjat hasítottak volna a hátamból.

MJ (2011. JAN. 5.)

József Attila-idézetekkel argumentáltál, ahogy nekem minduntalan a *fortélyos félelme* ugrik be, és az, hogy vajon honnan bennünk az igazság képzete, hite, amely azt sugallja, mintha mégiscsak volna valami, amihez képest eldőlt, hogy helyesen vagy helytelenül döntöttél, okoskodtál stb. Ebből származik, bosszúfantáziaképp is, a jánosi Apokalipszis és mindenfajta apokalipszis, én valamelyest a tibeti *Holtak könyvét* is annak tekintem; vagy gondolj az iszlámra, ahol - úgy tudom - a vallási elragadtatottságot vagy az abból ihletődő gyaur-öldöklést örökérvényű jutalom várja odaát, örökgyönyör. A gyaur pedig pokolra jut.

De honnan a *fortélyos félelem*? Nekem most onnan, hogy - és a te leveledből is ezt olvasom ki - nincsen semmiféle ilyen külső (transzcendens) avagy végtelenül belső (az előbbibe vetett hitből képződött lelkiismeret) támaszunk, ilyen értelemben origónk, hanem csak a mindenkori intelligenciánk, amely sok-sokféle érintettségünket és motivációnkat latba vetve, mint egy számítógép, dobja ki végül a helyes

döntés eredményét. Vagyis legvégül, igen, valóban a *fortélyos félelem* igazgat benünket. És még mindig naiv ábránd pl. a *Könnyű, fehér ruhában*, amit pedig annak idején egy rendkívül radikális, hiperrealista versnek gondoltam, holott, a fentebbiek fényében, egy lófaszt, dehogyis indulok el az istenek ellen, vagy ha mégis, akkor legföljebb egy megvezetett fanatikus vagy elszállt fantaszta vagyok.

Hajlok azt gondolni, hogy József Attila is ebbe gabalyodott bele, egyszerre vágyott végtelenül a megigazulásra, s látta ugyanakkor, hogy ilyen nincs, például a végtelenül pragmatikus gondolkodású Illyést többen szeretik (lásd: *Egy költőre*), mint őt, megbíznak benne, ha nem tévedek, 37-ben Illyés már főmunkatársa a *Nyugat*nak, Babitsnak mindenesetre fő intendánsa (utalás az M1-re), Attilát pedig már a saját szerkesztő barátai is kínosnak érzik. Valamiképpen mindenki megtalálja a szociális (és vele alighanem egzisztenciális) bázisát, függetlenül a világnézetétől – abban az értelemben függetlenül, hogy a világnézeti szempontja bármi lehet, csak egyezzen még rajta kívül annyi és annyira tehetős ember szempontjával, akik emígy védőhálót képeznek egymás számára, olyannyira méghozzá, hogy az ellentábor is csak ekkor hajlandó szóba állni vele.

Tudom, úgy hangzik ez, mintha magam elé toligálnám most az ő történetét, pedig elsősorban nem ez a szándékom, csak éppen őt ismerem aránylag a legjobban ahhoz, hogy élni tudjak a példájával. Úgy is, mint ami újra meg újra elgondolkodtat az ember egyáltalánani igazságesélyéről, hiszen ha jobban megfigyeled, valami módon mindenki csak a magát mondja, félek, én is, hiába igyekszem a számomra hozzáférhető összes szempontot figyelembe venni mérlegelésemben. A félelem épp azért fortélyos, mert az életösztönöm és az igazságvágyam (identitásom, amely magában is rendkívül problematikus) kevercséből dolgozik, mint valami robbanóanyagból, amelyet aktiválhatok éppen muzulmán módra is. Akkor legyőztem, ugye, a félelmemet, a szent ügy érdekében sk. robbantottam magamra kevercsemet, lehetőleg minél több átkozott gyaurt ragadva magammal. Muzulmán Hermész a gyaur transzcendens turistákat. Tekintsünk el itt attól, hogy öngyilkos merénylőink miféle számító, agyafűrt megbízóknak dolgoznak – haha!, munka! –, miféle nagyon is evilági haszonlesés vezet (meg) őket. József Attila senkit sem rántott magával, amikor sínre kerítette magát, pedig előzőleg nagyon szeretett volna így tenni (mint Kleist pl.), de pechje volt, végül mégse termett számára virág (Flóra).

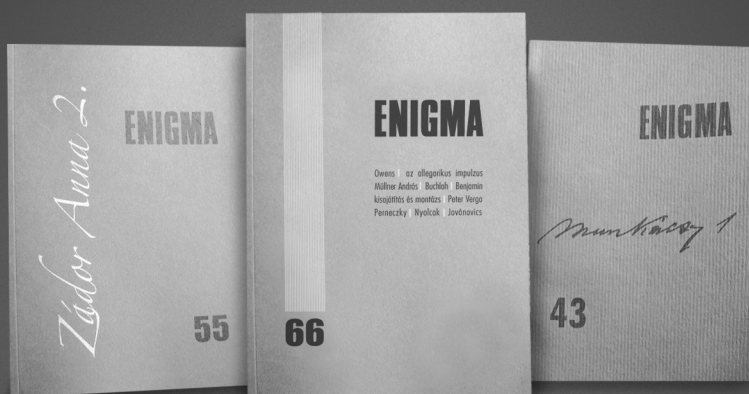
Bevallom, én már nem is nagyon ambicionálom, hogy tartson velem valaki odaát, lehetőleg minél több ellenségem és/vagy a legkedvesebb egyetlenem. Kiöregedtem ebből az igényességből. Viszont eszelősen vágyom megtudni, megérteni valamit ebből a hol elámító magátólértetődőségből, hol semmiféle damaszkuszival nem megoldható gordiusziból (bocs a zsúfolásért), lelépéseimig még kiszelídíteni némely görcsikéket eme bogból, ám semmiképpen sem tovább szaporítani, keményíteni a fajtáját. Harcos pacifizmusom innen, innen, ha sétálóutca-számba veszem a lövészárkok közötti mezsgyét. Természetesen ezt is azért rossz lelkiismerettel teszem (amikor teszem), nem lévén biztos benne, hogy a táplálkozási reflexnél előbbre valónak tekintem a belátás szükségét.

Mert hát mit is szeretnék belátni és beláttatni másokkal, mit azon kívül, hogy emberi szabadságunkkal csak belegabalyodnunk sikerült a láncolatba, hogy – szó

szerint - nincs az az Isten, aki kiséghetne bennünket ebből a csávából. Írom a verseket, már amikor írom, azok időnként felüdütenek, jólesően megmozgatják szellemizületeimet, politikai-társadalmi kérdésekben azonban nem igazítanak el, és főleg nem vígasztalnak, nem nyugtatnak meg. Hogy is tehetnék, amikor azt tapasztalom, hogy a piacon már csak amolyan csomagolóanyagok és csomagolásformának megy(ek) el, díszpintyizálódom a piacon, s még büszke lehetek rá, ha nem papagájizálódtam.

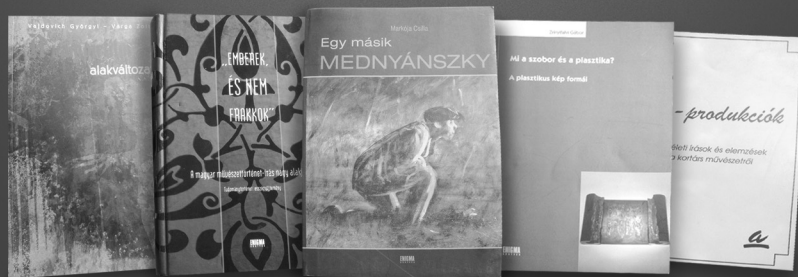
Mert rendre találkozom a különféle orgánumban a hely szellemének túl-megfelelő művekkel, ritkábban olyanokkal, amelyek a hely szellemével mintha kicsikét szembe mennének. Közelebről (vagy éppen madártávlatból?) megvizsgálva: csupán a hely szellemének tágasságát, nagyvonalúságát hivatottak tanúsítani. Erősebb, és a hely szellemével szemben távolságtartó művekkel annál ritkábban van találkozásom, még ennél is ritkábban független (= szabad) gondolkodású művekkel, olyanokkal, amelyekből sugárzik a szerző megvesztegethetetlensége - most szándékosan mondtam rosszul, hogy javíthassam: megvesztegethetőségének az a tudata, amely legalább esélyt ad a dolgok továbbgondolásához. Ez volna, Ria, szerintem az igazán kritikai attitűd, evvel volna nagy öröm találkozni időnként, és ez történik meg egyre ritkábban, a *fortélyos félelem* eredményeképp.

Tekintse meg kiadónk kínálatát
és rendeljen
kedvezményes kiadói áron!

Az Enigma még kapható korábbi számainak listája és a Meridián Kiadó egyéb kiadványainak leírása megtekinthető honlapunkon:

<http://meridiankiado.hu>

Az előfizetési lehetőségről, régebbi számaink és könyveink vásárlásáról érdeklődjön az enigmaterjesztes@gmail.com címen!

MERIDIÁN

MERIDIÁN KIADÓ

STUDIO 1900
GALÉRIA
SZABÓ ÁGNES
BUDAPEST XIII
BALZAC U 30

NYITVA MUNKANAPOKON: 11-18-IG

